4256

Տիգրան Չարյան

[illegible]

պատմուածքներ

1931р

3K9
S-66

3КЧ
S-66
17786
HELEN PAPAZIAN
20 CARVER RD
WATERTOWN MASS 02172
1 DEC 2009

ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Գ ր ե ց՝
ՎԱՐԴԱՆ ՏԻՐԱՏ

Տպագրութիւն՝
«ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»Ի
ՆԻՒ ԵՈՐՔ
1931

23 AUG 2013

ERITASSART HAYASTAN, NEW YORK, N. Y., U. S. A.

2815-2002

07 JUL 2005

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Հայ կեանքին մէջ տակաւին չէ եղած մարտական գըրիչ մը, որ հրապարակ դնէր «Սոցիալիզմի Պատմութիւնը», ինչպէս մենք կը տեսնենք օտար ազգերու գրականութեանց մէջ:

Այդ գրական գործը կ՚ակնկալուէր Խորհրդային Հայաստանի Կոմունիստ ընկերներէն, բայց այնպէս կը թըւի, որ անոնք ալ այնքան հարբեր են կոմունիզմի կարմըրութենէն, որոնք այլեւս մոռացութեան կուտան եւ կամ կը փորձեն մոռնալ անցեալը, կարծելով որ արդէն ամէն ինչ հասունցեր, «Բառերի Եւ Եզրերի Բացատրութիւնները» արդէն իսկ ներկայացուցուեր են հայ աշխատաւորութեան եւ կարիքը չկայ այլեւս սոցիալիզմի պատմականը ընելու, քանի որ կոմունիզմը աստիճանաբար իրականութիւն կը դառնայ Խորհրդային իրաւակարգերու տակ ու այդպիսով ապագայ յաղթանակը ապահովուած կը լինի ամէն կերպով:

Բայց մենք այդպէս չենք աներ խնդիրը, որովհետեւ ներկան հասկնալու համար, անհրաժեշտ է նա՛խ ուսումնասիրել անցեալը:

Դժբաղդաբար Հայ սոցիալիստ գրողները միշտ բաւարարած են միայն մէկ կամ առ առաւելն յօդուածաշարք մը նուիրել սոցիալիզմի մասին: Դուրս բերուած են կարճ եւ կտրուկ պրոշուրներ սոցիալիստական ուղղութեամբ, օրինակ, Սոցիալիզմ եւ Անարխիզմ, Սոցիալիզմ եւ Հայրենիք, Սոցիալիզմ եւ Ազգութիւն, Սոցիալիզմ եւ Կրօնք, Սոցիալիզմ եւ Տարվինիզմ, Սոցիալիզմ եւ Յեղափոխութիւն, Սոցիալիզմ եւ Համապետական եւ Համազգային Յարաբերութիւններ, Սոցիալիզմ եւ Մարտական Կազմակերպութիւն եւ վերջապէս Սոցիալիզմ այս կամ այն ինչ այլազան տեսութիւններ:

17786

Այդ կարգի բոլոր դրութիւններ բնականաբար ունեցեր են իրենց ուրոյն դաստիարակչական առաւելութիւնները· օրինակ — Հնչակեան Պոլսոյ Ուսանողական Միութեան «Կայծ»ի ամբողջականութիւնը ինքնին դասագիրք մըն է Սօցիալիզմի փիլիսոփայութեան, բայց ներկայ սերունդէն քա՞նի ուսանող ծանօթ է «Կայծ»ի պարունակութեան, եւ կամ «Կայծ»ի քա՞նի հատ հաւաքածոներ կարելի է գտնել հայ գրադարաններու մէջ, որով պիտի օգտըւէր հայ արդի սերունդը։

«Սօցիալիզմի Պատմութիւնը» բացարձակ անհրաժեշտութիւն մըն է տալ հայ ուսանող սերունդին, որովհետեւ այդ պակասը զգալի է հայ գրականութեան մէջ, եւ մենք տարիներէ ի վեր երկար ուսումնասիրութիւններ ընելէ յետոյ՝ կ՚աշխատինք լեցնելու այդ զգալի պակասը՝ նկատելով զայս որպէս գրական պարտականութիւն՝ չի նզովուելու համար ապագայ սերունդէն։

Գուցէ մի օր, մի ուրիշ հեղինակ պիտի աշխատի գրել նոյն ուղղութեամբ, պատրաստելով «Սօցիալիզմի Պատմութիւնը» աւելի մանրամասն ու լրացուցիչ կողմերով, և այդ կարգի գործ մը արտադրող գրչին համար, այդ ուղղութեամբ աշխատող մտքին համար գրական ասպարէզը լայնօրէն բաց է, ու մենք կը մաղթենք կամք, յարատեւութիւն ու յաջողութիւն։

ՎԱՐԴԱՆ ՏԻՐԱՏ

Նիւ Եորք — 1931

ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍ
1818–1883
ԳԻՏԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻ ՀԱՅՐԸ

Ա. ՄԱՍ

ՍՕՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ
ՆԱԽՆԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻ ՄԵԿՆԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Տա՛լ Սօցիալիզմի Մեկնաբանութիւնը, կը նշանակէ անդրադառնալ Սօցիալիզմի պատմութեան եւ այդ հաւասար է ամբողջական պատմութիւնը համայն մարդկութեան, նախամարդէն սկսեալ մինչեւ այսօր:

Սօցիալիզմը, աւելի հաստատական ընելու համար մեր խօսքը —այսինքն Գիտական Սօցիալիզմը— կատարեալ ուսումնասիրութիւնն է համամարդկային ընկերութեան դարաւոր թշուառութեան եւ զրկանքներուն:

Կը սխալին անոնք, որոնք կը պնդեն թէ՝ Սօցիալիզմը արդիական վարդապետութիւն մըն է, նոր փիլիսոփայութիւն մը ներկայ քաղաքակրթութեան համար: Կրնայ ըլլալ, որ Սօցիալիզմ բառը ըլլայ արդիական, եւ կամ Կարլ Մարքս, որ 19-րդ դարուն Սօցիալիզմը դրաւ գիտական հիմունքներու վրայ, եւ սակայն այդ երբէք չի նշանակեր, որ Սօցիալիզմը նորութիւն մըն է:

Սօցիալիզմի արմատը հին է, նա կապուած է նախամարդուն ֆիզիքական կեանքին հետ: Այն օրէն երբ մարդը հետեւելով բնութեան օրէնքներու, իր գոյութեան կռիւը հիմնեց ֆիզիքական ոյժի եւ բնութեան վրայ, մարդկային ցեղը այդ օրէն իսկ բաժնուեցաւ երկու որոշ դասակարգերու, տիրող եւ տիրւող, գերի եւ գերեվար, կեղեքող եւ կեղեքւող, թէեւ Կարլ Մարքս (1818–83) տասնիններորդ դարու կէսին հետեւելով Հէկելի (1770 1871) տայէլէգտիգ ձեւին, այսինքն դրութիւն (թիսիս) եւ հակադրութիւն (էնթիթիսիս) տրամաբանական տեսութեան, դրութիւնը նկատեց անհատական սեփականութիւնը —կապիտալիստը, իսկ հակադրութիւնը —Պրոլետարիատը եւ այս երկու հակառակորդ ոյժերու բաղխումը կոչեց դասակարգային կռիւ, որը յառաջ պիտի բերէ համադրութիւն (սինթէսիս) այսինքն, Սօցիալիստական իրաւակարգ:

Սօցիալիզմը թէեւ ինքնին փիլիսոփայութիւն մըն է, բաց փիլիսոփայութենէ աւելի վարդապետութիւն մը եւ ունի աւելի հին պատմութիւն քան որ փիլիսոփայութիւնը: Սօցիալիստական մտածողութիւններ կային Քրիստոսի ծնունդէն հազարաւոր տարիներ, դարեր առաջուայ ընկերային կեանքը վարող մտքերուն մէջ, բայց անոնք փոխան Սօցիալիզմ բառին կը խօսէին ազատութեան, հաւասարութեան անունով, եւ արդէն ի՞նչ է Սօցիալիզմը,— ուրիշ ոչինչ, եթէ ոչ տիրող կարգերուն, ճնշող պայմաններուն դէմ բողոք ու կռիւ ազատութեան, հաւասարութեան արդար տիրապետման համար:

Սօցիալիզմի մասունքները ինչպէս, որ մենք կը տեսնենք ներկայ մարդ անհատին մէջ, նոյնպէս եւ կար նախամարդուն մէջ, որովհետեւ մարդը իր ամբողջական կազմով, ըլլայ այդ Ֆիզիքական, տնտեսական, կուլտուրական եւ կամ բարոյական գոյացութեամբ սերտօրէն կապուած է միւս մարդ անհատին հետ: Եթէ չըլլար այդ յարաբերական կապը եւ արդէն իսկ գոյութիւն չպիտի ունենար մարդկային յառաջդիմութիւնը, տիրողը պիտի տիրէր, իսկ տանջուողը պիտի տանջուէր՝ առանց բողոքի եւ առանց ըմբոստութեան:

Ուրեմն ա՛յն մարդը, որ կ'ապրի այս Ֆիզիքական աշխարհին մէջ, նա անդամ է մարդկային ընկերութեան եւ այդ անդամակցութիւնը կը նշանակէ, որ ամէն մարդ Սօցիալիստ է, միայն մէկ տարբերութեամբ, որ ամէն մարդ չի հասկնար Սօցիալիզմի փիլիսոփայութիւնը, կամ նա զուրկ է հասկացողութեան հմտութենէն, եւ կամ անոր տնտեսական տիրող շահը կը ստիպէ անոր որպէս զի չի հասկնայ, չընդունի Սօցիալիզմը: Ահա՛, այս է մէկին պատճառը Սօցիալիստ եղողէն եւ Սօցիալիզմը մերժող մարդոց տարբերութիւնը:

Սօսիուս *Լատիներէն կը նշանակէ* ընկեր, *իսկ* Սօսիալիս՝ ընկերային, *այսինքն սկզբունքային օրէնք ու կանոն մարդկային ընկերութեան փոխ յարաբերութեանց մէջ:*

«Դուք ձեզ կ'անուանէք Սօցիալիստներ: *Ի՞նչ է Սօցիալիզմը».— Հարցուց Ֆրանսացի դատաւորներէն մէկը՝ դատի քաշուած, մեղադրական աթոռի վրայ նստած Պրուտոնի, որու գրած-խօսածները* Սօցիալիզմի *անունով էր որակուած ժողովրդական բոլոր խաւերի կողմէն:*

—«Սօցիալիստ է նա, որ կը ձգտի ընկերային կեանքի բարւոքման, լաւագունացման: Սօցիալիզմը *նպատակ ունի տիրող ներկայ թշուառութեանց վերջ տալ եւ էլ աւելի լաւ* բարւոք *ընկերային կեանք ստեղծել». պատասխանեց Պրուտոնը:*

—«Եթէ այդպէս է, ապա մենք բոլորս ալ Սօցիալիստներ *ենք, որովհետեւ խելքը գլխին ո՛չ մի բանիմաց մարդկայ, որ ընկերային* բարւոքման չը ձգտի».— *յարեց դատաւորը՝ արդարացման վճիռ արձակելով:*

Անշուշտ մենք այդքանով չենք բաւականանար:

Սօցիալիզմը հասկնալու համար, անհրաժեշտ է գիտակցիլ տնտեսական իրողութեանց -փաստերուն: *Սօցիալիզմը զուտ ձեւականութիւն, միջոց մը չէ, որով կարելի պիտի ըլլար չեզոքացնել մարդկային բոլոր ցաւերը, չարիքն ու տառապանքը, նա քաղաքական եւ տնտեսական դարման մը չէ, որպէս զի երաշխաւորէ անթերի ընկերութիւն մը ապագային մէջ: Սօցիալիզմը գիտական վերաուսմով ամբողջական պատկեր մը չի պարզեր, ինչպէս կը հաւատային Պղատոնի հետեւողները:*

Ըստ Անգլիական Հանրագիտարանի, Սօցիալիզմ բառը առաջին անգամ գործածուած է Անգլիացի Ռոբերտ Օվընի (1771–1858) *եւ Անգլիական Մանչէստր քաղաքի՝ պատուելի Ժ. Հ. Ռօբրկի միջեւ ծագած բանակռուի ժամանակ**:

*Այդ մասին կ'անդրադառնանք՝ երբ խօսքը կուգայ Ռօբերդ Օվընի վարդապետութեան մասին:

Այդ ալ տակաւին մեզ բաւարարութիւն չի տար, որովհետեւ, եթէ Սօցիալիզմ բառը այդ թուականին առաջին անգամ ըլլալով գործածուեր է, բայց Սօցիալիզմի հիմքը, հունտը, ատաղձը այնքան հին է, որքան է մարդկային ընկերութեան պատմութիւնը:

Սոկրատի ապրած շրջանին կային Պղատոն եւ Արչիպիղագոս, որոնք կը խօսէին Աթէնքի տէմօկրասիի մասին, կար եւ Անարխիստ Արիստիպուս, եւ Սօցիալիստ Անդիսթէնիս, որոնք կ՚ուզէին տեսնել ազատ աշխարհ մը, առանց գերիի եւ գերատէրի, ամէն մարդ ըլլար ազատ ինչպէս էր փիլիսոփայ Սոկրատ, որ այս վերջինը ազատ էր իւր անհատական բոլոր տեսութիւններուն մէջ, նա կը խօսէր ազատութեան, արդարութեան անունով, հարց կուտար թէ ի՞նչ է Առաքինութիւնը, ո՞րն է ամենալաւ նկատուած պետութիւնը եւ կամ պետական ձեւը, եւ այս կարգի շատ մը հետաքրքրական հարցեր իրենց կարգին: Սոկրատ իւր այս ազատ արտայայտութեանց համար բանտարկուեցաւ, անոր խմցուցին թոյն եւ նա մեռաւ՝ իսկ իւր մահով անմահացաւ փիլիսոփայական աշխարհին համար:

Սոկրատի նման բանտերու, զնտաններու խորքը տանջուեցան շատ մը Սօցիալիստներ, կախաղաններու անարգ սիւնին զամուեցան անթիւ, անհամար ազատատենչ նահվիրաներ, այդ բոլորը մեռան ու գացին, բայց իրենց Փիզիքական մահով անոնք անմահացան:

Բ.

ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻ ՍԱՀՄԱՆՈՒՄԸ

Սօցիալիստական բոլոր շարժումներու նպատակը եղած է նոյնը անցեալին եւ է նոյնը ներկայ շրջանին, այսինքն տիրող մրցակցական ընկերութեան փոխարինել համագործակցական, համայնական ընկերութիւն մը:

Սօցիալիզմը բառ մըն է, որ ունի մէկէ աւելի նշանակութիւններ, թէեւ իրարմէ տարբեր սահմանումներու մէջ, բայց եւ յարաբերական, մէկզմէկու լծորդուած, այնպէս, որ առանց մէկուն դժուարին է հասկնալ եւ տրամաբանութեան առնել միւսին նշանակութիւնն ու սահմանումը: Սօցիալիզմի ամենաբարձր Սղարաղան — գիտական Սօցիալիզմի տեսութիւնը— ի յայտ է բերուած ի՛արդիւնք տնտեսական – քաղաքական նախորդ տեսութեանց եւ ընկերային փիլիսոփայութեանց:

Սօցիալիզմը՝ որպէս հասարակ անուն գործածութեան է դրուեր պատմութեան մասնաւոր նշանակութիւն մը տալու համար, նա եղած է գործաւոր դասակարգի փիլիսոփայութիւն մը, տնտեսական գիտութիւն մը, քաղաքական շարժում մը եւ բաղձալի ընկերութիւն մը ազատութեան ու հաւասարութեան մթնոլորտի տակ:

Ամերիկացի Փրոֆէսօր Ֆլայ կը սահմանէ Սօցիալիզմը հետեւեալ կերպով.— Սօցիալիզմը լաւ վերածնուած դրութիւն մըն է, ճարտարարուեստական ա՛յն դրութիւնը, որ կը ձգտի վերցնել անհատական սեփականատիրութիւնը, որպիսին է արտադրութեան միջոցներու անհատական ստացուածք լինելը եւ կը հաստատէ հաւաքական պետութիւն եւ արտադրութեան հաւաքական ղեկավարութիւն, ուր ներածումի եւ մատակարարումի գործը կը կատարուի ընկերութեան ձեռամբ:

Թովմաս Քըրքըփ կը սահմանէ Բրիտանական Համայնագիտարանի մէջ— նկատելով որ ճարտարարուեստը իր ներկայ դրութեամբ անհատ կապիտալիստներով յառաջ կը տարուի վարձու բանուորներ գործածելով, ապագային համագործակցական բանուորներ պիտի տանին գործը, որոնք տէրը պիտի ըլլան եւ արտադրութեան միջոցներուն: Թէ պատմական եւ թէ թէօրիական գետնի վրայ, այս պէտք է նկատել Սօցիալիզմի գլխաւոր սկզբունքը:

Սօցիալիզմի ԱԼՖԱՆ ԵՒ ՕՄԵՂԱՆ կը գրէ Աւստրիացի Փրոֆէսօր Շէֆլ՝ անհատական մրցակցող դրամագլուխի տեղ հաւաքական դրամագլուխ դնելն է:

Կան նաեւ Ժան Սփարկօի, Պէպէլի, Լիպնեխտի, Լէնինի, Թրօցքիի, Ճան Սթուարթ Միլի, Պուխարինի, Կարլ Կաուցքիի, եւ շատ մը Սօցիալիստ գրողներու տեսութիւնները, սահմանումը Սօցիալիզմի մասին, բայց կ'արժէ յիշեցնել Կարլ Մարքսի ընկեր՝ Ֆրէտէրիք Էնկէլսի խօսքը, որ նա կը գրէ·

«Երբ ընկերութիւնը արտադրութեան միջոցներուն տէր կը դառնայ, ոչ միայն վաճառքի արտադրութիւնը կը վերնայ, այլեւ այսօրուան արտադրողին վրայ ծանրացած արտադրութեան գերակայութիւնը կը վերնայ: Ընկերային արտադրոյթի, ճարտարարուեստի անիշխանականութեան կը փոխարինէ դրութենական որոշ կարգ մը: Կ'անհետի անհատական գոյապայքարը: Մարդը կառավարող եւ իր միջավայրը կազմող ամբողջ դրութեան մթնոլորտը կը փոխուի: Մարդը առաջին անգամն ըլլալով այժմ բընութեան տէրն ու տիրականը դարձած է, որովհետեւ նա նոր սկսած է իր ընկերային կազմին տէրը դառնալ: Սա մարդուն վերելքն է պահանջներու եւ կարիքներու թագաւորութենէն դէպի ազատութեան հայրենիքը:

«Դարձեալ կառավարութիւնը, որ կը ներկայանայ որպէս ընկերութեան ներկայացուցիչը կամ որպէս ամբողջութիւն եւ իրեն առաջին պարտականութիւնը, գործը

կը նկատէ ընկերութեան անունով ու անոր համար գրաւել արտադրութեան միջոցները, արդեօ՞ք իրեն վերջին գործըն ալ այդ չպիտի ըլլայ, անկախ սեւէ ազդեցութենէ»:

Ֆրէտէրիք Էնկէլսէ զատ կայ եւ Մարքսի տեսութիւնները, որոնց կ'անդրադառնանք հիմնականօրէն երբ կարգը գայ Մարքսի Գիտական Սոցիալիզմի պատմականին:

Սօցիալիզմը ունի երկու գլխաւոր շարժումներ, մին տնտեսական է, իսկ միւսը քաղաքական:

Տնտեսական շարժումը կ'ուզէ ջնջել արդի արտադրութեան միջոցներու անհատական սեփականատիրութիւնը եւ տեղի տալով հաւաքական սեփականատիրութեան, որպէսզի գործաւորները տիրանան իրենց գործին եւ չ'ենթարկուին գործատիրոջ մը կամայական պայմաններուն:

Իսկ Սօցիալիզմը որպէս քաղաքական շարժում, նա կը կազմակերպէ արտադրողներու դասակարգային գիտակցութեամբ մէկ կուսակցութիւն մը կուռելու՝ յաղթահարելու տիրող քաղաքական ոյժը եւ այս յաղթանակը գործածելու որպէս միջոց Սօցիալիզմի կատարեալ տիրապետութեան հասնելու համար:

Մեր հակառակորդները այս երկու ձեւի տակ եղած շարժումներն ալ կը նկատեն յափշտակիչ, կողոպուտ: Բայց իրողութիւնը այլ է: Երբ մէկը քու կնակի վերարկուն կը գողնայ եւ մի օր դու զայն կը բռնես քու վերարկուն իր կնակը տեսնելով ու կը փորձես քու այդ գողցուած վերարկուն վերստանալ, միթէ՞ այդ փորձը յափշտակում, կողոպուտ պէտք է նկատել, թէ՞ արդար իրաւունքի տիրացում:

Երբէք յափշտակում չէ, երբ քու գողցուած ապրանքդ գողցող գողէն յետ կը պահանջես:

Գերեվարը գերիին արտադրածը կ'առնէ (կը գողնայ) ի հեճուկս գերիին կամքին: Առաջինը կը հարստանայ ի արդիւնք այդ «արդարացի գողութեան», կը վայելէ կեանքը, իսկ վերջինը միշտ կը մնայ գերի, աղքատ դը-

րութեան մէջ՝ զո՞ւրկ կեանքի պահանջկոտ պայմաններէն, ու երբ՝ մի օր այդ շահագործուած դերին օգտուելով առիթէն կը յարձակի իր «տիրոջ» վրայ իր սեփական աշխատանքի «գողցուած» արտադրութիւնը վերստանալու համար, արդեօք նա իրաւունք չունի՞:

Եթէ իրաւունք է գողնալ, հասարակ իրաւունքէ աւելի նուիրական օրհնութիւն մըն է «վերագողնալը»:

Նոյն պայմանի ներքեւ կը գտնուին գործատէրն ու գործաւորը: Առաջինը օրն ի բուն գործել կուտայ խեղճ գործաւորը, այս վերջինը գլխիկոր կը գործէ սահմանուած պայմաններու տակ, իսկ գործատէրը կ՚առնայ անոր արտադրած ապրանքը, շուկայի վրայ այդ ապրանքը կը փոխանձուի դրամի, այսպէսով կը կեդրոնանայ կապիտալ ի հաշիւ գործաւորոջ, գործատէրը այդ կեդրոնացած կապիտալով կ՚ապրի փարթամ փարթամութենէ աւելի ղեխութեանց մէջ, իսկ խեղճ գործաւորը իր արտադրածէն կ՚առնայ միայն այնքան, որով հազիւ կրնայ լեցնել իր անօթի ստամոքսը, որպէսզի վերստանայ բաւարար ոյժ կրկին արտադրելու՝ ի հաշիւ գործատիրոջ, նա զըրկուած է կեանքի ազատ ապրումէն, զրկուած ընտանեկան հասարակ իրաւունքներէ ու առանձնաշնորհումներէ, եւ երբ այս զրկանքը պատճառ կը դառնայ, որ մի օր գործաւորը ցնցուի, յեղափոխուի զայն կեղեքող գործատիրոջ դէմ՝ պահանջելով իր աշխատանքով արտադրած արդար իրաւունքը, արդեօք ո՞ր բարեխիղճ մարդ, ո՞ր ազատասէր անհատ կրնայ հակառակիլ այդ արդար ցնցման ու անխուսափելի յեղափոխութեան:

Գողութիւն պէտք չէ նկատել, երբ կը գողցուի գողցողէն եւ ոչ ալ կեղեքում, երբ կը կեղեքուի կեղեքողը, եւ կը յափշտակուի յափշտակողը:

Երբէք զրկանք չէ, երբ կը զրկուի զրկողը, եւ ոչ ալ հարուած, երբ կը հարուածուի հարուածողը:

Այդպէս եղաւ Ֆրանսական կոմմունի ժամանակ, եւ

նոյնը կրկնուեցաւ Ռուս կարմիր յեղափոխութեան օրերուն:

Ահա թէ ի՞նչ կը նշանակէ Սօցիալիզմը եւ թէ ի՞նչպէս պէտք է սահմանել Սօցիալիստական շարժումները:

7815-2002

Գ.

ՈՒՏՈՊԻԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄ

Հնադարեան տեսութիւններ.— Հին ուխտին մէջ կը հանդիպինք կրօնական պատրուակի տակ գործող շարք մը ընկերային մարգարէներու եւ երազողներու, որոնք ժողովուրդին կը ցուցադրէին աւելի բարւոք եւ աւելի եղբայրական ձեւով ապրելակերպի ծրագիրներ ի վարձատրութիւն իրենց պաշտած Աստծուն:

Այդ ձեւը կը կոչուէր բարոյա-կրօնական-ուտոպիա, բայց դէմոգրատիկ ըլլալէ շատ հեռու: Այդ շրջանին մարգարէ առաջնորդները կը հաւատային Թագաւորական ձեւականութեան, բայց Թագաւորը ոչ թէ արպէս ճընշող-կեղեքիչ մի բռնապետ, այլ որպէս հաւատարիմ բարեկամ, պահպանիչն ու հովանաւորողը իր հօտին, եւ ներկայացուցիչը իր ժողովուրդին պաշտած Աստուծուն:

Պղատոնական շրջան.— Յոյն փիլիսոփայ Պղատոնի Քաղաքական Ուտոպիան բոլորովին տարբեր տեսութիւն մըն էր Հին Ուխտին մէջ ներկայացուած կրօնա-ընկերային մարգարէներու ցուցադրած բարոյա-կրօնական Ուտոպիայէն:

Պղատոնի ծննդեան ճիշդ թուականը յայտնի չէ, բայց պատմագիրներ կը նկատեն, որ նա ծնած ըլլալու է Ք. Ծ. առաջ 430 եւ կամ 427–28 թուին՝ Աթէնք կամ Ակինաի մէջ: Պղատոն հարուստ ծնողքի զաւակ էր եւ ունէր ա-

ZUUՌ-Арм. ССР
им. А. Мясникяна

մէն կարգի գիտական առաւելութիւններ: Նա իր փիլիսոփայ-ուսուցիչ Սոկրատի մահէն առաջ ապրեցաւ այս վերջինին հետ շատ սերտ ու մտերիմ մթնոլորտի մը տակ: Սոկրատի մահէն յետոյ, Պղատոն թողուց իր ծննդավայրը եւ անցաւ օտար քաղաքներ ու երկիրներ, բայց նա Սիսիլիոյ մէջ ձերբակալուեցաւ Դիոնիսիոսի կողմէ եւ ծախուեցաւ որպէս գերի: Ժամանակ մը յետոյ Պղատոն ներկայացուած առիթէ մը օգտուելով ազատ արձակուեցաւ ու վերադարձաւ Աթէնք, ուր նա քառասուն երկար տարիներ նման իր փիլիսոփա-վարպէտ Սոկրատին՝ ուսուցանեց ձրի, եւ առանց վարձատրութեան:

Այդ շրջանին Պղատոնի միակ մրցակից կար իր աշակերտ՝ Արիստոտէլ, որ այս վերջինը ցուցադրեց փիլիսոփայական մեծ հմտութիւն՝ որպէս արժանի յաջորդը Սոկրատի եւ Պղատոնի:

Պղատոնի բաղձանքն էր՝ ի գործ դնել քաղաքական տնտեսագիտութիւն վարդապետութիւնը արդէն իսկ գոյութիւն ունեցող կառավարութեան մը մէջ: Նա կ'երազէր իտէալ հասարակապետութիւն մը ուր մարդկութիւնը պիտի ապրէր իր բաղձալի երջանկութեանը մէջ:

Այս ձեւն է, որ երբեմնի կը կոչուի Պղատոնական Սոցիալիզմ:

Պղատոնի հրատարակած Ռէփուպլիք (Հասարակապետութիւն) գրքին մէջ Սոկրատի եւ իր ընկերակիցներու միջեւ տեղի կ'ունենայ ընդդիմախօսութիւններ արդարութեան էականի մասին: Պղատոն իր Ուտոպիայով կը պարզէ քաղաք մը, ուր բնակչութիւնը ըլլայ միայն մի քանի հազարով, որոնք ունենան եւ վայելեն կեանքի պիտոյքը հաւասար կերպով, ուր ոչ ոք դառնալու է հարուստ նիւթի կեդրոնացումով, որովհետեւ հարստութիւնը կստեղծէ զեխութիւն ու ծուլութիւն, հետեւաբար դասակարգերու գոյացում: Նոյնպէս եւ աղքատութիւնը, որ կ'առաջնորդէ դէպի ոճրագործութիւն եւ բանտարկու-

թիւն, հետեւաբար տեղի կ'ունենայ կռիւ, որովհետեւ կայ թշուառութիւն եւ տառապանք:

Պղատոն՝ Սոկրատի բերանով կը խոստովանի, որ իր նպատակը չէ երջանկացնել միայն մէկ դասակարգ, այլ ամբողջ մարդկութիւնը: Եթէ կայ տառապանք, այդ ըլլալու է հաւասար, իսկ եթէ կայ երջանկութիւն, դարձեալ այդ երջանկութիւնը վայելելու է հաւասար կերպով:

Կոմունիզմը ընտանեկան յարաբերութեանց ․— Ոչ ոք, ըստ Պղատոնական ուսուցման ունենալու էր իր սեփական կինը, նոյնպէս եւ զաւակները ըլլալու էին հասարակական: Ծնողքը անծանօթ իրենց զաւակներուն եւ զաւակները անծանօթ իրենց ծնողաց: Այս ձեւը միջոց պիտի դառնար որպէսզի ժողովուրդը մէկզմէկու վրայ նայէին որպէս քոյր եւ եղբայրներ: Պղատոն այսպէս կը պատկերացնէ Արիստոկրատիկ Կոմունիզմը:

Բայց այդ ուտոպիան շատ սահմանափակ եւ ոչ գործնական էր, դէթ ներկայ դարու համար անհասկնալի եւ անկարելի՝ ուր կան ազգեր եւ զանազան լեզուական բաժանումներ, ուր ճարտարարուեստը զարգացած ․— կայ շոգենաւ եւ շոգեկառք, օդապարիկ եւ օթօմօպիլ, ռէտիօ եւ վայթաֆօն, հեռագիր ու հեռաձայն, այս բոլորը կը պարզեն բոլորովին տարբեր միջավայր, հետեւաբար անհրաժեշտ է տարբեր իրաւակարգ:

Պղատոնի տեսութիւնը անցեալի յատուկ ուտոպիա մըն էր եւ դերեզմանուեցաւ անցեալին հետ:

Դ.

ԹՀՕՄԱՍ ՄՕՐԻ ՈՒՏՕՊԻԱՆ

Անցած տասնեւինը երկար դարեր Պղատոնի Հասարակապետութենէն *մինչեւ յաջորդ քաղաքական բնոյթ կրող տեսութիւնը —Սըր Թհօմաս Մօրի* Ուտոպիան: *Բայց այդ* 19 *դարերու ժամանակաշրջանին մէջ հրապարակ եկած էին շատ մը այլազան* Ուտոպիաներ, *բոլորն ալ գրեթէ կրօնական բնոյթ կրող եւ կը ճանչցուէին* Երկնային Թագաւորութիւն անունով:

Սդոիգ Փիլիսոփայութիւն.— *Այս մտածողութիւնը նախնական կեանքի ջատագով փիլիսոփայութիւն մըն է, որպէս թէ աշխարհը պիտի կառավարուէր երկնային օրէնքով մը՝ արդարութեամբ եւ հաւասարութեամբ: Երկնային օրէնքը գերադաս կը նկատուէր մարդոց շինած օրէնքին:*

Այս փիլիսոփայութեան վարպետներն էին Ճան Ուայքլիֆ (1384) *միապետական կոմունիստ մը, եւ կար Ճան Պոլ, Ուայքլիֆի հետեւորդը, բայց աւելի յեղափոխական, Ճան Պոլ յայտարարեց, որ բոլոր մարդիկ ստեղծուած են բնականօրէն հաւասար եւ ապրելու էին հաւասար կերպով, տապալելու է ճնշողներն ու շահագործողները:*

Այդ դարուն մէջ փիլիսոփայական, բանաստեղծական եւ կրօնական բոլոր գրողները կը հաւատային հաւասարութեան եւ համայնավարական դրութեան:

Անցած տարիներ, Ամերիկայի գիւտէն 14 *տարի առաջ ծնաւ* Ուտոպիա *գրողներու ամենամեծը, մէկը, որ կաղապարեց «Ուտոպիա» ոճը, —Սըր Թհօմաս Մօր* (1478–1535): Մօր *իր պատանեկան շրջանը նուիրեց Յունական գրականութեան եւ փիլիսոփայութեան, յետոյ նա դուրս եկաւ որպէս պաշտպանողական Պղատոնի* Ռէփուպլիք

գրքի տեսութիւններուն եւ քարոզեց նման վարդապետութիւն մը:

Թհօմաս Մօր— իր Ուտոպիա *գրքին մէջ կը նկարագրէ երեւակայական կղզիի մը մէջ ճամբորդութիւն մը, կը բացատրէ հոն տիրող ընկերային պայմանները, ընկերութեան վիճակը, կղզեցիներուն վայելած երջանկութիւնը:*

Անոր այս գործին մէջ կը գտնենք Մարքսիստական մտքեր, ինչպէս անհատական սեփականութեան ջնջումը, վեց ժամուան աշխատանքը առ առաւելն, բայց նա միայն կը նկարագրէ, սակայն ցոյց չի տար այն միջոցները որոնց շնորհիւ կարելի պիտի ըլլայ հաստատել այդպիսի ընկերային դրութիւն մը, որ շատ նմանութիւններ կը ցուցնէր արդի գիտական Սօցիալիզմին հետ:

Անոր նկարագրած Ուտոպիա *կղզին* 500,000 *քայլ շրջապատ ունի, որուն տրամագիծը* 200,00 *քայլ է, կղզին սուր ծայրերով կը վերջանայ եւ կանոնաւոր մահիկի մը ձեւ ունի, նա առաջ* Աիրաճազ *կը կոչուէր, բայց վերջը* Ուտոպօզ *անունով մէկը զայն գրաւած, հանրապետութիւն հաստատած եւ իր անունով* Ուտոպիա *կոչած է:*

Ուտոպօզ երբ կը գրաւէ ցամաքի այդ մասը, որպէս զի սահմանակից ժողովուրդներու պատճառելիք դժուարութիւններէն ընդմիշտ ազատի եւ բաձարցակ տէր դառնայ անոր, զայն ցամաքին միացնող 15,000 *քայլ պարանոցը կտրել կուտայ եւ կղզիի կը վերածէ, իսկ տեղացի ժողովուրդին կարենալ հասկցնելու համար թէ իրենք ո՛չ թէ գերիներ, ա՛յլ քաղաքացիներ են, անոնց հետ միասին կը աշխատցնէ նաեւ իր զինուորները այդ մեծ աշխատանքին համար: Կղզին ընդամէնը յիսուն եւ չորս քաղաք կը պարունակէ, որոնց ամէնն ալ կարելիութեան սահմանին մէջ յար եւ նման դիրքով ու ձեւով շինուած, եւ իրարմէ ունեցած հեռաւորութիւննին ոտքով առ առաւելն մէկ օր կը տեւէ:*

Ամբողջ կղզին մէջ միեւնոյն գաւառաբարբառը կը

խօսուի, նոյն օրէնքները եւ նոյն սովորութիւնները կը տիրեն: Մայրաքաղաքը Ամաուրօտ կը կոչուի, որ կղզւոյն ճիշդ մէջտեղը կը գտնուի եւ ամէն քաղաքի մարդիկ նոյնքան ժամանակէն կը հասնին հոն:

Ուտոպիա կղզւոյն վարչական մեքենային հիմը ընտանիքն է, ամէն գիւղական ընտանիք առ նուազն քառասուն անդամ եւ երկու գերի պէտք է ունենայ, այրերու եւ կիներու թիւը հաւասար ըլլալու պայմանաւ, իսկ քաղաքի բնակող ընտանիք մը տասէն մինչեւ տասնեւվեց չափահաս անդամ ունենալու պարտաւոր է: Այս թիւերու պահպանման շատ հոգ կը տանէին, եւ եթէ ընտանիքի մը անդամներու թիւը որոշեալ թիւէն պակաս ըլլար, ուրիշ ընտանիքէ մը կ՚առնէին եւ կը լրացնէին:

Ամէն ընտանիք ունէր իր պետերը, ծեր եւ պառաւ մըն էին, որոնք կը կառավարէին ընտանիքը:

Իւրաքանչիւր ընտանիք ունի տուն մը եւ յարակից պարտէզ մը, որոնք ոեւէ կղպանք չունին, որովհետեւ գող գոյութիւն չունի, արդէն անհատական սեփականութիւն չկայ, ամէն ինչ հասարակութեան է, գիտեն թէ իրենք հիւրի պէս կը մնան հոն, որովհետեւ ամէն տասը տարին անգամ մը ընդհանուր տեղափոխութիւն կը կատարուի եւ իւրաքանչիւր ընտանիք իրեն քուէով ինկածը կտանայ, իսկ ասոր համար երբէք դժգոհելու պատճառ չունին, վասնզի նախ բոլոր տուները եւ պարտէզները նոյն ձեւով շինուած են եւ նոյն ընդարձակութիւնը ունին, իսկ միւս մշակելի հողերը ամէն քաղաքի համար հաւասար կերպով բաժնուած են, եւ զիրենք աշխատանքի մղող ազդակը անհատական շահը չէր, այլ բարի նախանձը:

Ընդհանուր կղզւոյն վերաբերեալ խնդիրներու կարգադրութիւնը յանձնուած է մայրաքաղաքին ընդհանուր ժողովին, որ ամէն տարի կը գումարուի եւ որուն իւրաքանչիւր քաղաք կը մասնակցի երեք ներկայացուցիչնե-

րով, որոնք թէ՛ փորձառութեամբ եւ թէ տարիքով յարմար են:

Թոմաս Մոր կը բացատրէ նաեւ աշխատանքի գեղեցիկ կազմակերպութիւն մը եւ նա իր Ուտոպիա գրքով համաձայն դառնեցաւ հին եկեղեցական–հայրերու հաւատացած կոմունիստական ըմբռնումներուն, բայց Մորի կոմունիզմը կը տարբերէր այդ եկեղեցականներու կոմունիզմէն ա՛յն բանով, որ այս վերջիններու կոմունիզմը կը պահանջէր հոգե–կրօնական ուսուցում ընկերութեան մէջ, իսկ Մոր անտեսելով ճարտարարուեստական ձեւի թերութիւններն ու կոշտութիւնը, նա պահանջեց ընկերային բարւոքում կոմունիստական ձեւով:

Մոր կը պնդէր, որ առանց անհատական սեփականատիրութեան ջնջման, ոչինչ կարելի պիտի ըլլար հաւասար կերպով բաժնել ընկերութեան մը մէջ: Ըստ իր տեսութեան ոչ ոք պիտի տիրանար ոեւէ նիւթ կալուածքի, բայց եւ պիտի ըլլար հարուստ: Եւ նա հարց կուտայ թէ, ի՞նչ է հարստութիւնը, եթէ ոչ ապրիլ երջանիկ, ուրախ ու զուարթ առանց թշուառութեան եւ զրկանքի: Նա չէր հաւատար դրամի եւ զարդեղէնի գործածման: Դրամն ու զարդը կը շղթայեն գերին եւ այդ շղթայուած գերին կ՚ազատի, երբ կը ջնջուի դրամը եւ կ՚անտեսուի զարդը:

Թոմաս Մորի այս ազդարարութիւններն ալ իր Ուտոպիական ձեւով նկատուեցաւ տարօրինակ եւ անգործնական արդի ընկերութեան համար:

Ե.

ՈՒՏՈՊԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏՆԵՐ

Սըր Թհոմաս Մորի մահէն յետոյ գիւղացիներու եւ կալուածատէրերու միջեւ արդէն իսկ գոյութիւն ունեցած պայքարը սկսաւ աւելի սուր հանգամանք առնել, եւ 1549-ին գիւղացիները ապստամբեցան, բայց այդ ցոյցը ապարդիւն անցաւ, որովհետեւ եկեղեցական տիրապետող ոյժը աւելի զօրաւոր էր, քան որ գիւղացիներու ապստամբութիւնը, եւ հետեւաբար այսպէս կոչուած երկրագործական կոմունիզմը տեղի տուաւ քրիստոնէական եկեղեցիին:

ՖՐԱՆՍԻԶ ՊԱԳՈՆ

Անցան տարիներ, մարդկային միտքը դարձաւ դէպի լուսաւոր գիտութեան հորիզոնը, յառաջ բերուեցան նոր գիւտեր եւ հնարքներ, եղան աշխարհագրական խուզարկութիւններ, ճարտարարուեստական արտադրութեան միջոցները բազմապատկուեցան, իրերն ու հանգամանքները սկսան նոր երեւոյթ առնել եւ տնտեսագիտութիւնը բացաւ նոր էջ մը գիտութեանց պատմութեան մէջ:

Այդ շրջանին էր, որ —Մորի մահէն մօտ մէկ դար յետոյ— ասպարէզ իջաւ ուրիշ մէկ յայտնի Ուտոպիա, հեղինակութեամբ համբաւաւոր փիլիսոփայ եւ բնագէտ՝ Ֆրանսիս Պագոնի, ծնած 1561-ին, ի Լոնտոն:

Պագոնի ուտոպիան բոլորովին տարբեր տեսութիւններ կը շօշափէր բաղդատմամբ Թհոմաս Մորի ուտոպիային, նա կը ջատագովէր գիտութեան կոմունիզմը եւ ոչ թէ սեփականատիրութեան: Պագոն հակառակեցաւ Պղատոնի եւ Մորի ընտանեկան կազմի փոխ-յարաբերութեանց

ԹԷՕՐԻԻՆ եւ նա նկատեց ընտանիքը գոյութիւն ունեցող ընկերութեան մէկ բացարձակ միութիւնը:

Պագոնի վարդապետութեան աղբիւրն է իր հեղինակած Նոր Ատլանդիս գիրքը, որը կը պարզէ երեւակայական կղզի մը Հարաւային Ծովի մէջ, նման Թհոմաս Մորի Ուտոպիա կղզիին, ուր գոյութիւն պիտի ունենար ուտոպիական իրաւակարգ և երեւակայական ընկերութիւն մը:

Հարիւրաւոր հատորներ գրուած են Ֆրանսիս Պագոնի կեանքի եւ իր գործերու մասին, նա ունի մէկ լաւ խօսք, որ կ'ըսէ.—«Առանց փիլիսոփայութեան ես չեմ ուզեր ապրիլ: Միտքն է մարդը, կ'ըսէ Պագոն, եւ գիտութիւնն է միտքը, մարդն է այն, ինչ որ նա գիտէ»:

Գիտութիւնը արհամարհելի է Պագոնի համար, երբ այդ գիտութիւնը չառաջնորդեր դէպի գործ ու շարժում:

Մարդկային միտքը պէտք է գիտակցի այն իրողութեան, կ'ըսէ Պագոն, որ կեանքի մէջ Աստուած եւ հրեշտակները միայն հանդիսատեսներ են եւ ուրիշ ոչինչ: Բայց նա իր այդ խօսքին համար ամբաստանուեցաւ որպէս Անաստուած: Իսկ Պագոն այդ ամբաստանութեան պատասխանեց.— Անաստուածութեան պատճառը կրօնքի այլազան բաժանմունքներն են:

Բնութեան հրամայելը դժուար է, գրեթէ անկարելի, բայց հնազանդելը դիւրին եւ անհրաժեշտ: Բնութեան օրինաց հնազանդելով մարդիկ կը դառնան Բնութեան տէրը: Գիտութիւնը ուտոպիաներու ճամբան է, բայց այդ ճամբուն մէջ առիթ —չէնզ— փնտռելը բացարձակ տխմարութիւն է: Առիթ բառը, կ'ըսէ Պագոն, բանի մը անուն է, որ գոյութիւն չունի, Առիթը՝ ինչ որ է Բնութեան մէջ, եւ է նոյնը մարդուն: Գիտութիւնը ամբողջականութիւն մը չի ներկայացնէր առանց ոյժի եւ տեսիլքի, ոյժն ու տեսիլքն են, որ կ'առաջնորդեն գիտութիւնը դէպի նպատակ:

«Մարդիկ երեք կարգի ծառաներ են, ծառայ կառավարութեան եւ կամ նահանգին, ծառայ համբաւին եւ ծառայ գործի, առեւտուրի։ Այս ծառայութեամբ մարդիկ ազատութիւն չունին, ոչ իրենց անձին մէջ, ոչ իրենց գործունէութեան եւ ոչ ալ իրենց ժամանակին»։

Տ'Ալէմպարտ կուտայ իր գնահատական խօսքը Պագոնին, որպէս «ամենամեծ, ամենաճարտասան եւ բանիմաց միւս բոլոր փիլիսոփաներէն»։

Պագոնի կտակն է, «Հոգիս Աստծուն— եթէ կայ Աստուած— մարմինս անյայտ թաղում, իսկ իմ անունը՝ նուէր դարերուն եւ օտար ազգերուն»։ Դարերն ու ազգերը ընդունեցին Ֆրանսիս Պագոնի այդ անունը, կը գրէ «Փիլիսոփայութեան Պատմականը» գրքի հեղինակ՝ Ուիլ Տիւրէնդ։

Պագոնի շրջանին հրապարակ եկան ուրիշ երկու ուտոպիստներ եւս, մին Գերմանացի Օհան Անդրէաս, իսկ միւսը Իտալացի Թհոմաս Գամբանէլլա անուններով, որոնք հետեւեցան Պլատոնի եւ Մորի կոմունիստական տեսութիւններուն։ Անդրէաս ներկայացուց իր ուտոպիան Քրիստապոլիս քաղաքի մը 400 բնակչութեամբ կեանքով, իսկ Գամբանէլլան իր Արեւաքաղաքով, ուր ոչ ոք պիտի ստանար իր արժանիքէն աւելին։

Բայց շատ չ'անցած, հին աւատապետականութիւնն ու կոմունիզմը սկսան անհետանալ՝ ոչ միայն Անգլիոյ, այլ եւ ամբողջ Եւրոպայի մէջ։ Անգլիական վաճառականութիւնը սկսաւ ընդարձակ ծաւալ առնել դէպի աշխարհի ծանօթ մասերը։ Նոր քաղաքներ շինուեցան եւ մասնակի սեփականատիրութիւնը սկսաւ աւելի զօրանալ։ Այդ ատենուայ միտքը, նման Թհոմաս Հօպսի (1588–1679) կ'ընդունէր, որ կոմունիզմը թէեւ բնական դրութիւն մըն է, բայց մարդիկ իրենց չար տրփանքով տիրապետելու ձգտումներ ունեցան եւ այդ պատճառ դարձաւ զօրաւորը

տիրելու իսկ անզօրը անտեսուելու—ճնշուելու սկզբունքին։

Պեղողներու Ուտոպիան.— Այս տեսութեան առաջնորդն էր Ճէրալտ Ուինսդանլի, որ հակառակ էր ամէն կարգի առեւտուրի։ Օրինակ.— Եթէ մէկը ցորենի պէտք ունէր, նա երթալու էր ցորենի հասարակաց ամբարը եւ ստանալու էր իր պէտքին չափով, նոյնպէս կօշիկը, հագուստ եւ կամ ուէէ այլ կարգի տնտեսական պիտոյք։

Քաղաքական Ուտոպիա.— Այս ուտոպիայի ջատագովներէն էր Ճէյմս Հարինկթըն (1611—1677), նա գրեց Օշիանա (ովկիան) գիրքը ճարտարարուեստի եւ քաղաքական տիրապետութեան փոխ յարաբերութեանց մասին։ Ընկերութեան մէջ, կը գրէ Հարինկթըն, սեփականատէրը կը դառնայ տիրող քաղաքական կեանքին եւ քաղաքական կեանքն է արդէն՝ հովանաւորողը մարդկային ընկերութեան։

Ուր հողը մէկու մը սեփականութիւնը կը դառնայ, հոն գոյութիւն կ'ունենայ միապետութիւն։ Հարինկթընի կողմէ ստիպողական եւ ձրի կրթութիւնը անհրաժեշտ նկատուեցաւ որպէս միջոց դէմոգրասիի իրագործման։

Անգլիոյ քաղաքական պատերազմէն մինչեւ 17րդ դարու վերջին մասը, հրապարակ եկան կարգ մը յայտնի ընկերային րիֆորմիստներ եւ ուտոպիա գրողներ, անոնց մէջ էզակի դէմք մըն էր Պետրոս Չամպըրլէյնը, որ կը փաստէր թէ, բոլոր ազգերու հարստութիւնն ու ոյժը արդիւնք է սեփականազուրկ գործաւորներու չարաչար աշխատանքին։

Ընկերային րիֆորմիստ՝ Ճան Պէլլըրս (1655–1725) յայտարարեց, որ հարուստը անկարող է ապրելու, եթէ ուրիշներ չ'աշխատին, հետեւաբար հարուստը տեսնելու է, որ աղքատը գործէ աւելի գոհացուցիչ պայմաններու տակ, թէ աղքատին կեանքի բարւոքման համար եւ թէ

ալ հարստութեան արտադրութիւնը աւելցնելու միտումով:

Կային եւ ուրիշ ընկերային գրողներ, որոնք իրենց մասին անգամ չէին ուզեր չարժել ազգային կեանքը բարւոքելու համար: Այս մարդկանց կարգին էր, օրինակ՝ Պէրնարտ Մէնտըվիլ, որ իր Մեղուներու Առասպել գիրքին մէջ կ՚ըսէ, «Ազատ ազգ մը, որուն մէջ գերիներու մուտքը արգիլուած է, հոն իսկ ամենաապահով հարստութիւնը կը գոյանայ աղքատներու աշխատանքով, այդ աշխատող դասակարգն է աղքատ ինչպէս եւ տգէտ»:

Ներկայ դարու տնտեսագիտութեան ուսանողն ալ նոյնը կ՚ընդունի, այսինքն, երկրագունդի վրայ եւ ոեւէ մէկ իրաւակարգի տակ գոյութիւն ստացած հարստութիւնը՝ բացարձակ արդիւնք է, այսպէս կոչուած՝ պրոլետարիատի աշխատանքին:

Ու եթէ այդ պրոլետարիատը չըլլար աղքատ, ինչպէս եւ տգէտ, նա արդէն երբէք չպիտի աշխատէր արտադրելու հարստութիւն սոսկ իր հակառակորդ դասակարգի շահուն համար:

Պրոլետարիատը կ՚ազատի իր աղքատ եւ տգէտ վիճակէն այն ատեն միայն,, երբ անոր մէջ կը ներմուծուի դասակարգային գիտակցութիւն եւ այդ գիտակցութեամբ յառաջ կուգայ ընկերային յեղափոխութիւն եւ պրոլետարական յաղթանակ:

Գ.

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ
ԵՒ
ԲԱՐԻԶԻ ԿՕՄՈՒՆԸ

Մարդը թէ իր համայնական եւ թէ առանձնական վիճակին մէջ, ամէն քայլափոխին կը հանդիպի բնութեան զանազան պատահարներուն:

Բնաշրջում եւ Յեղաշրջում ձեռք ձեռքի կը գործեն որպէս անպարտելի, անդիմադրելի հոլովոյթ ուժեր կեանքի բոլոր խաւերուն մէջ: Այդ ուժերու ցցուն պատկերը մենք կը տեսնենք նաեւ Ֆրանսական պատմութեան մէջ՝ Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեամբ:

Այնտեղ՝ ուր ճնշում կայ, հոն կայ ըմբոստութիւն:

Եւ Ֆրանսայի Ազնուա-Աւատապետական տիրող դասակարգը 1879-ին հանդիպեց Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան, ճնշող, կեղեքող դասակարգը ըմբոստացած էր, արիւնը սկսաւ հոսիլ, ամբողջ Ֆրանսան, իր մայրաքաղաքով դարձաւ սպանդանոց, բոցավառուող մի լայնածաւալ հնոց, ինչպէս կ՚ըսէ պատմաբան Գարլայլ:

Այդ յեղափոխութեան մէջ յաղթական դուրս եկաւ Ֆրանսական պուրժուազիան ի հեճուկս ազնուա-աւատապետական դասակարգին, որ այս վերջինին անդամ էր նաեւ Լուդովիկոս ԺԶ. թէ՝ ինչպէս նա մի օր բացագանչեց.— «վա՜յ, վա՜յ, իմ արիւնն ալ կարմիր է եղեր»: Լուդովիկոս կը կարծէր, որ իր արիւնը այլ գոյն ըլլալու էր, որովհետեւ նա տեսած էր ուրիշներու երակներէն հոսած կարմիր արիւնը:

Ահա՛, թէ՝ Ֆրանսական ազնուա-աւատապետական դասակարգը ի՛նչ մեծ, փառասիրական համարում ունէր իր վրայ:

Ֆրանսական Յեղափոխութիւնը անխուսափելի էր, ինչպէս են շատ մը նման յեղափոխութիւններ, որովհե-

տեւ Ֆրանսան՝ իր տգէտ Թագաւոր Լուդովիկոս ԺԶ–ի եւ իր շռայլ, փառասէր Թագուհի, Մարի Անդուանէտի դերիշխանութեան տակ իր սնանկութեան վերջի բոպէ–ներն էր, որ կ՚ապրէր եւ ի արդիւնք այս պետական սնան–կութեան անհրաժեշտ էր 1789–ի, Մայիս ամսու մէջ գու–մարուելիք պետական համաժողովը, ուր ազնուական, կղ–երական եւ հասարակական խմբակցութիւնները քուէի մրցման եկան եւ հասարակապետական խմբակը իր 621 Թուի մեծամասնութեամբ յաղթական դուրս եկաւ եւ ինք–զինք հռչակեց տիրող Ֆրանսական կառավարութեան: Թագաւորը չի համաձայնեց այս մեծամասնականներուն եւ փորձեց բանի ոյժով ցրուել զանոնք, բայց զինուորակա–նութիւնը մերժեց հնազանդելու Թագաւորին արձակած հրամանին, եւ ահա, սկսաւ յեղափոխութիւնը:

Բարիզի ժողովուրդը յարձակում գործեց, քարկո–ծելով Պասդիլի բանտը եւ 1789, Յուլիսին ամբողջ Ֆը–րանսան իր մայրաքաղաքով յեղափոխուեցաւ, արիւնը հոսեց ոչ թէ լճերու, այլ ծովերու նման:

Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան բարձրագոյն կէ–տը հասաւ Տէրորին, երբ գլխակնակոյտեր ահագին զանգ–ուածներ կազմեցին:

Ժագոպինները ուժեղացան, եւ առաջնորդութեամբ յեղափոխական Ռոպէսպիէրի, Տանդօնի եւ Մարադի, բռ–կսան վարել Ֆրանսական բոլոր գործերը:

Անոնք աղքատ էին եւ յեղափոխութեան հրդեհին մէջ ոչինչ ունէին կորսնցնելիք, Թափորներ կազմած ման կուգային փողոցները, երգելով Մարսէյյէզը եւ նման ըմ–բոստ երգեր:

Ինկաւ ազնուա–աւատապետական տիրող դասակար–գը, տեղի տալով պուրժուազիային, եւ այս վերջինը վախնալով, որ յեղափոխութիւնը աստիճանաբար Սօցի–ալիստական հանգամանք պիտի առնէր եւ ուր Բաբէօֆը դրած էր վաղահաս Սօցիալիզմը, պուրժուազիան ու–

զեց կասեցնել յեղափոխութեան հոսանքը եւ այդ պահուն Անգլիան, Բրուսիան, Աւստրիան, Ռուսիան, որպէս դե–րազանցապէս միապետական երկիրներ, համախմբուած ուզեցին ջնջել Ֆրանսայի մէջ ծագած Մեծ Յեղափոխու–թիւնը:

Բայց Ֆրանսայի պուրժուազիան կռուի բռնուեցաւ թէ ներքին եւ թէ արտաքին յարձակողականին հետ եւ այդ կռուին մեծ բաժինը վիճակուեցաւ Նաբօլէօն Ա․ին, այդ զինուորական մեծ հանճարին:

Նաբօլէօն, Ֆրանսական պուրժուազիայի գաղափար–ները մարմնացնողը, ուզեց բոլոր ազգերը միացնել Ֆրան–սային եւ այդ կոչումով նա յառաջ մղուեցաւ, յաղթեց ազգերու, նուաճեց երկիրներ, բայց Յունիս 18, 1815–ին, Վօդըրլուի կռիւին մէջ՝ նա պարտուեցաւ Դաշնակիցներէն եւ մի ժամանակ աշխարհը սարսափեցնող Նաբօլէօնը՝ Բարիզի փողոցներու մէջ քարկոծումի, ծաղրի եւ հեգ–նանքի ենթարկուեցաւ եւ աքսորուեցաւ Ս․ Հելինա կղզին, ուր տեղ նա իր մահկանացուն կնքեց 1821, Մայիս 5–ին, բայց 1840–ին անոր մարմինը Ս․ Հելինա կղզիէն փոխա–դրուեցաւ Բարիզ:

Ֆրանսայի մէջ տիրեց Փարլամէնթարիզմ, տէմոգ–րատական հաստատութիւններ եւ կապիտալիստական ի–րաւակարգ:

Անցան տարիներ, 1870–1871–ին Ֆրանքօ–Գերման պատերազմը վրայ հասաւ, Բրուսիացիները նուաճեցին Բարիզը, ուր Պիզմարք ոտքը դետին դրաւ սարկացնելու Ֆրանսական ժողովուրդը:

Ֆրանքֆօրտի դաշնագրութեամբ, 1871, Մայիս 10ին Ֆրանսան կորսնցուց Ալզաս–Լօրէյնը, նաեւ պարտ էր վը–ճարել մէկ երկիլիոն տօլար տուգանք Գերմանիոյ: Ֆրան–սական ժողովուրդը կրկին ըմբոստացաւ այս անարդա–րութեան դէմ, Բարիզը զինուեցաւ եւ պատերազմը վեր–սկսաւ Բարիզի եւ Ֆրանսական կառավարութեան միջեւ:

Մարտ 17-ին Բարիզը ոտքի կանգնած, «Կեցցէ՛ Կոմունը» բացագանչեց, եւ Մարտ 26-ին Բարիզի Կոմունը ընտրուեցաւ, իսկ 28-ին Կոմունը որպէս տիրող ուժ իր կարմիր դրօշակը պարզեց եւ դարձաւ բանուորական պետութիւն:

Կառավարական ուժը բանուորներու ձեռքն էր, պետական տուրքը ջնջուեցաւ, եկեղեցին պետութենէն անջատուեցաւ, եկեղեցական բոլոր հարստութիւնները փոխանցուեցան ազգային սեփականութեան, եւ ի արդիւնք այս փոփոխութեան Ապրիլ 8-ին կրօնական բոլոր նշանները, աղօթքներն ու ծէսերը արգիլուեցան, կէլլօդինը դուրս բերուեցաւ եւ հրապարակի վրայ ու հասարակութեան ծափ-ողջոյններու տեղատարափին տակ նա հրդեհի տրուեցաւ: Ապրիլ 16-ին բոլոր գործարաններու դռները բացուեցան գործաւորներու առջեւ, աշխատանքի շրջանն էր, որ կը բոլորէր Բարիզի բանւորութիւնը:

Կոմունի մէջ նստած կային գործաւոր մարդիկ, եւ գործաւոր դասակարգի ներկայացուցիչներ միայն, մէկ խօսքով պրոլետարական ուժն էր, որ կը տիրէր մասսայական ու մասնակի խաւերուն մէջ:

Բարիզի Կոմունը կը տիրէր գրեթէ ամբողջ Ֆրանսայի: Ֆրանսայի Թագաւորը իր գործէն զրկուած, անկենդանի դիակ էր դարձած: Բանտերու դռները լայն բացուեցան ազնուապետական դասակարգին առջեւ, ձերբակալութիւն, բանտարկութիւն՝ հասած էր ծայրագոյն աստիճանի: Սրա յաջորդեց հասարակական կոտորածը, Սեպտեմբերի ջարդը տուաւ աննկարագրելի երեւոյթ, մասնակի ըմբոստութիւնները սկսան ծնիլ, Վէրսայլի կառավարութիւնը իր ատամները սրած յարձակում գործեց Բարիզի վրայ եւ յաղթական դուրս եկաւ:

Դաշնակիցները առիթէն օգտուելով նուաճեցին Ֆրանսայի սիրտը եւ ինկաւ Բարիզի Կոմունը իր եօթը շաբթուայ մատաղ կեանքով:

Ի·

ՖՐԱՆՍԱԿԱՆ ՈՒՏՈՊԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻՍՏՆԵՐ

Ֆրանսական Մեծ Յեղափոխութեան ի արդիւնք, հրապարակ եկան կարգ մը Ուտոպեան Սոցիալիստներ, որովհետեւ յեղափոխութենէն յետոյ տիրող ուժը պուրժուազիան էր եւ մարդիկ թէեւ օրէնքին առջեւ հաւասար կը նկատուէին, բայց սեփականութիւնը տակաւին կը մնար նոյն դրութեան մէջ, ինչ որ էր յեղափոխութենէն առաջ — Ազնուա-Աւատապետական շրջանին:

Ուէ՛ օրինական հաւասարութիւն առանց տնտեսական հաւասարութեան կստեղծէ անհաւասարութիւն, ու հէնց այդ պատճառով Ֆրանսայի գիւղացին եւ քաղաքի գործաւորը տակաւին կը մնային որպէս ընկերային բեռնակիրներ, որովհետեւ մեքենական արտադրութեան զարգացումով՝ անգործութիւնը աւելի խոշոր ծաւալ սկսաւ առնել, գործի ժամերը երկարեցին, օրավարձքը նուազեցաւ, դարձեալ բողոքի ձայներ սկսան բարձրանալ դէպի ճնշող, կեղեքող դասակարգը:

Սոյն անբաղձալի դրութեան դէմ ըմբոստ դիրքը վիճակուեցաւ իտէալիստ գրողներուն, որոնք ի սպաս դրին իրենց յեղափոխական գրիչն ու խօսքը ընկերային ու տնտեսական նորանոր նպատակներով, ձգտում ունենալով Սոցիալիստական դրութիւնը:

ՖՐԱՆՍԻՍ ՆՕԷԼ ՊԱՅՊՈՒՖ

1764 — 1797

Ֆրանսական Ուտոպեան Սոցիալիստներու դպրոցին եւ յեղափոխութեան շրջանի արտադրութեան առաջինն է Ֆրանսիս Նօէլ Պայպուֆ, նա կը ներկայացնէր աւելի հին կոմունիստական հասկացողութիւնը.— բացարձակ հաւասարութիւն, քան որ Սոցիալիստական իտէալիզմը.— հա-

ւասար պատեհութիւն: Պայպուֆի փիլիսոփայութեան միջուկը կը կազմէր.— «երջանկութիւն բոլորին», եւ այդ կարգի երջանկութիւն մը կը կայանայ բացարձակ հաւասարութեան մէջ:

Ըստ Պայպուֆի, բնութիւնը պարգեւած է ամէն մարդու հաւասար իրաւունք վայելելու, ա՛յն ինչ որ լաւ է եւ օգտակար, իսկ բոլոր սխալները, ինչպէս են՝ ճնշումներն ու շահագործումները, կռիւներն ու պատերազմները կստանան իրենց բուն ծագումը՝ մարդուն դէպի բնութեան օրինաց անհնազանդ վարմունքէն:

Պայպուֆի այդ բացարձակ հաւասարութիւն կոչուած պետական ձեւը իրականութիւն պիտի դառնար աստիճանաբար եւ ո՛չ թէ անմիջական ցնցումով մը:

Անհրաժեշտութիւն կը նկատուէր, նախ ամբողջ հարստութիւնն ու սեփականութիւնը ազգայնացնել եւ արդարութիւնը պէտք էր որ հովանաւորուէր ժողովուրդէն ընտրուած պաշտօնեաներու կողմէ:

Այն քաղաքացիները, որոնք լծուած էին օգտակար ու շահաւէտ արտադրիչ գործերու, անոնք միայն պիտի մասնակցէին կառավարական մեխանիզմին, ինչ որ Ռուսական Սոցիալիստ Սովիէտ Հանրապետութիւնը ըրաւ:

Պայպուֆ նկատուեցաւ որպէս յեղափոխական եւ վըտանգաւոր տեսաբան մը, այդ պատճառով նա 1797–ին ձերբակալուեցաւ ու կէլլօդինին զոհ գնաց: Բայց անոր փիլիսոփայութեան հետեւող էդիէն Գապէդ, ծնած 1788–ին՝ յեղափոխութեան շրջանին: Նա իրաւագէտ էր եւ չափաւոր կոմունիստական սկզբունքներու օրկան «Լէ Փոփուլէր»ի խմբագիր, որուն մէջ իր մէկ յօդուածով թագաւորը քննադատելու պատճառով նա երկու տարուայ բանտարկութեան դատապարտուեցաւ, բայց խոյս տալով բանտէն անցաւ Անգլիա, ուր Թհոմաս Մորի ուտոպիային ծանօթացաւ եւ ի արդիւնք այդ ուսումնասիրութեան հը-

րատարակեց իր Ընկերային Ռոմանս, «Նաւարկութիւն Դէպի Իգարիա» գիրքը:

Սոյն գրքին մէջ իր երազած հողամասը բաժանուած է հարիւր նահանգներու, իսկ Իգարիա քաղաքը գեղեցիկ եւ լայն փողոցներով, ամէն մէկ թաղ 15 տուներով, մայթերը ծածկուած են ապակիներով անձրեւէն պաշտպանելու համար: Ժողովուրդը պէտք էր զարթնել առաւօտ ժամը 6–ին նախաճաշի: Ամառը 7 ժամ աշխատանք, իսկ ձմեռը աւելի նուազ: Արտադրութիւնն ու բաշխումը ըլլալու էր սիստեմատիկ կերպով, բայց բոլոր քաղաքացիները հագուելու էին նոյնօրինակ հագուստ: Դաստիարակութեան շրջանը ըլլալու էր 5–էն մինչեւ 18 տարիքը: Ծերերը 65 տարիքին աշխատանքէ քաշուելու էին: Հրատարակուելիք բոլոր գրքերը անհրաժեշտ էր, որ կառավարութիւնը նախ վաւերացնէր ու յետոյ հրատարակել:

Այդ բոլոր ուտոպողական ձեւականութիւններն այնքան միօրինակ էին, որ արդի Սոցիալիզմի համար պէտք է նկատել բացարձակ մահ:

Գապէդ երբէք չի յուսահատեցաւ, նա իր տեսութիւնը գործնականացուց, բայց կարճ ժամանակաշրջանի մը մէջ սնանկութեան դատապարտուեցաւ:

ՍԷՆ ՍԻՄՈՆ

1760—1825

Սէն Սիմոն ծնած ի Բարիզ, 1760–ին եւ ճանչցուեցաւ որպէս Ֆրանսական Սոցիալիզմի գտնողը: Սիմոնի ուտոպիան էր.— զարգացնել ընկերային սիստէմ մը ուր աշխատող բազուկը վարձատրուէր ըստ իր արտադրածին, տիրապետելու էր հաւասար պատեհութիւնը, փոխան մեքենական հաւասարութեան:

Նա եզակի դէմք մըն էր ընկերային բարեփոխներու

պատմութեան մէջ, բայց ի արդիւնք իր հօր եւ Սէն Սիմոնի դուքսին միջեւ ծագած բանակուին նա զրկուեցաւ 500,000 Ֆրանք եկամուտ ժառանգութենէն, այդ մասին նա կը գրէ .— «ես թէեւ կորսնցուցի իմ բաղդը եւ Սէն Սիմոնի դքսութեան աստիճանը, բայց ես ժառանգած եմ անոր փառքի տարփանքը»:

Սէն Սիմոն իր սպասաւորին պատուիրած էր, որպէս զի ամէն առաւօտ իր տիրոջ զարթեցնէ հետեւեալ բառերով .—«Զարթնիր, Պարոն Կոմս, դու մեծ գործեր ունիս կատարելիք»:

Նա իր 19 տարիքին մէջ անցաւ Ամերիկա, եւ իր բաժինը բերաւ Ամերիկեան յեղափոխութեան մէջ, ստացաւ զինուորական պաշտօն: Իսկ 23 տարիքին մէջ կրկին վերադարձաւ Ֆրանսա, քաշուեցաւ զինուորական շրջանակէն եւ նուիրուեցաւ քաղաքական գործի: Իր կոմս տիտղոսը կասկած արթնցուց քաղաքական կեանքի մէջ եւ 11 ամիս բանտարկուեցաւ, եւ մի օր՝ երբ բանտարկեալ, իր երազին մէջ նրա նախահայր Զարլըմէյնը երեւցած է ու անոր խոստացած է մեծ ապագայ: Երբ բանտէն ազատ արձակուեցաւ, նա սկսաւ հողային գործով սրաղուլիլ ու կեդրոնացուց բաւականաչափ հարստութիւն, որով նըուիրեցաւ ուսանելու:

Նա բանաձեւեց գիտութեանց գիտութիւն ըմբռնողութիւնը, ուրկից Օգոստոս Կոմը յառաջացուց իր գաղափարանութիւնը .— Զարգացնել տիեզերական գիտութիւն մը: Նա ապրեցաւ ամէն տեսակ կեանք, կորսնցուց իր ամբողջ հարստութիւնը, բայց միշտ տոգորուած միայն մէկ գաղափարով, թէ՝ Մարդկութեան Ոսկեդարը գալուէ, թէեւ մեր նախահայրերը տեսած չեն զայդ, բայց մեր ապագայ սերունդը պիտի տեսնէ մի օր եւ վայելէ, մեզ կը մնայ, կ'ըսէ նա, հարթելու այդ կնճռոտ ճանապարհը:

Նա իր ամբողջ հարստութեամբ նուիրուած էր գրական արտադրութեան, բայց եւ աղքատ, կը գրէ .— « Ես

սովէն կը մեռնիմ, 15 օրէ ի վեր միայն հացով ու ջուրով կը սնանիմ, կ'աշխատիմ առանց կրակի տաքութեան, ծախած եմ ամէն ինչ, բացի իմ հագուստէն, եւ այդ կը պահեմ հրատարակուելիք գործերուս ծախսը հոգալու համար: Գիտութեան տռփանքով եւ խաղաղութիւն հաստատելու բաղձանքով՝ առանց ամաչելու ես կը խոստովանիմ իմ թշուառութիւնը եւ կը պահանջեմ օգնութիւն սոսկ սկսած գործս յառաջ մղելու համար»:

Նա յուսահատած 1823–ին ինքնասպանութեան փորձ ըրաւ, բայց նախ քան իր մահը կնքելէ, ամբողջացուց իր երեք գլխաւոր գործերը .— Ճարտարարուեստի Սիստէմ, Ճարտարարուեստի Քէթէքիզմ, (քրիստոնէական դասագիրք), եւ Նոր Քրիստոնէութիւն, այս վերջինը նկատուեցաւ իր աշխատասիրութեան էն կարեւոր հրատարակութիւնը:

Սէն Սիմոն մահամերձ վայրկեանին պահանջեց իր հետեւորդ աշակերտներէն .. «յիշեցէք, յիշեցէք, որ մեծ գործ ընելու համար անհրաժեշտ է խանդավառուիլ...»:

Սէն Սիմոնի Աւետարանն է իր «Նոր Քրիստոնէութիւն»ը: Անոր մէջ հեղինակը կը պնդէ, որ Աստուած դըրած է եկեղեցին եւ այս վերջինի առաջնորդները պէտք է որ յարգուին: Մարդիկ պէտք է ճանչնան զիրար որպէս հարազատ եղբայրներ:

Սէն Սիմոնական Սօցիալիստական սկզբունքներ՝ սեփական ճարտարարուեստը փոխանցել հանրայինի եւ ամէն մարդ գործելու է իր կարողութեան չափով, իսկ վարձատրուելու է ըստ իր աշխատանքին:

Սիմոնի հետեւորդները Կոմունիստ փիլիսոփայութիւնը կ'ուրանան, բայց կընդունին, որ Սէն Սիմոնիզմն է պրոլետարիատի առաջին արտայայտութիւնը, որը մեծ ազդեցութիւն գործեց յետագայ Սօցիալիզմին վրայ:

ՖՈՒՐԻԷՐ

1772—1837

Սէն Սիմոնի վարդապետութիւնը իր ամբողջականութիւնը գտաւ Ֆուրիէրի սորվեցուցածներուն մէջ, բայց այս երկու ընկերային փիլիսոփաներու տեսութեանց մէջ կար նշմարելի տարբերութիւն մը, նախ, որովհետեւ Ս. Սիմոն սերած է ազնուական սերունդէ, եւ ուզեց ստեղծել ընկերային նոր դրութիւն մը, իսկ Ֆուրիէր հասարակ ժողովուրդի զաւակ մը ըլլալով առանձնացաւ ինքն իր մէջ եւ ուզեց ստեղծել յառաջխաղացման օրէնքն ու իր տեսական դրութիւնը հիմնեց ըստ տրամաբանութեան եւ գիտական տուեալներուն, փոխան զուտ զգացումի եւ կրքի:

Ֆուրիէրի կեանքը.— Ծնած 1772-ին, հայրը հագուստեղէնի վաճառական էր, որդին, Ֆուրիէր իր հինգ տարեկան հասակին մէջ սոսկալի պատիժի ենթարկուեցաւ հօրը կողմէ՝ տարկայի մը ճիշդ արժէքը յաճախորդի մը ըսելուն համար:

Ֆուրիէր ինքզինք ճանչցուց որպէս ուսանող եւ լծուեցաւ առեւտուրի, բայց իր շահածը կորսնցուց բամպակի առեւտուրի մէջ, նա իր տեսութեանց համար ձերբակալուեցաւ ու կէլլօդինի դատապարտուեցաւ, միջոցով մը նա ազատուեց ու երկրին բանակին զինուորագրուեցաւ, յետոյ՝ կրկին վերադարձաւ առեւտրական աշխարհը ու շարունակեց իր գործը որպէս բարեկարգիչ:

Մարէյլի մէջ, Ֆուրիէր երբ 19 տարեկան էր, իր գործատիրոջ կողմէ հրամայուեցաւ հսկայ քանակութեամբ բրինձ ջուրը թափելու, զոր աժան գնով չէի ծախուելուն պատճառաւ ամբարուած եւ աւրած էր:

Այդ կարգի անարդար եւ կախարդ դէպքեր Ֆուրիէրին աւելի զայրացուցին եւ նա ամէն ջանք թափեց այս կարգի չարիքներու վերջ մը տալու:

1808-ին նա ընկերային խնդիրներու մասին տպագրեց իր աշխատասիրութեան առաջին հատորը, բայց մօտ 5 տարիներ իր տպագրած գործը մնաց անգնահատելի, իսկ ինքն ալ մնաց 10 երկար տարիներ սպասողական դիրքի մէջ, որպէսզի մի օր եւ մի միլիոնատէր դրամ տար Ֆուրիէրիստիք սկզբունքով վայր մը ստեղծելու համար, բայց այդ բաղձանքը մնաց անկատար ու Սէն Սիմոնի հետեւորդները Ֆուրիէրի բոլոր առաջարկները նկատեցին արհամարհելի

Նա իր «Տիեզերական Միութեան Տեսութիւն» գրքին մէջ կը ցուցահանէ այն միտքը, որ աշխարհը տակաւին նոր իր մանկութեան օրերը բոլորած եւ անհրաժեշտ է 70,000 տարիներու՝ որպէսզի առիւծները դառնան մարդոց հլու ծառաները:

Ֆուրիէրի տեսութեան միջուկն է քաշողական ույժը, որը ներկայ է աշխարհի մէջ եւ կարող է մարդիկ համախմբել մէկ գործունէութեան շուրջ, թէեւ կան խոչընդոտներ, բայց այդ կարելի է շատ դիւրաւ հարթել:

Անոր գլխաւոր գործերն են.— Ջորս Շարժումներու Տեսութիւնը եւ Հասարակական Վախճանակէտը (1808), Տիեզերական Միութեան Տեսութիւնը (1822), Նոր Ճարտարարուեստական եւ Ընկերային Աշխարհ (1829):

Ֆուրիէր բաժնեց աշխատանքը երեք դասակարգերու, անհրաժեշտ աշխատանք, գործածելի աշխատանք եւ հաճոյ աշխատանք: Ըստ Ֆուրիէրիստիք փիլիսոփայութեան ընտանիք եւ ամուսնութիւն աստիճանաբար պիտի անհետանան ընկերային կեանքի մէջ: Նա կողմնակից էր խաղաղութեան եւ հակառակ բռնապետութեան: Թէեւ անոր փիլիսոփայութիւնը փանդաստիկ էր, բայց նա ունեցաւ չափաւոր աշխատանք ընկերութեան բարւոքման համար: Ցուցահանելով ներկայ տնտեսական դրութեան տակ տեղի ունեցած վատնումը, եւ աշխատեցաւ ստեղծելու միջոց մը, որով աշխատանքը հաճելի պիտի ըլլար գործաւորին:

Ֆուրիէրի մահէն յետոյ, շատ մը հարուստ եւ հեղինակաւոր մարդիկ հետեւեցան անոր տեսութեանց, բայց Ֆրանսական Ֆուրիէրիզմի բոլոր փորձերը գրեթէ վիժեցան, ի բաց առեալ մի քանիներէ, որոնք գործադրութեան փորձի դրուեցան գործատէրերու կողմէ:

1840- Թուականին Ֆուրիէրիզմի վարդապետութիւնը մուտք գտաւ Ամերիկայի մէջ, եւ յայտնի մարդիկ՝ Նրման Ալպէրդ Պրէզպէնի եւ Հօրաս Կրիլի մեծ հաճոյքով ողջունեցին այս վարդապետութիւնը:

Մէսէչուսէց Նահանգի Պրուք ագարակին մէջ մօտ 30է աւելի փորձեր եղան, բայց բոլորն ալ վիժեցան իրենց անգործնական ըլլալնուն համար:

Ֆուրիէրիզմի տեսութեան եղած բոլոր փորձերն ու այդ ուղղութեամբ եղած աշխատութիւնները իրենց մեծ բաժինը բերին Նոր Աշխարհի ընկերային խորհելակերպի մէջ:

ԼՈՒԻ ՊԼԱՆԳ

(1813—1882)

Լուի Պլանգ առաջին Ուտոպեան Սօցիալիստը եղաւ, որ փորձեց իր ատեննուայ քաղաքական մեխանիզմը օգտագործել իր գաղափարներու իրագործման համար:

Ընկերային փոխանցման նպաստելու համար նա նախընտրեց դիմելու գործաւոր դասակարգին՝ քան որ առանձնաշնորհեալ կազմակերպութեանց: Այս փորձը դարձաւ միակ շաղկապը հին Ուտոպեաններու եւ Մարքսեան Սօցիալիստներու միջեւ:

Պլանգ ծնած է, Մատրիտ, Սպանիա, ուր իր հայրը որպէս Ֆինանսական պաշտօնեայ ուղարկուած Լուի Պօնափարթի կողմէ:

Նա սկզբնական տարիները անցուց Քորսիքայի մէջ, ուր իր մօրը ծննդավայրն էր, եւ ուսանեց Ռօտէզ քալէճը,

անկից անցաւ Բարիզ շարունակելու իր ուսմունքը, իր ծախսին մէկ մասը կստանար ուսուցման եւ այլ գրական աշխատանքի միջոններով, 26 տարեկանին մէջ սկսաւ հրատարակել «Յառաջդիմութեան Վերաքննում»ը որը ժամանակի ընթացքին դարձաւ այդ ատեննուայ յառաջապահ դէմոգրատներու օրկանը: Այս թերթին մէջ էր, որ իր էն կարեւոր Սօցիալիստական աշխատասիրութիւնը «Աշխատանքի Կազմակերպութիւն»ը սկսաւ շարունակաբար լոյս տեսնել: Նա գրեց 1830—1840-ի շրջանի Ֆրանսական յեղափոխութեան երկասիրութիւնը, իսկ 1848-ին ժամանակաւոր կառավարութեան մէկ յայտնի պաշտօնեան դարձաւ:

Իր պաշտօնավարութեան շրջանին, նա պահանջեց որպէսզի կառավարութիւնը գործ մատակարարէ ամէն անոնց որոնք անկարող են գործ գտնելու: Վերջէն նա ըստիպուած՝ ձգեց երկիրը ու անցաւ Անգլիա, որպէս թըղթակից շարունակեց իր ըմբոստ գրական աշխատասիրութիւնը մինչեւ Նաբօլէոն 3-րդի տապալումը- 1870-ին:

1871-ին Ֆրանսա վերադարձին նա ընտրուեցաւ Ազգային Խորհուրդի որպէս մէկ ծայրահեղ ձախակողմեան անդամ, բայց Բարիզի Կօմունի յառաջացումով նա կորսնցուց իր ժողովրդականութիւնը ապստամբութեան հակառակ գտնուելուն համար:

Նա մինչեւ անգամ պաշտպանեց միջազգային գործաւորներու հակառակ 1872-ի օրիէնտացիան:

Պլանգ տաղանդի հաւասարութեան չէր հաւատար, նա նշմարեց մարդոց ոյժին ու կարողութեան մէջ եղած հսկայ տարբերութեանց գոյութիւնը, ու նա առաջարկեց, որպէսզի այդ անհաւասար ոյժն ու կարողութիւնը դրուի մի այնպիսի կաղապարի մէջ, զորը գործածելի ըլլայ ոչ թէ շահագործման, ա՛յլ եւ ի յօգուտ ընկերութեան բարելաւման:

Եթէ մէկը իր դրացիէն երկու անգամ զօրաւոր եւ խե-

լացի է, այդ բնական ապացոյց է, որ նա պարտական է իր դրացիէն կրկնակի աշխատանք կատարելու, ով որ զօրաւոր է, պարտի տկարին բաժին ինկած բեռը վերցնելու եւ ով որ դառնայ առաջնորդ, նա է եւ ծառայ:

Ֆուրիէր՝ աշխատանքը, կապիտալը եւ հանճարը իրամէ բաժնեց:

Պայպուֆ հաւասար բացարձակ հաւասարութեան:

Իսկ Լուի Պլանք մերժեց այդ բոլոր ձեւականութիւնները եւ ի յայտ բերաւ ինքն իր սեփական Ֆօրմիւլան.... «կարողութեան չափով եւ պէտքի համաձայն»:

«Բոլոր մարդիկ անհաւասար են իրենց ֆիզիքական կազմով եւ մտային կարողութեամբ, բայց եւ կարելի է օգտագործել այդ անհաւասարութիւնը՝ հաւասար նպատակներու համար:.... վերցնելու է աղքատութիւնը, որը կտեղծէ մշտնջենական տանջանք ու ոճիր... այդ կը դարձնէ մարդն որպէս գերի, գող ու աւազակ, ոճրագործ ու պոռնիկ...»:

Լուի Պլանք մեռաւ 1882-ին եւ ներկայացուցիչներու ժողովը քուէարկեց քաղաքային յուղարկաւորութիւն ի յարգանս իր անաչառ գործունէութեան եւ բարձր նկարագրին:

Նա տէրն էր ճարպիկ գրչի, անկողմնակալ փօլէմիք լեզուի, եւ ստացաւ լաւ նկարագրի տէր մարդու համբաւը:

ՊՐՈՒՏՈՆ

(1809—1865)

Ֆրանսական յեղափոխութեան վերջի գրողներէն է Բիէր—Ժօզէֆ Պրուտոն: Դժուարին է զայն դնելու մասնաւոր դասի մը մէջ, որովհետեւ նա անհատական սեփականատիրութեան հակառակ ըլլալէ աւելի յայտնի եւ գործօն յեղափոխական մըն էր: Նոյն ատենուայ կառա-

ուր ե.

վարութեան եւ կարգ մը հեղինակաւոր դէմքերու հակառակ արտայայտուելուն համար՝ նա ճանչցուեցաւ ո՛չ թէ որպէս Սօցիալիստ եւ կամ Կօմունիստ, այլ եւ անարխիստ:

Պրուտոն ծնած է Պէսանզոնի մէջ, Ֆուրիէրի ծննդավայրը եւ այս վերջինի ծնած թուականէն 37 տարիներ յետոյ: Անոր ծնողքը աղքատ էին, երիտասարդ Պրուտոն ստիպուած իր դպրոցական ծախսերը հոգալու համար նա ագարակի մը մէջ կենդանիներու հոգատարութիւնը ստանձնած էր նաեւ օրուայ մի քանի ժամերն ալ յատկացուցած էր ճաշարանի մէջ աշխատանքի ու այլ զբաղմունքի:

Նա ստիպուած իր 19 տարիքին մէջ ընդհատեց դպրոցական շրջանը եւ դարձաւ որպէս տպագրիչ, սակայն դադար չառաւ շարունակելու ինքնաշխատութեան, ինքնուսուցման գործը եւ որպէս գրական ուսանող Պէսանզոն Ակադեմիայէն 1500 Ֆրանք վարձատրութիւն ստացաւ, սակայն միշտ տրտնջալով, որ ո՛չ ոք զայն կը քաջալերէ իր աղքատներու զրկանքի դատին համար թափած անվերջ աշխատանքին մէջ: Նա 1840-ին գրեց մեծ համբաւ վայելող «Ի՞նչ է Սեփականութիւն» գիրքը, որով նա ցուցահանեց անհատական սեփականութեան անհաւասար տիրացումը եւ աշխատանքի ժամերու աններելի, անհաւասար բաշխումը որպէս չափ արժէքի: Անոր այդ օգտաւէտ աշխատանքը մեծ ծառայութիւն մատուցանեց վերջի Սօցիալիստական շարժման:

Վեց տարիներ վերջ հրատարակեց «Աղքատութեան փիլիսոփայութիւնը», որով նա քննադատեց Սօցիալիստական եւ Կօմունիստական թէօրիները, բայց անկարող եղաւ մասնաւոր, շինիչ, անկախ փիլիսոփայութիւն մը հրապարակ դնելու:

1848-ին յեղափոխական շարժման մէջ նա մերժեց իր բաժինը բերելու առարկելով, որ բոլոր կառավարութիւն-

ները վատ են ու երբ քաղաքային յեղափոխութիւնը վերջ գտաւ, նա Խորհր. Ժողովի անդամ ընտրուեցաւ, բայց իւր բոլոր ծրագիրները Խորհրդաժողովին մէջ բեկանուեցան, զորը աւելի զայրոյթ պատճառեց, նա դիմեց այլ եւ այլ միջոցներու իր տեսակէտները յաջողցնելու համար առանց կառավարութեան օգնութեան իսկ դիմելու:

Այդ նպատակով հիմնեց սեփական դրամատուն մը, եւ 5,000,000 Փրանգի փոխան միայն 17,000 Փրանգ կարողացաւ հայթայթել, ի արդիւնք այդ թերացման դրամատունը մի քանի շաբաթուան մէջ սնանկացաւ ու Պրուտոն 3 տարիներ բանտարկուած մնաց համարակալութեան օրէնքը անտեսելուն համար, բայց երբ նա ազատ արձակուեցաւ, կրկին ձերբակալուեցաւ, այս անգամ եկեղեցիին վրայ յարձակում գործելու ամբաստանութեամբ:

Նա խոյս տուաւ դէպի Պելճիքա, եւ 1860–ին իր մահէն հինգ տարիներ առաջ կրկին վերադարձաւ ի Ֆրանսա:

Պրուտոն ապրեցաւ շատ պարզ կեանք մը եւ նուիրուած իր ընտանիքին, նա ըսաւ.–« ատելէ հրաժարելու համար ինձ անհրաժեշտ է նախ հասկնալ»:

Պրուտոն շատ աշխատանք թափեց գտնելու համար ընկերութեան գիտութիւն մը, զորը հիմնուած ըլլար ազատութեան, հաւասարութեան եւ եղբայրութեան վրայ, զորը դժուարին եղաւ կարճ ժամանակուայ ընթացքի մը մէջ յառաջացնելը: Նա հաւատաց, որ «ամենալաւ ընկերութիւնը տեսնելու է կանոնի եւ անարխիզմի մէջ», նա ջերմ պաշտպան էր անարխիզմի, «ո՛չ ո՛ք է թագաւոր..»:

Անոր երազած ընկերութեան մէջ պիտի անտեսուէր անհատական սեփականութիւնը, զորը իր կողմէ նկատուեցաւ բացարձակ գողութիւն իսկ սեփականատէրը որպէս գող:

Սոյն եզրակացութեան հանգման պատճառն եղաւ իւր «Աշխատանքի Արժէքին Թէօրիան»: Ապրանքի արժէքն,

նա նկատեց, չափուած ժամանակի եւ աշխատանքի միաձոյլ արտադրութեամբ:

Պրուտոն միշտ հակառակ մնաց անհատական սեփականութեան, բայց ջերմ համամիտ եւ պաշտպան անհատական տիրացման, պայմանաւ, որ այդ տիրացումը կը հայթայթուի աշխատանքով եւ ո՛չ թէ գողութեամբ կամ շահագործումով: Նա համամիտ էր նաեւ –բոլոր աշխատաւորները հաւասար չափով վարձատրելու տեսակէտին, առանց նկատի ունենալու, որ անոնցմէ մին աստղաբաշխ է եւ կամ բժիշկ, բանաստեղծ կամ հասարակ ձկնորս:

Պրուտոնիզմ կը նշանակէ ընկերային կազմակերպութիւն մը առանց կառավարութեան, առանց անհատական սեփականութեան: Բայց նա անկարող եղաւ ցոյց տալու այդպիսի ընկերութեան կազմակերպութեան մը իրագործման դրական միջոցները:

Պրուտոնէն յետոյ, յեղափոխական մտածողութեան եւ գործունէութեան թատերաբեմը Ֆրանսայէն անցաւ ուրիշ երկիր ու հողամասեր աւելի ընդարձակ ծրագիրներով ու գործնական գաղափարաբանութեամբ:

Ը.

ԿԵԱՆՔԸ ԱՆԳԼԻՈՅ ՄԷՋ

Ինչպէս մենք տեսանք թէ 18–19–րդ դարերու այդ յեղափոխական Ֆրանսան արտադրեց էն մեծ համբաւ շահող Ուտոպեան Սոցիալիստներ, բայց Ֆրանսան առանձին չի մնաց այս ընկերային մտածողութեան դպրոցին մէջ, այլ եւ կար Անգլիան իւր մեծահռչակ Ռօբէրդ Օվընով:

Երբ Ֆրանսան կ՚անցնէր արիւնալից յեղափոխական շրջանէն, միւս կողմէն ալ Անգլիան ճարտարարուեստական յեղափոխութեան վարագոյրը բացած՝ կը պարզէր ընդարձակ թատերաբեմ մը, զորը ունեցաւ աւելի մեծ

հասունութիւն, քան Ֆրանսական մասնակի եւ մասսայական յեղաշրջումները:

Անգլիոյ մէջ տեղի ունեցան շատ մը վէճեր եւ եղան բաղում հակաճառութիւններ, ինչպէսին Կոմունիզմ ընդդէմ ինտիվիտուալիզմի— եւ այլն, եւ կոմունիստական հաւատքի առաջին հակառակորդներէն էր բանաստեղծ Ալեքսանտր Պապ (1678–1744): Նա ըսաւ, որ մարդիկ մրջիւններէն դաս առնելու են, թէ ինչպէս մրջիւնները ժրաջան աշխատանքով եւ հաւասարօրէն կը տիրանան հարստութեան եւ կ'ապրին Անարխիզմը առանց ոեւէ խառնաշփոթութեան:

Միւս կողմը կար եւ Էտմոնտ Պըրք (1729–1799), որ իր ատենուայ տեղի ունեցած դժգոհութիւններէն զայրացած, նա եւս հրապարակ իջաւ գիրք բանելով ի հեճուկս կոմունիզմի:

Կայլն եւ Պլաքսթօն (1723–1780), Ատամ Սմիթ (1723 1790) որոնցմէ առաջինը պաշտպանեց նախնական կոմունիզմի տեսակէտը, իսկ երկրորդը իր «Ազգերու Հարստութիւն» գրքով կողմնակից դարձաւ գործաւորին արտադրածը կը պատկանի գործաւորին— նշանաբանին:

ՌՕԲԵՐԴ ՕՎԸՆ

(1771—1858)

Ռօբերդ Օվըն ճանչցուեցաւ որպէս գործատէր, ուտոպիստ եւ Անգլիական Սոցիալիզմի հայրը:

Այդ շրջանին Անգլիոյ ճարտարարուեստը հսկայ խառնարան մը դարձած եւ անգործութիւնը հասած էր իր ծայր աստիճանին: Աղքատութիւն եւ թշուառութիւն կար ամէն մէկ գործաւորական թաղի կամ քաղաքի մէջ, կազմուեցան կարգ մը գործաւորական ընկերութիւններ, որոնք կ'երազէին Ֆրանսական յեղափոխութեան կրկնումը նաեւ Անգլիական հողի վրայ:

Այս ինտուստուարայի խառնաշփոթութեան մէջ, հըրապարակ ելաւ՝ որպէս բարեկարգիչ եւ եզակի պարագլուխ՝ Ռօբերդ Օվըն.— ծնած Մայիս 14, 1771, Հիւսիսային Կալլէսի մէջ, որդի երկաթագործի: Հակառակ իր ուսանելու բաղձանքին, նա ունեցաւ շատ կարճ դըպրոցական շրջան մը, նա իր 10 տարիքին զգեստավաճառի մը քով որպէս աշկերտ ծառայեց, իրեն համար մեծ բարեբախտութիւն մըն էր, որ գործատէրը ունէր մեծ եւ ճոխ գրադարան մը եւ Օվըն ազատ ձգուած էր իր աւելորդ, պարապոյ ժամերը գրել – կարդալով զբաղելու այդ հարուստ գրադարանի մէջ, ուր կարծես Օվըն ինքզինք շատ բախտաւոր կը նկատէր, ամէն անգամ այդ գրադարանը մտնելուն:

Օվըն կարճ ժամանակի մը մէջ աշկերտութեան շըրջանը աւարտած, նա ինքզինք շաղկապեց Լօնտոնի եւ Մանչէսդըրի մէջ եղած մի քանի առեւտրական ընկերութեանց եւ 19 տարիքին մէջ՝ Մանչէսդըրի խոշոր բամպակի գործարանի մը վերակացու կարգուեցաւ, որու հովանաւորութեան տակ մօտ 500 գործաւորներ կ'աշխատէին:

Նա իր ցուցադրած առողջ դատողութեան ու ճարպիկ ղեկավարութեան համար նոյն ընկերութեան մէջ ընդունուեցաւ որպէս բաժնետէր-ընկեր, բայց անհասկացողութեան մը պատճառով նա հրաժարուեց այդ ընկերութենէն եւ ուրիշ մէկ ընկերութեան մը սկսաւ գործակցիլ: Սոյն ընկերութեան հաշւոյն երբ ճամբորդութեան ելաւ, իր այցելած մէկ վայրին մէջ հանդիպեցաւ իր ապագացու կնոջ, օրիորդ Տէյլի, որ այս վերջինը ի յարգանս Օվընի, հրաւիրեց զայն իր հօրը բամպակի գործարանի այցելութեան մը համար, զորը վերջէն գնուեցաւ $300,000 Օվընի եւ իր ընկերներու կողմէ:

Այս առուծախը միջոց դարձաւ որ Օվըն փոխադրուի Նիւ Լանարգ, ուր նա ամուսնացաւ Օր. Տէյլի հետ եւ

Յունվար 1, 1800– նա ստանձնեց այդ նոր գնուած գործարանին վերահսկիչի պաշտօնը:

Նիւ Լանարգ ունէր 13–14 հարիւր ընտանիքներ, մի քանի հարիւր աղքատ–մուրացիկ փոքրիկներով, ուր գողութիւնը, հարբենալը եւ այլ եղերական արարքները հասեր էին իրենց ծայր աստիճանին:

Շատ մը ընտանիքներ խիստ վատ, անառողջ դրութեան տակ կը բնակէին մէկ սենեակի մէջ, ընտանեկան առանձնաշնորհումներէ զուրկ, փոքրիկները կ'աշխատէին երկար ժամեր եւ զուրկ դպրոցական կեանքէ, անոնք դարձեր էին գործարանի գերիներ եւ փողոցային կատուներ:

Օվըն տեսնելով այս խղճալի դրութիւնը, նա ո՛չ միայն սկսաւ իր գործարանի աշխատաւորներու վիճակը բարուոքել, այլ եւ նա դիմեց առողջապահական խիստ օրէնքներու.– հաստատեց գործարանին կից խանութներ ուրկից գործաւորները կը գնէին իրենց պէտքի ապրանքը գրեթէ արժէքէն աւելի պակաս գնով: Նա արգիլեց ոգելից ըմպելիքը, հաստատեց մանկավարժարաններ փոքրիկներուն համար, այսպիսով գիտական դրութիւնը մեծ թափով սկսաւ յառաջ ընթանալ Օվընի միջոցաւ:

1806–ին, Միացեալ Նահանգները երկրէն դուս ելած բամպակի մաքսը աւելցնելով, Օվըն ստիպուեցաւ փակելու իր գործարանը, եւ իր գործաւորներուն մասնաւոր թօշակ վճարելու պայմանով, ի արդիւնք իր այս բարենորոգիչ աշխատանքին գործաւորական կեանքը հսկայ փոփոխութիւն ստացաւ, ու Նիւ Լանարգի բնակչութիւնը համբաւ շահեց իր մաքրութեան, զարգացման եւ բարեկրթութեան համար, որը դարձած էր ընկերային խնդիրներով հետաքրքրուող ուսանողներու ՄէՔՔէՆ, ինչպէս եւ կեդրոնավայր քաղաքագէտներու եւ մասնաւոր ազնուական դասակարգի մը, որոնց մէջ կը գտնուէր Նիգօլան, որ վերջէն Ռուսիոյ ձար օծուեցաւ:

Ամերիկացի այցելու մը այսպէս կը նկարագրէ Օվընի ընդգրկած ծրագրի մասին.–

«Աշխարհի մէջ չկայ վայր մը, ուր այս կարգի վաճառական ընկերութիւն մը գոյութիւն ունենայ, չափազանց կարգապահ, կառավարական գոհացուցիչ հովանաւորութեամբ եւ ղեկավարութեամբ, ուր ժողովուրդը կը վայելէ տեւական երջանկութիւն»:

1813–ին, Օվըն իր նոր ընկերութեան հաստատած տարին, հրատարակեց ընկերային փիլիսոփայութեան գրական փորձ մը նկարագրի կազմութեան վրայ:

«Գոյութեան առաջին եւ էն կարեւոր նպատակն է՝ ըլլալ երջանիկ, գրեց Օվըն, բայց երջանկութիւն չկայ առանձնացած կեանքի մէջ... երջանիկ է նա, որ կ'երջանկացնէ իր ընկերը...: Գալիք դարուն մէջ՝ մարդուն միակ կրօնը պիտի ըլլայ սետեղծել երջանկութիւն ամէն գնով, Աստուծոյ պաշտամունքը պիտի գոյանայ ճարտարարուեստի օգտաւէտ գործածութեան մէջ, զարգացման սիրոյ, ճշմարտութեան լեզուի խօսակցութեան եւ ուրախ զգացումի արտայայտութեան մէջ»:

Օվըն պնդեց, որ նկարագիրը մարդուն հետ չի ծնիր, այլ նա արդիւնք է միջավայրի ազդեցութեան, որուն տակ մարդը կը ծնի, կ'ապրի եւ կը գործէ: Վատ պայմանները մարդուն վատ բնաւորութեան տէր կը դարձնեն, իսկ լաւ պայմաններն ալ բարի բնաւորութեան:

Մարդ անհատը շրջապատուած ըլլալով այնպիսի աննպաստ պայմաններով, որ կստեղծէ տգիտութիւն, չարիք, ատելութիւն, նախանձ եւ կռիւ: Եթէ պատահի, որ նոր աշխարհ մը ծնելու ըլլայ, առաջին պայման պէտք է ընել, որ ճշմարտութիւնը մարդուս նկարագրին մէկ մասը կազմէ, որով մարդուն նկարագիրը կը շինուի, կը կերտուի սոսկ իրեն համար եւ ո՛չ թէ իրմով:

Գիտութիւնը, ըստ Օվընի անհրաժեշտ պայման է լաւ կեանք ապրելու, եւ գիտութիւնը ըլլալու է տիեզերական

ու պարտաւորիչ, իսկ գործաւոր դասակարգին մշտական զբաղմունք տալու համար կազմելու գործաւորական պիւրօ, որուն դիմող ամէն մի անգործ լծելու է մշտնջենական աշխատանքի:

Երբ Օվըն կը մտածէր, կը ծրագրէր փոխելու միջավայրը իր հիմնական կառուցուածքով, բայց նա երբէք չէր երազած սեփականութեան յեղաշրջման մասին, անոր համար ջնջուելիք ամենամեծ չարիքն էր տգիտութիւնը եւ թշնամական վերաբերմունքը:

1817-ին, Օվըն ինքզինք դրաւ Ուտոպիա գրողներու դասին ու անգործութեան խնդիրը լուծելու առաջարկով խորհուրդներու Տունը ընտրեց յանձնախումբ մը, բայց ի զուր եղաւ այդ կարգի յանձնախումբի մը գոյութիւնը, որովհետեւ նա չտուաւ ակնկալուած արդիւնքը, այս անգամ Օվըն աւելի զայրացած տիրող դրութեան գործած գործաւորական անարդարութեան դէմ, նա ստիպուած սկսաւ պաշտպանել Կոմունիստական տեսակէտը, որպէս միակ դարմանը այդ տիրող բոլոր չարեաց: Այսինքն, ընկերութիւնը բաժնելու մասնաւոր գիւղական բաժանմունքի եւ գիւղացին ունենար իր զբաղմունքը, իսկ ճարտարարուեստի գործաւորը իր մասնագիտական գործը, այս բաժանմունքի ձեւով պիտի ընթանար ընկերային կեանքը: Ամէն մի ընտանիք բնակելու էր իր առանձին բնակարանին մէջ, եւ փոքրիկները իրենց երեք տարիքէն յետոյ տրամադրելի պիտի ըլլային ընկերութեան հոգողութեան, որ այս վերջինը ամէն միջոց ի գործ դնելով զարգացնելու, կրթելու համար մատղաշ սերունդը: Փոքրիկներէն զատ բոլոր մարդիկ պարտաւոր պիտի ըլլային աշխատելու միասնաբար եւ համերաշխ դաշինքով, այս կերպով աղքատութիւնը եւ թշուառութիւնը պիտի վտարուէր ընկերային կեանքէն:

Բայց Լօնտոնի գործաւորական զանգուածը հակառակ քուէարկեց Օվընի այս ծրագրին, այն միտումով, որ Օ-

վընի տեսակէտը պիտի կապտէր անհատին անկախ գործունէութիւնը: Օվըն յուսահատած չէր, նա մի քայլ եւս յառաջ տարաւ իր պայքարը, այս անգամ տիրող կրօնական ուսուցման դէմ, եւ 1817-ին նա յայտարարեց, որ այդ ատենուայ կրօնական ուսուցման ձեւը արգելք կը հանդիսանայ ընկերային զարգացման եւ խոչնդոտ մարդկութեան՝ գիտակցելու իր երջանկութեան:

Այս կրօնական պայքարը պատճառ դարձաւ Օվընի ույժի ջլատման, մինչեւ իսկ իր հետեւորդներէն շատեր ըմբոստացան իր դէմ՝ պաշտպանելով հակառակ թէզ:

Օվըն վերադարձաւ Սկովտիա երկու անգամ Բարլամէնթի թեկնածու նշանակուեցաւ, բայց պարտուեցաւ, իսկ 1821-ին նա դուրս բերաւ իւր «Ընկերային Դրութիւնը» գրքոյկը, որուն մէջ ներկայացուած ու պաշտպանըուած էր կատարեալ Կոմունիստական դրութիւնը, այնտեղ սաստկօրէն քննադատած էր քաղաքական տնտեսագէտները, որոնք կը նկատէին, թէ ընկերութեան միակ նպատակն է հարստութեան կուտակում-ը եւ մարդիկ որպէս անկենդան մեքենաներ ենթակայ են շարժման:

Օվըն անցաւ Ամերիկա աւելի մեծ զայրոյթով- 1824-ին փարեցաւ աշխատանքի եւ 30,000 ոսկիով Ինտիանայի մէջ մօտ 30,000 էյքըր հող գնեց՝ սոսկ իր իտէալի իրագործման վարկին համար: «Ես եկած եմ այս երկիրը, յայտարարեց Օվըն, ծանօթացնելու բոլորովին նոր ընկերային դրութիւն մը, զոր պիտի վանէ տգիտութիւնն ու անձնասիրութիւնը՝ տեղի տալով աւելի զարգացած, լուսաւոր դրութեան մը, ջնջելով անհատներու միջեւ եղած շահախնդրական մրցակցութիւնը եւ հակառակութեանց պատճառները...»: Բայց երեք տարիներ շարունակ նա պայքար մղելով եւ հակառակ իր թափած բոլոր ջանքերուն կրկին ձախողութեան մատնուեցաւ, կորսնցնելով իր ամբողջ ունեցածը եւ ստիպուած վերադարձաւ Անգլիա, յառաջ տանելով նոյնանման պայքարը բարե-

քելու համար ընկերային եւ տնտեսական գրութիւնը :

Օվըն այցելեց Անգլիոյ զանազան քաղաքները սոսկ արհեստակցական միութիւններ մէկզմէկու լծորդելու նպատակով եւ Հոկտեմբեր ամսուն (1883) Լոնտոնի մէջ գումարուեցաւ արհեստակցական միութեան քօափըրէյտիվներու համաժողովը, ուր նկատի առնուեցաւ Օվընի ներկայացուցած ծրագիրը: Հոն Օվըն չափազանց յուզմունքով եւ սրտնեղած խօսեցաւ ճառ մը, յայտարարելով որ գործաւորները անխուսափելիօրէն պիտի յաղթանակեն ...: Ներկայ եղող պատգամաւորները միասնաբար աշխատեցան արձագանք տալու Օվընի անկեղծօրէն հետապնդած տեսակէտներուն եւ բաւականին նշմարելի յաջողութիւն ձեռք բերուեցաւ այդ ակնարկուած միութեան խնդրոյ լուծման մէջ եւ խնդրոյ առարկայ դարձաւ՝— «գործաւորը թէ՞ կապիտալն է գերադաս...» հարցը: Մէկ տարի յետոյ տեղեկացուեցաւ, որ մօտ 800,000 գործաւորներ միացած են իւնիըններուն եւ գործաւորական շրջանակներու մէջ դժգոհութեանց պատճառով տեղի կ'ունենային ընդհանրական գործադուլներ :

Ռոբէրդ Օվըն իր կեանքի վերջի տարիներուն մէջ կարծես հասարակութեան մէջ կորսնցուցած էր իր հըմայքը, բայց նա երբէք չի յուսահատուեցաւ եւ չուզեց հրաժարիլ իր փայփայած գաղափարաբանութենէն, նա եղաւ պատճառը, որ Ամերիկայի եւ Անգլիոյ մէջ իրականանար դաշնակցութիւն մը, որուն պիտի մասնակցէին նաեւ միւս բոլոր երկիրները, նպատակ ունենալով— վերացնելու պատերազմը եւ ապրելու խաղաղ կեանք— :

Օվըն իր 87 տարիքին՝ Լիվըփուլի մէջ Մեծն Բրիտանիոյ Ընկերային Գիտութեանց Միութեան առջեւ փորձեց խօսելու ճառ մը նման նախանցեալ տարուան, բայց այլեւս անկարող ու ոյժասպառ՝ նուաղեցաւ, զայն փոխադրեցին իր բնիկ Նիւթըն քաղաքը ուր նա իր 87 տարիքին մէջ կնքեց իր մահկանացուն :

Մի օր բանաստեղծ Էմըրսըն հարցուց Օվընին, «ո՞վ է քո աշակերտը, քա՞նիներ եղան քո ծրագիրը որդեգրողները եւ որո՞նք պիտի յաջորդեն քեզի...» :

Այս հարցման Օվընի պատասխանը եղաւ շատ կարճ եւ կտրուկ.— «եւ ո՛չ ոք» :

Թ.

ՈՒՏՈՊԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԸ ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ՄԷՋ

Ամերիկա Ուտոպեան Սօցիալիզմի փորձերուն համար պարարտ հող մըն էր, երբ 19-րդ դարուն Գապէդի, Օվընի եւ Ֆուրիէրի փիլիսոփայութեանց ուժ տուող եւ պրօպականդա մղող աչքառու առաջնորդն էր Ալպէրդ Պրիզպէն, ժուռնալիստ Արթըր Պրիզպէնի հայրը:

Ա. Պրիզպէն ծնած էր 1809-ին Պաթավիա -Ն. Ե.- նահանգին մէջ, հարուստի որդի ըլլալով ստացաւ կատարեալ զարգացում եւ գիտական առաւել ուսումնասիրութեանց համար անցաւ Եւրոպա, հոն ծանօթացաւ Սէն Սիմոնի գրական գործերուն, զորը միջոց ծառայեց ծանօթանալու նաեւ Ֆուրիէրի հրատարակութեանց :

«Առաջին անգամ ըլլալով, կը գրէ Պրիզպէն, որ կը հանդիպիմ գաղափարի մը, զոր երբէք տեսած կամ որուն մասին երբէք լսած չունէի առաջուց» :

Նա 1832-ին անցաւ Բարիզ եւ Ֆուրիէրի անձնական հսկողութեան տակ ուսումնասիրեց խնդրոյն մանրամասնութիւնները: Յետոյ վերադարձաւ Միացեալ Նահանգները, ուր հանդարտօրէն վարեց ի նպաստ Ֆուրիէրիզմի պրօպականդ՝ լուրջ աշխատասիրութեամբ մը, մինչեւ որ 1840-ին հրատարակութեան տուաւ իր մէկ գրական աշխատասիրութիւնը «Մարդուն Ընկերային Ճակատագիրը»

գիրքը, որը ունեցաւ մեծ յաջողութիւն եւ պատճառ դարձաւ, որպէսզի յայտնի ժուռնալիստ Հօրաս Կրիլլի հետեւէր Ֆուրիէրիզմի սկզբունքներուն եւ Կրիլլի որպէս Նիւ Եօրք Թրիպիւն թերթի խմբագիր՝ համաձայնեց Պրիզպէնի հետ, որպէսզի «Թրիպիւն» թերթի մէջ մասնաւոր սիւնակ մը տրամադրուի Պրիզպէնի սոսկ Ֆուրիէրիզմի գաղափարաբանութեան տարածման նպատակով:

Կրիլլի նաեւ գրաւէճի բռնուեցաւ Նիւ Եօրք «Թայմզ» թերթի խմբագիր Անրի Ռայմոնտի հետ, ուր Կրիլլի հսկայ յաջողութեամբ թարգմանեց Ֆուրիէրիզմի սկզբունքները իր հակառակորդին բացատրելու Ֆուրիէրիզմի փիլիսոփայութիւնը:

Այս գրաւէճը «Թրիպիւն» թերթի մօտ 24 թիւերուն մէջ շարունակաբար լոյս տեսաւ, (Նոյեմբեր 1846 Մայիս 1847):

Կրիլլի կը պնդէր, որ հողն ու բնական բոլոր արտադրութիւնները իրենց սկզբնական շրջանին մէջ (ենթակայ) գործածուելիք նիւթեր են բոլորին համար հաւասար կերպով, սակայն այսպէս կոչուած «քաղաքակրթուած» ընկերութիւնը, ինչպէս գոյութիւն ունի այսօր, զրկած է մարդոց մեծամասնութիւն մը այդ բնական առանձնաշնորհումէն— իրաւունքէն...: Գործաւորը զրկուած է արդար վարձատրութենէն եւ կը շահագործուի ամէն կերպով: Այս չարիքն դարմանելու միակ միջոցն է— ընկերային տնտեսագիտութեան մէջ ներմուծել արմատական փոփոխութիւն...: Կրիլլի յայտարարեց, որ ներկայ դրութեան տակ կապիտալն է ամէն ինչ, իսկ մարդն է ոչինչ, ի բաց առեալ, որ նա ծառայեցուի որպէս միջոց կապիտալ դիզելու համար...: Եթէ դուք կը պնդէք որ քրիստոնէութիւնը եղբայրասիրութիւն է, կ՚ըսէ Կրիլլի, բայց ներկայ կապիտալիստական դրութեան տակ եւ գործաւորական կեանքի մէջ՝ չկայ եղբայրասիրութիւն, ուրեմն չկայ եւ քրիստոնէութիւն, այլ եղածն է հակա–քր–

րիստոնէութիւն եւ անաստուածութիւն, զոր հաւասար է տմարդութեան:

Կրիլլի, ամէն տեղ եւ ամէն կերպով կը պնդէր գործաւոր դասակարգի անմիջական ազատագրումը:

Տարիներ վերջ, Ֆուրիէրիզմը դարձաւ հանրային խնդիր եւ այդ վարդապետութեան կողքին կանգնած կային Զարլս Տանա, խմբագիր Նիւ Եօրք Սըն թերթի, Ճօրճ Ռիփլի, Ն. Ե. Թրիպիւն թերթի եւ Ամերիկեան Հանրագիտարանի գրական բաժնի խմբագիր, ինչպէս եւ Ժան Տուայթ, բանաստեղծ եւ երաժշտագէտ:

Նիւ Եօրքի մէջ 1844 Ապրիլ 4–ին ազգային ժողով մը գումարուեցաւ, ուր Ճօրճ Ռիփլին ընտրուեցաւ նախագահ, իսկ փոխ–նախագահներն էին Կրիլլի, Ա. Պրիզպէն, Կատուին եւ Տանա:

Ֆուրիէրիզմը վարդապետութիւն ընելու համար վայր նշանակուեցաւ յայտնի Պրուք Ագարակը, զոր տարիներ վերջ —1844–ին ճանչցուեցաւ Ֆուրիէրիզմի փորձերուն միակ եւ կատարեալ կեդրոնը Միացեալ Նահանգաց մէջ: Հոն տեղ հրատարակուեցաւ պաշտօնական օրկան մը խմբագրութեամբ Ռիփլի–Տանա–Տուայթի:

Պրուք Ագարակը որպէս կեդրոնատեղի, անկէց շատ մը դասախօսներ անցան Միացեալ Նահանգաց այլ եւ այլ քաղաքներ աւետելու նոր սկսած տնտեսական դրութեան մը ծնունդն ու տարածումը:

1846 թիւին այս ագարակը երթալով սկսաւ փինանսապէս բարգաւաճիլ եւ յառաջդիմել, անոր բնակիչները յուսալից էին մեծ յառաջդիմական նուաճումներու, ինչպիսին էր հանրային հսկայ հաստատութեան մը կառուցումը, եւ այս հսկայ շէնքը գրեթէ լմննալու վրայ էր, բայց դժբաղդութեան մը պատճառով հրդեհի բռնուեցաւ ու փոշիացաւ, ի արդիւնք այս հրդեհին, աշնան ատեն Պրուք Ագարակը սնանկացաւ եւ իր անունը մնաց որպէս յիշատակ մեծ խանդերու եւ անցեալ զոհողութեանց:

Եղան նոյնանման փորձեր ուրիշ վայրերու մէջ՝ յառաջացնելու Ֆուրիէրիզմը գործնական կեանքի մէջ, բայց ուշ կամ կանուխ անոնք բոլորն ալ ձախողութեան մատնուեցան նման Պռուք Ագարակին: Այս ձախողութեանց պատճառներն էին մէկէ աւելի, նախ որ ձեռնարկող մարդիկ զուրկ էին կանխապատրաստութենէ եւ մասնաւոր կապիտալէ, անտեղեակ ագարակապանութեան մասնագիտութենէ:

Այդ շարունակական ձախողանքը պատճառ դարձաւ յառաջացնելու խռովութիւն գործի լծուող մարդոց մէջ եւ անոնք սկսան հակառակիլ մէկզմէկու, այս կերպով Օվէնի, Գապէդի եւ Ֆուրիէրի տեսութիւնները սկսան աստիճանաբար անհետանալ Ամերիկեան Ցամաքամասէն:

Այդ ժամանակուայ Կոմունիստներու մասին Սոցիալիզմի պատմաբան Հէլլգուիտ կը գրէր—«Կոմունիստները ճարտարասէր էին, գրեթէ առողջ—վարակուած է, անոնց մէջ մէկ հատ խենդ չկար եւ անոնցմէ ոչ ոք ինքնասպանութիւն գործած է..., կոմունիստները պահանջկոտ էին կրթելու իրենց զաւակները... եւ կոմունիստական ձեւը աւելի ցայտուն ապացոյց էր ֆիզիքական, բարոյական եւ կուլտուրական բարձրացման, քան որ ինտիվիտուալիստիգ ռէժիմը...»:

Այսպէս մենք հանդիպեցանք կարգ մը Ուտոպեան Սոցիալիստներու՝ ինչպէս Գաղիոյ, Անգլիոյ եւ Ամերիկայի մէջ, որոնք ցուցադրեցին Սոցիալիստական զանազան դրութիւններ ընկերային, քաղաքական եւ տնտեսական նպատակներով, բայց այդ բոլորն կը տարբերէին վերջի Սոցիալիստական դպրոցներէն՝ իրենց փիլիսոփայական եւ պատմական միտումներով՝ նոր ճարտարարուեստական դրութեան նկատմամբ:

Ուտոպեան Սոցիալիստներ կը տարբերէին իրարմէ զանազան կէտերու մէջ, օրինակ— Պապուֆ եւ Գապէդ կը ջատագովէին բացարձակ հաւասարութիւն ամէն բանի

մէջ— գաղափարը, իսկ Ֆուրիէր եւ Սէն Սիմոն համամիտ էին.— հատուցում կարողութեան— պէտքի չափով, եւ Լուի Պլանք կը ներկայացնէր իր իտէալական հանրապետութիւնը բոլորովին տարբեր դրութեան մը տակ:

Ուտոպեան Սոցիալիստները կը վիճէին Աստուծոյ եւ բնութեան բարի ըլլալուն մասին, քանի որ Աստուած ըստեղծեց աշխարհը եւ ուրեմն Աշխարհն եւս բարի է.... մարդկային ընկերութիւնը մէկ մասն է այդ Աստուածաստեղծ աշխարհին, եւ... ուրեմն մարդկութիւնն ալ կը ներկայացնէ խաղաղութեան, ներդաշնակութեան մէկ ատաղձը եւ որով բոլոր մարդիկ ըլլալու են երջանիկ....: Մարդը բնականօրէն բարի է, եւ կարող է յառաջանալ դէպի բարին եւ աւելի զարգացման:

Բայց արդի կեանքը ապացոյց է որ դրութիւնը բոլորովին այլ է եւ մարդիկ ենթակայ են աղքատութեան ու տառապանքի:

Թէ ինչպէ՞ս յառաջացած է այդ դրութիւնը եւ ինչպէս պարզուած է այս ցաւատանջ կեանքը մարդոց առջեւ:

Պատմութիւնը ինքնին վկայ է, որ մարդիկ իրենց նախնական շրջանին ապրեր են տեսակ մը կոմունիստական դրութեան ներքեւ եւ աստիճանաբար արուեստական միջոցներն ու հնարքները —ինչպիսին անհատական սեփականատիրութեան սիստէմը, պատճառ է դարձեր ջնջելու այդ նախկին բնական կոմունիստական ներդաշնակ կեանքի դրութիւնը եւ ի արդիւնք այդ փոփոխութեան զոհ գացած է անհատին երջանկութիւնն ու խաղաղ ապրելու կերպը:

Ուրեմն, մեր առջեւ կը պարզուի երկու տեսակ դրութիւններ, որոնցմէ մին է բնական — որը կ'առաջնորդէ դէպի երջանկութիւն, իսկ միւսը արուեստական, որը կ'առաջնորդէ դէպի ապերջանկութիւն եւ տանջանք:

Մարդիկ տակաւին չեն գիտակցեր կատարեալ ճշմարտութեան, բոլոր մարդիկ ենթակայ են տանջանքի ներ-

կայ տիրող աննպաստ պայմաններու տակ առանց ծէսի ու կրօնքի, դասի ու դասակարգի:

Ուրեմն, յառաջացած նոր. վարդապետութիւնը, ո՛չ միայն սորվեցնելու է գործաւոր դասակարգին այլ եւ հարուստին թէ ընկերային—տնտեսական փոփոխութիւնը բացարձակ անհրաժեշտութիւն է, որմէ պիտի օգտուի ամբողջ մարդկութիւնը որպէս մէկ ընտանիքի անդամներ:

Արդի Ուտոպեան տեսութիւնները կը տարբերին անցեալի— հին ուտոպիաներէն, ինչպէս կը յայտարարէ Հ. Ճ. Ուէլս, իր «Արդի Ուտոպիա Մը»— գրքին մէջ:

Արդի Ուտոպիան կ'երազէ ո՛չ թէ պետական վերջնական դրութիւն մը, այլ յուսալի թառեչարեմ մը, զոր տեղի պիտի տայ յաջորդական եւ սահմանաւոր փոփոխման ենթարկուող թատերաբեմերու:

Յայտնի եւ կարող Անգլիացի Ուտոպիստներն են Ուիլեըմ Մորիս, (1834-1896) իր «Երկրային Դրախտ»— եւ այլն գրութիւններով, իսկ Հ. Ճ. Ուէլս (1866) իր «Արդի Ուտոպիան» գրուած 1905–ին: Նա կը պնդէ, որ Արդի Ուտոպիան հիմնաքարն է բացարձակ ազատութեան:

Այսպէս վերջ կը գտնէ Ուտոպեան գրողներու անուանացանկը եւ մենք կ'անցնինք համառօտ Ուտոպիա գրողներուն աշխարհէն դէպի գիտական Սօցիալիզմ երազող, գրող ու խօսող հեղինակութիւններու աշխարհը:

Այսպէս կ'անցնինք իրենց դէպի նոր. խաւարէն դէպի լոյսը:

Բ. ՄԱՍ

ՄԱՐՔՍԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԸ

ԻՐ ՍՏՈՐԱԲԱԺԱՆՄՈՒՆՔՈՎ

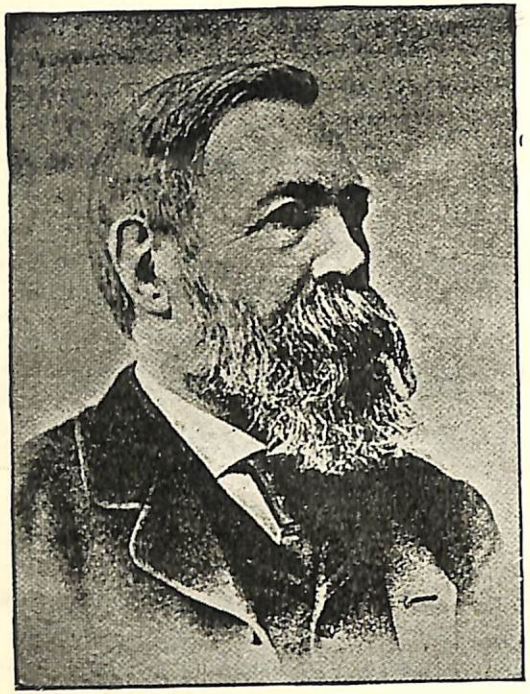

ՖՐԷՏԷՐԻԿ ԷՆԿԷԼՍ

(1820—1895)

ՄԱՐՔՍԻ ԱՆԲԱԺԱՆ ԸՆԿԵՐԸ

Ա.

ՄԱՐՔՍԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄ

«Գիտական Սոցիալիզմ»ի հարազատ հեղինակն է Կարլ Մարքս, 19–րդ դարու գործաւոր դասակարգի դատի պաշտպան մեծանուն թիօրիստը:

Ուտոպեան Սոցիալիզմը երբ ընկերային Թատերաբե–մի վրայ մասնաւոր տեղ կը գրաւէր, ունեցաւ իր քննա–դատները, որոնց կարգին կային Ժէնա Համալսարանի Տօքթոր փիլիսոփայութեան՝ աջալուրջ երիտասարդ մը՝ Կարլ Մարքս անունով եւ Գերմանացի վաճառական երի–տասարդ մը—Ֆրէտէրիք Էնկէլս, որ այդ առեններն այս վերջինը կը բնակէր ի Անգլիա:

Մարքսի եւ Էնկէլսի կատարած մտերիմ աշխատակցու–թեան ի արդիւնք 1848–ի յեղափոխական տարուան մէջ դուրս բերած Կոմունիստ Մանիֆէստան կայծէս եկաւ չէզոքացնելու —Ուտոպեան Սոցիալիզմի եւ կամ այլ ե–րազական մտածողներու դաւանանքն՝ ու հրապարակ դը–րաւ սկզբունք մը, որ հիմնուած էր կատարեալ գիտական առողջ մտածողութեանց վրայ եւ կոչուեցաւ «Գիտական Սոցիալիզմ»:

Շատ ճիշդ է, որ Գիտական Սոցիալիզմի հարազատ հեղինակն է Կարլ Մարքս, թէեւ նա իր հետ ունեցած է աշխատակից ընկեր Ֆրէտէրիք Էնկէլս:

Մարքսի կեանքի մասին գրուած կան բազում հատոր–ներ, եւ գրեթէ բոլոր հեղինակներն ալ անկեղծօրէն կը խոստովանին, որ անոնք շատ սահմանափակ ծանօթու–թիւն ունին այդ Մեծ Իտէալիստի մասին:

Ասոր պատճառն այն է, որ մինչ ուրիշ հեղինակներ իրենց անհատական կեանքի մասին ամբողջական հատոր–ներ կը գրեն եւ կամ գրած են, ինչպիսին են Սէն Սիմոն՝

որ տասնեւչորս հատորներով թղթակցութեան մէջ զուտ ինքնակենսագրութիւն է, որ կ՚ընէ, իսկ Մարքս բոլորովին մոռցած ինքզինքը, նոյնիսկ իր թղթակցութեանց մէջ, որոնցմէ տակաւին մէկ մասը միայն հրատարակուած է դժբաղդաբար:

Մարքս՝ իր Քափիթալ գրքի վերջի հատորին մէջ կ՚ըսէ՝ թէ նա ինքնիրեն նշանաբան ընտրած է՝ «Հետեւէ քու ճամբուն, եւ թող մարդիկ խօսին ա՛յն ինչ որ կուզեն»: Իր բոլոր գործերը եթէ աչքէ անցնենք, պիտի տեսնենք, որ արդարեւ Մարքս հաւատարիմ մնացած է իր նշանաբանին, ու Քափիթալի յառաջաբանին մէջ նա իր նշանաբանը յիշելէ վերջ, կ՚աւելցնէ թէ՝ ինքն ո՛չ մէկ զեղջութիւն ըրած եւ կամ ապրած է, նոյնիսկ հանրային կարծիքի նկատմամբ:

Ահա, այդ միայն եղած է Մարքսի ամբողջական արտայայտութիւնը ինքն իր մասին:

Եթէ Մարքս իր մասին չէ խօսած, այդ չի նշանակեր թէ մենք բոլորովին անգիտակ պիտի մնանք անոր կեանքի մասին:

Մարքս եղած է մեծ գիտուն մը, եւ փիլիսոփայ, օրագրող, յեղափոխական եւ հանճարեղ պրոպականդիստ գործաւորական դասին համար:

Նա ունեցած է իր ժամանակակից ընկերներն ու բարեկամները, ինչպիսին են Էնկէլս— որուն անունը լծորդուած է Մարքսի անուան հետ, եւ դեռ կան ուրիշներ, ինչպիսին են՝ Վիլհէլմ Լիբկնեխտ, Լաֆարկի, Մարքսի սիրած բանաստեղծ Հէնրիխ Հայնէի, յայտնի Ռուս յեղափոխական Լօբաթինի, նշանաւոր գիտնական Մաքսիմ Քօվալեւսկիի եւ մեծ գրագէտ Անէքոլլի, այս բոլորէն դուրս բերած հեղինակութիւններէն միայն կարելի է եղած տեղեկութիւններ քաղել Մարքսի կեանքի մասին:

Կարլ Հէնրիխ Մարքս ծնած է Մայիս 5, 1818–ին Հռենոսեան գաւառի Տրիէր քաղաքը— ի Գերմանիա: Իր հայրը եղած է Հրեայ օրէնսգէտ եւ մեծ հայրը Գերման Ռաբբին: Իր մօրը գերդաստանն ալ ունի ռաբբունի անցեալ որ 17րդ դարուն գաղթած է Հունգարիայէն դէպի Հօլանտա:

Մարքսի ծնած այդ Հռենոսեան գաւառը այն ատենուան ամենազարգացած պուրժուազիի կեդրոնն է եղած, ի արդիւնք Ֆրանսայի եւ Անգլիոյ հետ յարատեւ վաճառականական յարաբերութեան:

Նափոլէոն Ա.է վերջ՝ 1815–ին երբ Հռենոսեան երկիրը Գերմանիոյ վերադարձուեցաւ, Հռենոսեան պուրժուազին տեսաւ որ ի՛նչ ահագին տարբերութիւն կայ եղեր երկու պետութիւններու, Ֆրանսայի եւ Գերմանիոյ րէժիմին միջեւ, Ֆրանսական րէժիմով Հռենոսեան գաւառը այդ օրէն սկսեալ ընդիմադրական դարձաւ. ահա թէ ո՛ւր եւ քաղաքակրթական ի՛նչ աստիճանի տեղ մը ծնած է —«Գիտական Սօցիալիզմ»ի հեղինակ Մարքսը:

Մարքս իր ծնելէն վեց տարի վերջ, 1824–ին անոր հայրը ընտանիքով բողոքական դարձաւ, իր հօր քրիստոնեայ դառնալուն մասին այլ եւ այլ մեկնութիւններ կը տրուի, ոմանք ա՛յն ատեն Հրէաներու դէմ եղած քաղաքական արգելքներուն կը վերագրեն,* կան ուրիշներ, որոնք այդ մասին կը յիշեն գիտնական բանաստեղծ Հէնրիխ Հայնէի (նոյնպէս Մովսիսականութենէ Քրիստոնէութեան դարձած) «մկրտութիւնը Հրէաներուն քաղաքակրթութեան դուռը կը բանայ» խօսքը, բայց միեւնոյն բանաստեղծը ըսած է նաեւ, որ «եթէ ինձ թոյլ տրուէր թռչելու, երբէք չպիտի մկրտուէի»: Եւ ոմանք ալ կըսեն թէ՝ Մարքսի հայրը կուզէր իր զաւակներուն, մանաւորապէս

---

*Ինչպէս Գերմանիոյ մէջ կային քաղաքներ, ուր Հրէաները պարզ գերիներ էին զուրկ քաղաքական ոեւէ իրաւունքէ:

Մարքսին լաւ դաստիարակութիւն տալ եւ ազատել Հրեա կղերի ազդեցութենէն :

Մարքսի հայրը՝ Հէնրիխ Մարքս բազմանդամ ընտանիքի մը հայրն ըլլալով բաւականին դժուարութեանց մատնուեցաւ ապրուստի համար, հակառակ՝ լինելով կարող փաստաբան մը, սակայն իր տուած լաւ դաստիարակութեան համար, իր զաւկին կարդալ կուտար Վոլթէր եւ Շէյքսպիր, իսկ մայրը, ինչպէս կանխաւ բացատրեցաւ, կը պատկանէր Պրէսպուրգներու սերունդին, ինչպէս որ Մարքսի փոքր աղջիկը՝ Էլէօնօր՝ Պրէսպուրկներու մասին կ'ըսէ թէ Հունգարիացի Հրեաներ են եղած :

Մարքս, իր փոքր տարիքէն շատ մեծ ընդունակութիւն ցոյց տուաւ, մայրը տեսնելով իր զաւկին ընդունակութիւնները, անոր չափազանց հետաքրքրութիւնը, կը հիանար անոր վրայ եւ զայն «երջանկութեան զաւակ» կը անուանէր : Մարքս իր նախնական եւ երկրորդական կրթութիւնը ստացաւ Տրիէրի մէջ, այդ ժամանակ արդէն սկսած էր ամէն մարդու հիացում ազդել իր յաջողութիւններով : Ամէն մարդ կը տեսնէր անոր մէջ ապագայի մեծ մարդը, չափազանց գովեստով կը խօսէին Մարքսի պատմութեան եւ հին լեզուներու մասին ունեցած հմտութեան մասին, նա շատ յաջողօրէն կը թարգմանէր Յոյն եւ Լատին դասական ամենախրթին կտորները :

Իրաւագիտութիւն սորվելու համար նա 1835-ին մըտաւ Բոնի համալսարանը : Այն ատեն Գերմանիոյ մէջ սովորութիւն դարձած էր ուսանողներու համալսարան փոխելը, Մարքս եւս ենթարկուեցաւ այդ սովորութեան, մանաւանդ որ այդ ատեն Պէրլին փիլիսոփայական գիտութիւններու կեդրոնն էր դարձած, իսկ Մարքս չափազանց շատ կը հետաքրքրուէր փիլիսոփայական հարցերով :

Իր մտային ուսումնասիրութիւնները 1837-ին, որ նա տակաւին 19 տարեկան էր, առաջնորդեց զայն մերժելու Քանթի եւ Ֆիխթէի փիլիսոփայութիւնը, հետեւողական

մնալով Հէկէլի, ու այդ փիլիսոփայութիւնը կարծես միս ու ոսկոր սկսաւ դառնալ Մարքսի մէջ : Չափազանց աշխատանքը զայն հիւանդացուց, նա վառեց իր բոլոր բանաստեղծութիւնները եւ կարճ պատմութեանց համառօտ կըմախքը :

Իր հիւանդութեան եւ Ստրալօ-ի մէջ հանգստութեան ատեն ժամանակ ունեցաւ աւելի խորունկ կերպով ուսումնասիրելու Հէկէլ-ը եւ ճանչնալու անոր հետեւորդները : Վերջէն՝ նա Համալսարանի Տրջանաւարտներու Քլուպին անդամ դարձաւ, ուր շատ անդամներ վիճաբանութիւններ կ'ունենար Քլուպի անդամներուն հետ :

Հէկէլ, Հերակլիտի տիեզերական բարեշրջման տեսութիւնը կիրարկեց տրամաբանութեան, պատմութեան եւ հոգեկան բոլոր արտայայտութիւններուն համար :

Հէկէլ կ'ըսէր, որ յառաջդիմութիւնը անհուն է, գոյութիւն ունեցող ամէն բան անցք մըն է դէպի յաւիտենական բնաշրջում : Բայց միւս կողմէ չահագիտական նպատակով կսկսի պաշտպանել թէ ինչ որ կայ՝ պէտք է մընայ, այս կերպով իր փիլիսոփայութեան յեղափոխական մասը կը զոհէ պահպանողականութեան եւ կը պաշտպանէ տիրող բռնապետութիւնը :

Հէկէլի այդ տեսակէտը պաշտպանողները կ'անուանուէին Հէկէլի աջ թեւը : Կար նաեւ Հէկէլի ձախ թեւը, որուն պատկանողները կ'ընդունէին Հէկէլի յաւիտենական բնաշրջման տեսութիւնը, որով ամէն բան դատապարտուած է մեռնելու, բայց նախ քան մեռնիլը ինք իր ծոցին մէջ կը ծնի եւ կը զարգացնէ իր յաջորդը, օրինակ պուրժուային, որ ինք երեւան բերաւ պրոլետարիատը եւ օրէ օր զայն կը զարգացնէ մինչեւ որ պրոլետարիատը կարող ըլլայ տիրող ըլլալու : «Ձախ թեւի» պատկանողները կը պաշտպանէին նաեւ յեղափոխութիւնը :

Մինչ Հէկէլի աջ թեւը կ'արդարացնէր բռնապետութիւնը եւ կը հակառակէր յեղափոխութեան, ձախ թեւը

կը պատճառաբանէր թէ՝ անոր օրինաւորութիւնը նոյն իսկ Հէկէլի պահպանողական տեսակէտէն իրաւացի էր, քանի որ Հէկէլ կ՚ըսէ թէ, ի՛նչ որ կայ բնական է, բացատրելի եւ արդարանալի, ի՛նչ որ կայ պէտք է գոյութիւն ունենայ, ուրեմն կայ նաեւ յեղափոխութիւն, այն ալ իրական է, եւ պատմական իրողութիւն, հետեւաբար ան ալ իրաւացի է:

Նոր փիլիսոփայութիւն մը կը պահանջէր նոր տրամաբանութիւն եւ այդ Հէկէլն էր, (1770–1831), որ մեծ զգուշութեամբ ջանք թափեց կազմելու այդ նոր տրամաբանութիւնը:

Այդ տրամաբանութեան էութիւնը, զոր Հէկէլ ի յայտ բերաւ, սոսկ դիալեկտիքական* ձեւն էր:

Հէկէլի այդ դիալեկտիքական ձեւը խորաթափանցեց այն իրողութեան, որ հակառակորդ տարրերու բախումէն յառաջ է եկած շարժումն ու յեղաշրջումը, եւ ի արդիւնք այդ իրողութեան, գոյացութիւն կ՚առնէ համադրութիւնը (սէնդէսիզ):

Հէկէլի համար հակառակորդ ոյժը, կամ հակադրութիւնն (անդիդէսիզ) է ժխտական (նիկէշըն) եւ այդ հակադրութիւնը կամ ժխտականն էր «աղբիւրը ամբողջ շարժման եւ կեանքի..... քանի կայ այդ հակառակորդ ոյժը եւ կայ ու գոյութիւն ունի շարժում, ոյժ եւ ազդեցութիւն»: Ժխտականի շարունական գործողութիւնը կը առաջնորդէ դէպի ժխտականին ժխտականը, կամ համադրութիւնը:

Հէկէլի այդ դիալեկտիքական ձեւն դարձաւ Մարքսի ամբողջ ընկերային մտածողութեան առարկան եւ անոր միտքը աւելի կեդրոնացաւ ժխտականի—(անդիդէսիզ)

* Դիալեկտիքական մտածելակերպը կենսական երեւոյթներու զարգացման ընթացքին անոնց ներքին հակասութիւնները ուսումնասիրու եղանակը:

խնդրոյն վրայ, նկատի ունենալով տնտեսական շահագործումն ու կեղեքումը:

Հէկէլ՝ ինքն անգամ անկարող եղաւ ընկերային կեանքին մէջ ներմուծելու դիալեկտիքական ձեւը, իր ազգային ըզգացումը ստեղծեց անոր պաշտպան կենալու ինքնիր փիլիսոփայական ձեւին, անհամաձայն գտնուելով այն գաղափարին հետ, որ տիեզերքը հասարակ բանականութենէ յառաջացած է կամ տրամաբանական գաղափարէ գոյութիւն է առած:

Հէկէլի աշակերտներու միջեւ յառաջացաւ գաղափարներու տարբերութիւն, մասնաւորաբար Աստուածաբանական խնդրոյ մասին, ինչպիսին Քրիստոսի անմահութեան եւ անձնականութեան խնդիրը:

«Երիտասարդ Հէկէլականները» խնդրոյ անուղղափառ մասը վեր առին, եւ քաղաքականութեան մէջ անոնցմէ շատեր ազատականներ էին, իսկ Կարլ Մարքս –այդ «Երիտասարդ Հէկէլականներէն» ամենէն երիտասարդը, առաջինը եղաւ, որ ընկերային գիտութեանց մէջ ներմուծել տուաւ դիալեկտիքական ձեւը:

Հէկէլի փիլիսոփայութեան յեղափոխական մտքի արժէքի մասին Էնկէլս կ՚ըսէ.– «Հէնց հոդ կը կայանայ Հէկէլեան փիլիսոփայութեան իրական նշանակութիւնը եւ յեղափոխական նկարը: Ճշմարտութիւնը..... այլեւս պատրաստի, չինուած տօկմէտիկ խօսքերու հաւաքածումըն է, որուն, երբ մի անգամ կը գիտակցուի, անհրաժեշտ է ամբողջական ուսումնասիրութիւն մը կատարել, ճշմարտութիւնը այժմ կը կայանայ գիտութեան պրոցեսին, եւ ուսումնասիրութեան պատմական զարգացման մէջ, որ վարէն դէպի վեր կը բարձրացնէ, վեր գիտութեան բարձրութեան, բացարձակ ճշմարտութիւն –կէտին հանելու....»:

Կարլ Մարքս հետեւեցաւ այս կարգի մտածողութեանց եւ իր հայրը միշտ կը հակառակէր իր զաւկին այդ ուղ-

ղութեան, ազդարարելով անոր, որպէսզի նման միւս աշակերտներուն հետեւողական մնայ իր դպրոցական դասերուն եւ զերծ անհնազանդ դիրքէ:

«Իսկապէս, իր հայրը կը գրէ իր որդւոյն ուղղուած մէկ նամակին մէջ, քու դասընկերները գիշերները հանգիստ կը քնանան եւ պարապոյ ժամերը կը յատկացնեն ուրախութեան, իսկ իմ որդին նուիրուած է գրական աշխատանքի, կ'անցնէ անքուն գիշերներ, միշտ գրելով․․ կարդալով, այսպէս կը քայքայէ իր ֆիզիքականը եւ պիտի թմրեցնէ իր մտային ոյժը․․․»:

Կ'արժէ իրողութիւն մը յիշատակել, զոր կապ ունի Մարքսի կեանքի հետ: Նա նախքան Պէրլին երթալէ (1836) նշանուեցաւ Ճէննի Վէստվալէնի հետ, որ զարգացած ընտանիքէ էր:

Ճէնիի եւ Մարքսի ընտանիքները մօտիկ յարաբերութիւններ կը մշակէին, այս պատճառաւ Ճէննի եւ Մարքս միշտ իրարու մօտ եղած եւ միասին մեծցած էին, Ճէննիի հայրը Մարքսին Հոմերոսէն գոց կտորներ կը սորվեցնէր, որ մինչեւ վերջ Շէյքսփիրի, Դանթէի եւ Հանրիխ Հայնէի գործերը կարդալով անոնք եղան Մարքսի էն սիրած բանաստեղծները:

Ճէննի անկաշկանդ մտքի եւ բարձր նկարագրի տէր աղջիկ մըն էր, այս որոշ կը տեսնենք երբ նկատի առնենք որ նա Տրիէրի ամենագեղեցիկ օրիորդն էր եւ նախարարական ընտանիքէ, սակայն նէ հաւանեցաւ Մարքսին, ու այդ Սօցիալիստ յեղափոխականի հետ ամուսնանալ, գիտնալով թէ ի՞նչ ապագայ կրնայ ունենալ այդ դարուն Մարքսի պէս նկարագիր ունեցող մէկը:

Մարքսի հետ ամուսնանալու որոշումը մեծ աղմուկ հանեց Տրիէրի ազնուական շրջանակներու մէջ, որովհետեւ Մարքս Ճէննիէն թէ չորս տարու փոքր էր եւ թէ Մովսիսականութենէ դարձած: Ճէննի ո՛չ մէկ կարեւորութիւն տուաւ ազնուականներու կարծիքին, որովհետեւ նէ

իսկ իր սիրականի համոզումն ունէր: Մարքս զգաց, որ արդարեւ ծայրահեղ ազնիւ գտնուեցաւ Ճէննի, որ իր ամբողջ ապագան զոհեց միայն իրեն համար, որուն իր ամբողջ սրտով կը սիրէր, երբ 1836-ին նա Պէրլին գնաց, միշտ անհամբեր կսպասէր անոր նամակին, իսկ Ճէննի, խելացի օրիորդ, նամակ չէր գրեր որպէսզի անոր աշխատութիւնները չի խանգարէր, այդ պարագային Մարքս յուսահատութեան մէջ ինկաւ, կարծելով թէ Ճէննին այլեւս զինք չսիրեր, թէ նէ դրժած է իր խոստումը, ճար մը, ելք մը կը փնտռէր ինքզինք սփոփելու:

Մարքսի երիտասարդական այդ յուսահատ վիճակին մէջ դարձեալ իր հայրը Հէնրիխ Մարքսն էր, որ իրեն հասաւ, միշտ տեղեկութիւն տալով Ճէննիի առողջութեան մասին, կը գրէր, որ սխալ է թէ Ճէննին զինք չսիրեր, ընդհակառակը նէ չափազանց կը սիրէ, բայց էականը այն է, ո՛ր պէտք է ինք գիտնայ Ճէննի անձնազոհութիւնը եւ աշխատի փոխարինել:

Մարքսի հօր նամակները զինք չէին գոհացնէր, մինչեւ որ Ճէնի ինքնագիր նամակ մը գրեց որու մասին Մարքս իր հօր գրած մէկ նամակին մէջ կ'ըսէ— «Հայր, բարեւէ իմ քաղցր, իմ սքանչելի Ճէննիիս, տասներկու անգամ կարդացի իր գրած նամակը, միշտ հմայք կը գտնեմ հոն: Այդ ամենագեղեցիկ կանացի նամակն է, զոր ես կրնայի երեւակայել, նոյն իսկ ոճի տեսակէտով»:

Արդարեւ, ով որ ճանչցած է Ճէննին, զայն կիներու ամենաբարձրը նկատած եւ Սօցիալիստ մտածողին իրապէս արժանի գտած:

1837-ին Մարքս վերադարձաւ հայրենիք, տեսաւ նշանածը, որուն սիրով կ'այրէր, համոզուեցաւ որ արդարեւ Ճէննին զինք կը սիրէ եւ թէ յաւիտեան չի բաժնուիր իրմէ, եւ երբ կրկին Պէրլին վերադարձաւ, երեք հատոր բանաստեղծութիւն գրեց ու իր նշանածին ղրկեց, որոնք շատ մեծ արժէք մը չէն ներկայացնէր, որովհետեւ

Մարքս աւելի փիլիսոփայ, պատմագէտ, հետոյ տնտեսագէտ էր, քան որ բանաստեղծ:

Մարքս 1837-ին Պէրլին վերադառնալով, բոլորովին ուսումնասիրութեան նուիրուեցաւ, գիտութեան ծարաւէն կը չարչարուէր, չէր յագենար կարդալէ, ուսումնասիրելէ, փոխանակ իրաւագիտական խնդիրներով զբաղելու, զոր ասպարէզ ընտրած էր, աւելի փիլիսոփայական խնդիրներ իր միտքը կը զբաղեցնէին:

Ուսանողական այդ շրջանին անյագ կերպով ուսումնասիրեց փիլիսոփայութիւն, գրականութիւն, արդի լեզուներ, Թարգմանեց Թագետոսը եւ Օվիտոսը, գրեց երեւակայական ողբերգութիւն, այդ ատեն երիտասարդ Մարքս վառ երազներով խանձուած բնապանդական աշխարհի մէջ, բայց տեսաւ թէ անբաւական է այդ եւ ո՛չ երբէք գոհացուցիչ բացատրելու իրականութիւնը, թողուց Քանթը եւ Ֆիխթէն ու սկսաւ ուսումնասիրել իրականութիւնը, գրական գիտութիւնները:

Նա քսան տարեկան էր, ինչպէս ըսուեցաւ, երբ անոր միտքը սկսաւ դիալեկտիկաով զբաղիլ, «իրաւունք, բնութիւն, պետութիւն, փիլիսոփայական բոլոր հարցերու մէջ պէտք է առարկան ինք իր մէջ դիտել, առանց կամայական բաժանումներ ընելու» կ'ըսէր Մարքս: Այդ երիտասարդ տարիքին մէջ փիլիսոփայական խնդիրներու մասին մեծ փոթորիկը ծայր տուած էր, եղած բացատրութիւններէն, փիլիսոփայական դրութիւններէն ո՛չ մէկով եւ ո՛չ ալ միւսով կը բաւականանար, կը տեսնէր թէ՝ այդ բացատրութիւնները անբաւական են իրերը բացատրելու, անխոնջ կ'աշխատէր, անդադար կ'ուսումնասիրէր ինչ որ ըսուած ու գրուած էր մինչեւ այդ ժամանակ, բայց միշտ դժգոհ՝ երբ կը տեսնէր թէ, ո՛չ մէկ բացատրութիւն կար զինք գոհացնող: Այդքան ծանր աշխատանքը սկսած էր իր առողջութեան ազդել, մանաւանդ երբ նա իր նշանածին հիւանդութեան լուրը ստացաւ աւելի ընկճ-

ուած, անկարող տոկալու իր մտքի ծանր բեռին եւ հիւանդացաւ:

Բայց Մարքս աննման սովորական ուսումնասիրողներուն, անկարող տոկալու իր մտքի ծանր բեռին ու հիւանդութենէն աւելի զինք մտահոգողը կարդալու, ուսումնասիրելու եւ գտնելու պարապն էր, ու նա այդ հիւանդ վիճակին մէջ ուսումնասիրեց Հէկէլի եւ իր աշակերտներուն ամբողջական գործերը:

1838-ին Մարքսի հայրը՝ Հէնրիխ Մարքս մեռաւ, իր հայրը հասկցած էր որդւոյն (Մարքսին) հոգեկան վիճակն ու նկարագիրը, ու այդ պատճառաւ նա մինչեւ վերջ թէ՝ Մարքսի եւ թէ Ճէննիի հանդէպ հոգածու գտնուեցաւ, ինքը պուրժուա հոգեբանութեան տէր՝ միշտ չափաւորութեան յորդորներ կուտար Մարքսին, մինչ Մարքս բոլորովին այլ բնաւորութեան տէր էր, ինչ գիտեր այդ, կզգար նաեւ թէ անոր վերապահուած է հանճարեղ մէկը ըլլալ, որով Մարքսի հայրը —հանճարեղ բնութիւն— կ'անուանէր իր զաւկին:

Մարքս՝ 1838-1841 Տօքթօրայի քննութեան պատրաստուեցաւ, թէզին նիւթն էր Եպիկուրի եւ Տէմօկրիտի բնական փիլիսոփայութիւնը, զոր գրեց Հէկէլի փիլիսոփայութեան ազդեցութեան տակ եւ յաջող կերպով պաշտպանելով Ենայի Համալսարանին մէջ, «Փիլիսոփայութեան Տօքթէօր»ի տիտղոս ստացաւ: Մարքսի մեծ յեղափոխական ըլլալը իր թէզի յառաջաբանին մէջ կ'երեւի արդէն, հակառակ տիրող բռնութեան, Մարքս քննադատեց փիլիսոփայական մտայնութեան դէմ եղած կաշկանդումը եւ անոր ազատութիւնը պաշտպանեց իր թէզին յառաջաբանին մէջ:

Նախ Բոնի Համալսարանի փիլիսոփայութեան դասախօս կարգուեցաւ, դասախօսութեան սկսաւ, բայց շուտով համոզուեցաւ, որ ինք անկարող պիտի ըլլայ Գերմանիոյ համալսարաններուն մէջ ուսուցչութեան պաշտօն վա-

րել, մանաւանդ ականատես եղած էր թէ ինչպէս իր բարեկամը՝ Պրունօ—Բաուէր շատ անգամ խնդիր ունեցած է աստուածաբանական համալսարանի հետ, եւ կառավարութիւնը զինք հեռացուցած է պաշտօնէ: Ինք կզգար թէ՝ իբրեւ յեղափոխական մարդ, պէտք է ուրիշ ասպարէզ փնտռել, քանի որ իր յեղափոխական նկարագիրը իրեն թոյլ չի տար տեղւոյն համեմատ չափուիլ, ինչ որ դարձեալ երեւան եկաւ իր թէզի յառաջաբանին մէջ:

Որքան ալ Մարքս կզգար այս, բայց բան մը կար, որ իր միտքը կը չարչարէր,, որու մասին ինք իր հետ չէր կրնար հաշտուիլ, այդ իր սիրելի Ճէննին էր, գիտէր թէ ինչպէս նէ ամէն ինչ զոհած էր իրեն համար եւ տակաւին պատրաստ էր զոհելու՝ եթէ կար մտահոգիչ բան մը, այդ էր, երբէք չհակառակիլ իրեն, սակայն ի՞նչպէս կրնար ինքնիրեն թոյլ տալ իր սիրած էակին ալ իրեն հետ տանելու պայքարի կեանքէն: Թէեւ Մարքս ուզեց լուրջ կերպով խորհիլ այս մասին, բայց ժամանակ չի կար եւ երբ տեսաւ ոստիկանութիւնը սկսած է զինք հետապնդել իր ազատ, աւելի ոստիկանական լեզուով «ծայրայեղ եւ վրտանգաւոր» գաղափարներուն համար, ձգեց համալսարանը եւ մտաւ պայքարի կեանքը:

Կուիւը յայտարարուած էր:

Մարքսի մտային աշխարհը յեղափոխուած եւ անոր համար ամէն ինչ կարծես կը դառնէր յեղափոխական պրոցեսին մէջ եւ անհրաժեշտ էր քանդելու հինը եւ ստեղծելու նորը:

Մարքս համալսարանի ուսուցչի պաշտօնը ձգելով, լրագրական ասպարէզը ընտրեց, նախ աշխատակից, յետոյ Ռէյնիշէ Ցայթունկ (Հռենոսեան լրագիր) տէմօքրատական թերթին խմբագիր եղաւ, որ Հռենոսեան գաւառի զարգացած պուրժուազին կը հրատարակէր եւ պայքար կը մղէր Գերմանական քաղաքական ու տնտեսական հին դրութեան դէմ: Մարքս շուտով խմբագրական կազմին

մէջ ղեկավարող դարձաւ եւ «Հռենոսեան Լրագիր»ի մէջ կարգ մը դէմօքրատիկ պահանջներ ներկայացուց, ինչպէս ազգային ներկայացուցչական ժողով, ելեւմտական վերհսկողութիւն, ազգային եւ մաքսային միութիւն, մամուլի ազատութիւն, վերջապէս քաղաքականապէս ազատ եւ ազգային տեսակէտով միացեալ նոր Գերմանիա:

Իր առաջին յօդուածը մամուլի ազատութեան մասին էր: Այն ատեն Մարքս տակաւին 24 տարեկան երիտասարդ մ'էր, բայց սկզբունքի տէր, փիլիսոփայ, գիտնական եւ յեղափոխական օրագրող մէկը: Առօրեայ խնդիրները նա ո՛չ թէ մակերեսային քննութիւններով կը վճռէր, ինչպէս կ'ընեն յաճախ լրագրողները եւ որոնց յօդուածները հազիւ մէկ օրուան կեանք ունին, այլ ընդհակառակը, նա ամենասովորական խնդիրներն անգամ խոր ուսումնասիրութեան կ'ենթարկէր, կը վերլուծէր, կապելով զանոնք պատմութեան զարգացման հետ, այնպէս, որ այդ ժամանակի ամենանշանաւոր Գերման օրագրող Առնոլտ Ռուկ, որ Հէկէլի ձախ թեւին կը պատկանէր ինչպէս Մարքս, եւ «Հռենոսեան Լրագիր»ի բոլոր աշխատակիցները կը հիանային Մարքսի յօդուածներուն վրայ, երբ կը տեսնէին թէ անոնք ամենակնճռոտ կացութիւնը անգամ կը պարզէին:

Առնոլտ ինքզինք երջանիկ կզգար, երբ կը տեսնէր թէ՝ իր կողքին կայ Մարքսի պէս գիտական միտք մը եւ խղճամիտ յեղափոխական հրապարակագիր մը:

Մարքսի յօդուածները ոչ թէ հետաքրքրական էին այն օրերուն եւ այն տարիներուն համար, այլ եւ այսօր իսկ, եւ ապագային համար ալ պիտի մնան միշտ հետաքրքրական ու արժէքաւոր:

Մարքսի այդ ժամանակուայ բոլոր յօդուածները խոր ուսումնասիրութիւններ են, որոնցմէ շատեր մասնաւոր հատորներու մէջ ամփոփուած են, այսպէս ամերիկեան թերթերէն Նիւ Եորք Թրիպիւնի մէջ ուրիշ խնդիրներու, ինչպէս նաեւ 1854–56 Արեւելեան Հարցի մասին իր գրած

յօդուածները, որ այս վերջինը 1867-ին իր Էլէօնար աղջիկը հրատարկեց մասնաւոր հատորով:

Մարքս երկար ատեն չի մնաց Ռէյնիշէ Ցայթունկի մէջ, երբ գերմանական կառավարութիւնը գիւղացիներու համայնական հողատիրութեան վերջին մնացորդի անտառէն ցախ„ժողուելու իրաւունքը ուզեց խլել, Մարքս իբրեւ «Հռենոսեան Լրագիր»ի խմբագիր, մտաւ իր գիրքին մէջ, գիւղացիներուն կողմը բռնեց եւ սկսաւ բուռն կերպով քննադատել կառավարութեան ապօրինի ընթացքը, այդ միջոցին Թերթին տէրերուն եւ իր միջեւ անհամաձայնութիւն մը ծագեցաւ, կառավարութիւնը Թերթը փակեց իր դէմ եղած յարձակումներուն համար: Թերթին տէրերը պահանջեցին, որ Մարքս աւելի չափաւոր ոճով գրէ, սակայն նա մերժեց այդ առաջարկը եւ 1848-ին հեռացաւ Թերթի խմբագրութենէն, որ իր հեռանալէն վերջ այս Թերթը հազիւ քանի մը ամիս շարունակեց եւ վերջնականապէս փակուեցաւ:

Այս խնդրով Մարքսը դատարան կանչուեցաւ, ուր նա հիանալի ճառով մը փաստեց իր ըսածները, զարմանք յայտնելով միաժամանակ Թէ ի՞նչպէս պուրժուազին զինքը դատարան կը կանչէ, քանի որ ինքը պուրժուական յեղափոխութիւն կը մղէ փէօտալական տիրապետութեան մնացորդներուն դէմ:

«Հռենոսեան Լրագիր»ի խմբագրի պաշտօնը ձգելէ վերջ իր նշանածին Ճէննի Վէստֆալէնի հետ Բարիզ գընաց, որուն հետ ամուսնացաւ 1843-ին, նէ գեղեցիկ, շըքնաղ դուստրն էր՝ Մարքսի հօր բարեկամ, Ներքին Խորհրդական՝ հարուստ ազնուականին:

1843–1844 Թուականները Մարքսի համար նշանակելի են:

Այդ Թուականներուն, էր որ նա ինքզինք մխրճեց Սոցիալիստական գրականութեան մէջ:

Յաջորդ երկու տարիներու շրջանին նա պատմական

գաղափարներու հիմքը դրաւ, որոնց հետ իր անունը կը մնայ անբաժան:

1843– Սեպտեմբերի իր մէկ նամակին մէջ, նա կը խօսի թէ՝ ինչպէս սկսած է ծանօթանալ Ուտոպեան Սոցիալիստներու գրականութեանց– ինչպէսին՝ Ֆուրիէրի, Պրուտոնի, Գապէդի և ուրիշներու, ու նա ուղղակի շեշտած է, թէ ան երբէք չի աշխատիր ուտոպեաներ յօրինելու, այլ եւ նա կը պարապի տիրող ընկերային եւ քաղաքական դրութեանց քննադատութեամբ, այսինքն, դարուն զգացման եւ պայքարին թարգմանութեամբ:

1843-ի ձմռան, նա եկաւ այն եզրակացութեան որ, եթէ երբէք ճարտարարուեստի կացութեան մէջ եթէ ոեւէ յեղափոխական տարբերութիւն մը պիտի ներմուծուէր, այդ ըլլալու է գործաւոր դասակարգին կողմէ եւ ոչ թէ գործատէրերու:

Մարքս համալսարանական ընթացքին կարգ մը ընկերներ ունէր, որոնց մէջ ամենակարեւորը Լութֆիկ Ֆէօրպախն էր: Իր մարդաշահ տեսութեամբ, Լ. Ֆէօրպախ կոնթի պէս մարդուն շատ մեծ դեր կուտայ, գրեթէ կ՚աստուածացնէ:

Ֆէօրպախ իր «Քրիստոնէութեան էութիւնը» գիրքով կը հաստատէ, որ կրօնը եւ Աստուած մարդուն ստեղծագործութեան, մտքին արդիւնքն են, մարդն է որ ստեղծեց զԱստուածը, եւ ոչ թէ Աստուած զմարդը::

Մարքս սկիզբէն ազդուեցաւ Ֆէօրպախի այս մարդաշատ տեսութենէն, որ ուրիշ բան չէր եթէ ոչ կրօնքին կեղծուած մէկ ձեւը, բայց շուտով թօթափեց անոր ազդեցութիւնը, եւ ասոր կարեւորութիւնը հոն է, որ այդ անցք մ՚էր Հէկէլի շահագիտական իտէալիզմէն դէպի մաթէրիալիզմը:

1844 Թուականին նշանակելի ըլլալուն պատճառը այն է, որ Մարքս խոշոր քայլ մը առաւ դէպի ընկերային րէալիզմը:

Նա Բարիզ երթալով, դարձեալ ինքզինք նուիրեց ուսումնասիրութեան, որուն համար իր ունեցած փափաքը տակաւին չէր գոհացած: Նա սկսաւ ուսումնասիրել քաղաքատնտեսութիւն, յարաբերութեան մէջ մտաւ Ֆրանսական Սօցիալիստներուն՝ Լուի Բլանի, Գապէդի եւ մասնաւորաբար Բրուտոնի հետ:

Մարքս եւ Բրուտոն ամբողջ գիշերներ մինչեւ լոյս վիճած են փիլիսոփայական հարցերու մասին: Նա ծանօթացաւ Հէնրիխ Հայնէին եւ աւելի մօտէն ճանչցաւ Էնկէլսին, որուն հետ մինչեւ վերջ մնացին անբաժան եւ մտերիմ, իրարմէ օգտուեցան, միասին զարգացուցին պատմութեան նիւթապաշտական տեսակէտը եւ ցոյց տուին պրոլետարիատին՝ իր պատմական կոչումը:

Մարքս ոչ միայն, գիտական, գրական եւ փիլիսոփայ մարդ էր, այլ եւ միեւնոյն ատեն կարող բրոբականդիստ էր, իր վրայ մարմնացած էր տեսական եւ գործնական մարդը, որու նմանը շատ դժուար է գտնել ամբողջ մարդկային պատմութեան մէջ:

Բրոբականդիստ Մարքս անկարող իր Բարիզի աշխատանոցին մէջ առանձին փակուելու եւ միայն գրական աշխատութեամբ զբաղելու, հետեւաբար Արնոլտ Ռիւկի հետ Բարիզի մէջ հիմնեցին Գերման-Ֆրանսական Հանդէս մը, որուն կ'աշխատակցէին նաեւ Էնկէլս եւ Պաքունին: Այս հանդէսին մէջ Մարքս Հէկէլի «Իրաւունքի Փիլիսոփայութեան» մասին խոր ուսումնասիրութիւն մը ունի, ուր նա կ'ապացուցանէ Գերմանիոյ յեղափոխութեան կարելիութիւնը, եւ կ'ըսէ, «Յեղափոխութիւնը կը ծնի երբ տնտեսական պայմանները զայն կը պահանջեն....», յեղափոխութիւնները նիւթական խարիսխի մը պէտք ունին, շղթաներով կապուած մարդոցմէ կազմել (ընդխմադիր) դասակարգ մը, դասակարգ մը, որ ինքզինք կը գտնէ պուրժուական ընկերութեան մը մէջ, բայց ո՛չ անդամ այդ ընկերութեան, եւ դրութիւն մը որ պիտի խորտակէ

բոլոր կարգերն ու կանոնները....: Երբ պրոլետարիատը իրերու գոյացութեան դրութեան լուծումը կը յայտարարէ, այն ատեն է, որ նա ինքն իր գոյութեան գաղտնիքը կը յայտնաբերէ, որովհետեւ այս իրերու տիրող դրութեան լուծման գաղտնիքը պրոլետարիատի ձեռքին մէջ է....»:

Մարքս իր վերլուծումներով ա՛յն եզրակացութեան կը հանի թէ՝ անկարելի է, որ Գերմանիա մակերեսային յեղափոխութիւն ստեղծէ, քանի որ նա ընկերային յեղափոխութեան պէտք ունի, որով պիտի ջնջէ դերեվարութեան եւ ճնշումի բոլոր ձեւերը, ինչ որ պիտի ըլլայ եւ իրագործուի պրոլետարիատի ձեռքով միայն:

Նա խանդավառուած պրոլետարիատի ապագայ փառաւոր յաղթութիւններով, ամէն կողմ կը վազէր ու կը գործէր Բարիզի բանւորական միութիւններու մէջ, յօդուած կը գրէր Բարիզ հրատարակուող «Յառաջ» թերթին մէջ: «Յառաջ»ի Գերմանիա մուտքը արգիլուեցաւ, եղած օրէնքներու սահմանին մէջ Բրուսիական կառավարութենէն պահանջեց որպէսզի իրեն անհաճոյ գրագէտները վտարէ Ֆրանսայէն, եւ Կէզօի նախարարութիւնը 1845-ին Մարքսը արտաքսեց Ֆրանսայէն 24 ժամուան մէջ:

Մարքս Պրուքսէլ գնաց ուր եկաւ նաեւ Էնկէլս, եւ հոն սկսան միասին մշակել նոր ծրագիրներ նորանոր յաղթանակներու համար:

Ո՞Վ ԷՐ ՖՐԷՏԷՐԻԿ ԷՆԿԷԼՍ

Էնկէլս ծնած էր Պարմէնի մէջ Նոյեմբեր 28, 1820, Մարքսի ծնունդէն մօտ երկու ու կէս տարի յետոյ: Նա հարուստ գործատիրոջ մը զաւակն էր, եւ մեծցած խիստ պահպանողական միջավայրի մէջ: Պարմէնի բարձրագոյն վարժարանը աւարտելով Էլպէրֆէլտի Ճիմնէյզըմը յաճախել սկսաւ, բայց իր վերջի քննութիւններէն մէկ տարի առաջ մտաւ իր հօրը առեւտուրին մէջ:

1841–ին Պէրլինի մէջ զինուորական բաժնին մէջ ծառայեց եւ դարձաւ զինուորական գիտութեան մէկ հեղինակաւոր անձնաւորութիւն:

Այդ փորձառութեամբ նա որպէս գործակատար իր հօր— Էրմէն եւ Էնկէլս ձուլարան գործարանի— մեկնեցաւ Մանչէսթըր, բայց նախքան անցնիլը, Էնկէլս արդէն չահագրգռուած էր փիլիսոփայական նորանոր զարգացումով եւ իր ճամբուն (դէպի Անգլիա), այցելեց Ռէյնիշէ Ցայթունկի խմբագրատունը՝ ուր առաջին անգամ ըլլալով հանդիպեցաւ Մարքսի

Այդ ժամանակ Մարքս եւ Էնկէլս անկարող եղան աչք աչքի իրարու նայելու, Էնկէլսի ընդունելութիւնը շատ պաղ եղաւ: Անգլիոյ մէջ նա ինքզինք կապած էր Ուտոպեան Սօցիալիստ եւ արհեստակցական միութեանց շարժումներուն հետ, ուր ուշիմ կերպով ծանօթացաւ կապիտալիստական ճարտարարուեստի նոր զարգացման եւ բաւականին մթերք հաւաքեց իր 1844–ի Անգլիոյ Գործաւոր Դասակարգի Կացութիւնը– գրութեան, որը կապիտալիստ դասակարգի դէմ զօրաւոր ամբաստանագիր մըն էր:

Էնկէլս կը նկարագրուի որպէս բարձրահասակ, նիհարակազմ, կազմով ձիգ, խօսքով արագ եւ իմաստուն, մէկը որ կը մարմնացնէր խոհեմութեան եւ հեռատեսութեան խորաթափանց այդը:

1845–ին երբ Մարքս Ֆրանսայէն արտաքսուեցաւ, նա անցաւ Պրուքսէլ ուր եկաւ նաեւ Էնկէլս, եւ հոն սկսան միասին մշակել պատմական մաթերիալիզմը: Միասին գրեցին Ս · Ընտանիքը, զոր հրատարակեցին 1845–ին

Գիտական Սօցիալիզմի հիմնուիլը այս գրքի հրատարակութեան թուականէն (1845) կը հաշուեն:

Այս երգիծաբանական պրօշիւր մ'է, ուր Մարքս եւ Էնկէլս անխնայ կը ձաղկեն Բաուէր եղբայրները:

Պէտք է գիտնալ, որ Մարքս միեւնոյն ատեն յաջող

քննադատ մը ըլլալէ զատ նաեւ ճարպիկ հեգնող մըն էր:

Յետոյ «Իսկական Սօցիալիզմ»ի մասին անոնք ընդարձակ եւ խիստ քննադատական հատոր մը գրեցին, բայց չի տպագրեցին, ի վերջոյ «Իսկական Սօցիալիզմ»ը ոչնչանալով, այդ գիրքը իր հետաքրքրութիւնը կորսնցուց:

1848–ին Մարքս հրատարակեց «Փիլիսոփայութեան Թշուառութիւնը» հեգնական անունով գիրքը որ Բրուտոնի ուղղուած է, որուն մէջ Մարքս անխնայ քննադատեց Ֆրանսական Սօցիալիզմի առաջնորդին մանր պուրժուական ցնորքները, որ կուզէր բանուոր դասակարգը հաշտեցնելով գոյութիւն ունեցող կարգերու հետ, վերցնելով անոնց վատ կողմերը:

Այս գրքի հրատարակութիւնը վերջ դրաւ Մարքսի եւ Բրուտոնի միջեւ եղած կարծեցեալ համաձայնութեանը, առաջինը գիտական եւ րէալիստ, երկրորդը՝ իտէալիստ: Ինչպէս գիտենք, Մարքս չի գոհանար միայն գրական աշխատութիւններով, ան միշտ կը փնտռէ նաեւ գործնականը, զոր տեսականին լրացուցիչն է: Մարքս շատ լաւ գիտէր զանոնք իրարու հետ հաշտեցնել, եթէ որեւէ տեղ պակսէր կամ չգտնուէր գործնականապէս արտայայտուելու ասպարէզ, ինք նախաձեռնարկ կ'ըլլար եւ երեւան կը բերէր բանուորական միութիւններ, սէնտիկաներ · Պրիւքսէլի մէջ չի կար բանուորական միութիւն, բայց Մարքս եւ Էնկէլս բանուորական միութիւն մը հիմնեցին, ուր Մարքս աշխատութեան եւ դրամագլուխի մասին դասախօսութիւններ տուաւ, որոնք իրենց մէջ կը պարունակէին քափիթալի էական մասերը, այդ ճառերը վերջը պըրօշիւրներու ձեւով հրատարակուեցան:

Անոնք չէին բաւականանար Պրիւքսէլի բանուորական միութիւնով, այլեւ կ'ուզէին ազդեցութիւն բանեցնել գերմանական բանուորներու վրայ, արպէսզի անոնք կազմակերպուէին դասակարգային հողի վրայ, բայց այդ նը–

պատակին համար պէտքը կզգացուէր մամուլի, եւ ձեռք ձգեցին Բրիւքսէլի Գերման Թերթը, որ գաղտնի Գերմանիա մտցնելով աշխատեցան բանուորական միութիւններ կազմակերպել:

Այդ միջոցին է, որ Մարքս և Էնկէլս ծանօթացան «Արդարներու Միութեան» հետ: Այս միութիւնը նախ պլանքիզմին կը յարէր, որու նպատակն էր դաւադրական եւ խիստ կեդրոնացեալ դրութեամբ իշխանութեան գլուխ անցնիլ եւ Սօցիալիզմ հաստատել, բայց երբ վերջին ապստամբութեան մէջ պարտուեցան, միութեան անդամներու մէջ գաղափարի եւ տեսակէտներու տարբերութիւն յառաջ եկաւ, որոնք այդ պարագային նախ ծանօթացան չարթիստական շարժման, ըմբռնեցին դասակարգային պայքարը եւ յետոյ յանգեցան Մարքսի եւ Էնկէլսի աշխարհահայեացքներուն:

Այն ատեն՝ նախ Մարքսին եւ Էնկէլսին դիմեցին եւ առաջարկեցին, որ իրենց միութեան մասնակցին, որովհետեւ իրենք կարդացած էին անոնց հեղինակութիւնները եւ տեսած էին որ ոչ մէկ տեսակէտի տարբերութիւն կայ անոնց եւ իրենց միջեւ:

Մարքս եւ Էնկէլս ընդունեցին այդ առաջարկը եւ անդամագրուեցան: 1847–ի Նոյեմբերին Լոնտոնի մէջ երկրորդ ընդհանուր համագումար մը եղաւ, ուր միութիւնը կոչուեցաւ «Քոմունիստներու Միութիւն», թողուց դաւադրական գործունէութիւնը եւ դարձաւ պրոպականդիստներու ընկերութիւն: Իսկ համագումարը պաշտօն յանձնեց Մարքսին եւ Էնկէլսին որպէսզի մանիֆէստ մը պատրաստեն, ուր բացատրուած ըլլայ միութեան նպատակը: Այդ է Կոմունիստական Մանիֆէստը:

1848–ին լոյս տեսաւ «Կոմունիստական Մանիֆէստը» որ Աստուածաշունչէն վերջ միակ գիրքն է, զոր ամենաշատ տպագրուած եւ տարածուած է:

Այս գրքի հրատարակութիւնը Սօցիալիստական շարժման

բոլորովին նոր դարագլուխ մը բացաւ, հոն է, որ առաջին անգամ ըլլալով կը տեսնենք թէ. «մինչեւ օրս եղած բոլոր հասարակութիւններու պատմութիւնը դասակարգային կռուի պատմութիւնն է»:

Ահա, պատմութեան մասին տրուած ճշգրիտ բացատրութիւնն ու մեկնաբանութիւնը:

Դարեր անցան, սերունդներ եկան ու գացին, պատմագիրներ գրեցին պատմութիւնը ազգային եւ միջազգային, քաղաքական եւ ընկերային, դէպքերու եւ դէմքերու՝ որպէս աւանդութիւն, բայց ոչ ոք կրցաւ բացատրել թէ՝ ի՞նչ պէտք է հասկնալ պատմութիւն ըսելով, թէ ի՞նչ է եղած այդ բոլոր իրարանցումներու եւ խառնաշփոթութեանց դրդապատճառը, բայց Մարքս եւ Էնկէլս, այդ երկու հանճարեղ քննական մտքերը տուին պատմութեան իսկական եւ իրական փիլիսոփայական նշանակութիւնը, ինչպէս Տարվին՝ կենսաբանութեան, որոնք միասնաբար 19րդ դարու փառքը կը կազմեն, եւ 19րդ դարը հպարտ է, որ այդպիսի մտքեր ծնած է, յանձին Կարլ Մարքսի, Ֆրետերիկ Էնկէլսի եւ Չարլս Տարվինի:

ՏԻՐՈՂ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Պատմութիւնը ուրիշ ոչինչ է, եթէ ո՛չ պատմութիւնը դասակարգային կռիւներու, ինչպէս կ'ըսէ Կարլ Մարքս:

Այդ բոլոր կռիւները տեղի ունեցած են դերեվարութեան եւ աւատապետական դրութեանց տակ, ու աւելին, մինչեւ այս օրերուն, կապիտալիստական շրջանին, կռիւը, երբեմնի բացայայտ կերպով և երբեմն ալ գաղտնի, տիրող եւ տիրուող, կեղեքող եւ կեղեքուողի, շահագործող եւ շահագործուողի միջեւ, ու այդ կարգի կռիւները յանգած են կամ ընկերային յեղափոխական վերաշինութեան յաղթանակին եւ կամ պատճառ են դարձած բողոքող, ըմբոստացող դասակարգի փճացման:

Կապիտալիզմը, որուն դէմ կռիւ ունի Սօցիալիզմը, գոյութիւն առած է Ամերիկայի գիւտով, եւ աշխարհի առեւտրական զարգացումով:

Կապիտալիստ դասակարգը, որուն ձեռքին մէջ է կեդրոնացած կապիտալը, հաւաքած է ժողովուրդը եւ խտացուցած է զայն մէկ վայրի, ըլլայ այդ քաղաք կամ գիւղի մը մէջ, կեդրոնացուցած է նաեւ արտադրութեան միջոցները, որով կուտակուած սեփականութիւնը միայն մի քանիներու ձեռքին մէջ դառնալով տիրապետող ուժ, տիրապետած է քաղաքական ու տնտեսական կեանքին:

Ներկայ կապիտալիստական րէժիմը, որը յառաջացած է աւատապետականութեան աւերակներէն, ոչ միայն անկարող է եղած դասակարգային կռիւը ջնջելու, այլ եւ ստեղծած է նոր դասակարգեր, ու դասակարգային կռիւը աւելի սրած, որոշ պրօցէսի մը մէջ է դրած այդ կռիւն ու պատերազմը:

Ընկերութիւնը, որպէս ամբողջութիւն, ինչպէս կը պարզաբանէ Մանիֆէստը, աւելի ու աւելի կը բաժանուի երկու որոշ եւ հակառակորդ մեծ բանակներու, երկու խոշոր դասակարգեր դէմ դէմի կանգնած, այսինքն պուրժուազին եւ պրոլետարիատ. Իսկ միջին դասակարգը —արհեստաւորն ու խանութպանը— որ գոյութիւն ունէր, աստիճանաբար կը մտնէ պրոլետարիատի բանակին մէջ, որովհետեւ իր ունեցած փոքրիկ կապիտալով անկարող մրցելու խոշոր դրամագլուխ ունեցող կապիտալիստին հետ եւ հետեւաբար այդ մրցումը կը կլանէ նաեւ խանութպանին ու արհեստաւորին եւ կը դնէ զանոնք պրոլետարիատի բանակին մէջ:

Գործաւոր դասակարգը աստիճանաբար անցած է զարգացման զանազան խաւերէ, նա իր գոյութիւն առած վայրկեանին կռուի է բռնուած կապիտալիստ դասակարգին հետ: Այդ կռիւը նախ յառաջ է տարուած անհատ գործաւորին կողմէ, յետոյ գործարանին մէջ աշխատող

գործաւոր ժողովուրդի կողմէ, եւ ի վերջոյ նոյն արհեստի եւ մէկ վայրի մէջ գտնուող գործաւորներու հաւաքական կազմով:

Այդ միջոցով, գործաւորները իրենց իրաւունքին տիրանալու, իրենց դատին տէր դառնալու համար կը կազմեն արհեստակցական միութիւններ, երբեմն տեղի կ'ունենան գործադուլներ, բողոքն ու ըմբոստութիւնը անպակաս է ամէն տեղ ու ամէն ուրեք, ուր կայ կապիտալիստ եւ պրոլետար դասակարգեր:

Այդ արհեստակցական միութիւններն՝ ու անոնց յայտնաբերած գործադուլները ունին իրենց մասն ու բաժինը նաեւ քաղաքական բոլոր ցոյցերուն մէջ:

Պրոլետարները կը կազմեն քաղաքական կուսակցութիւն մը, երբեմն այս կարգի պրոլետարական կուսակցութիւնն իսկ կը մատնուի խառնաշփոթութեան, որովհետեւ գործաւորներուն մէջ իսկ կայ, գոյութիւն ունի մրցումն ու նախանձը, շատ անգամներ ի արդիւնք դասակարգային անգիտակցութեան, բայց անտեսելով այդ կարգի խոչնդոտներն, պրոլետարական ույժով կազմակերպուած քաղաքական կուսակցութիւնը իր ազդեցութիւնը կը բանեցնէ նաեւ օրէնսդիր մարմնոյն վրայ, ճանչցնել տալու գործաւոր դասակարգի շահերն ու իրաւունքը:

Այս բոլոր դասակարգերուն մէջ, որոնք կանգնած են կապիտալիստ դասակարգին դէմ, պրոլետարիատը՝ առանձինն կը ճանչցուի որպէս յեղափոխական ուժ, միւս դասակարգերը, գիւղացին, խանութպանը, և այլն, երբեմն իրենց գամբրըմայզմի դիրքով արգելք կը հանդիսանան պրոլետարական յեղափոխական շարժման, ուրեմն, այդ միջին դասակարգի գոյութիւնը կասկածելի է, եւ զուրկ մասնաւոր նպատակէ, եւ ենթակայ ոչնչացման, ձուլման:

Պրոլետարիատը սեփականութենէ զրկուած դասակարգն է։

Ներկայ կապիտալիստական դրութիւնը ձերբազատած է պրոլետարիատին իր բոլոր քաղաքական ու տնտեսական, ազգային ու բարոյական ապրումներէն։

Օրէնք, բարոյականութիւն, ազգ ու կրօնք, այս բոլորը, որպէս պատրուակ կը գործածուին կապիտալիստաին կողմէ, ըլլայ այդ պատերազմի ժամանակ եւ կամ խաղաղութեան օրերուն, որովհետեւ անոնց ետին թաղնըւած կայ կապիտալ կեդրոնացնելու ձգտումը, այսինքն կապիտալիստ դասակարգին շահն ու արժէքը։

Գործաւորին պայքարը նախ ազգային է, այսինքն, ամէն մի երկրի պրոլետարիատ, բնական է, որ նախ պէտք է իր տեղւոյն (ազգային) պուրժուազիային հետ իր դատը, իր խնդիրը լուծէ, հաշիւը մաքրէ, ու յետոյ նա կը նետուի միջազգային թատերաբեմի վրայ եւ կը մարմնացնէ «Պրոլետարներ՝ բոլոր երկիրներէ՝ միացէք» լօզունքը։

Յայտնի է, որ գործաւոր դասակարգը փոխան տընտեսապէս բարձրանալու, ընդհակառակը, աստիճանաբար նա աւելի կը խորասուզուի աղքատութեան խորը, թշուառութիւնը երթալով աւելի մեծ ծաւալ կ'առնէ, եւ այդ աղքատութեան ու թշուառութեան անդունդէն բողոքի ու ըմբոստութեան աղաղակներ կը բարձրանան եւ ընկերային յեղափոխութեան ահազանգը կը հնչեցուի։

Կապիտալիստի գոյութիւնը կը կայանայ կապիտալ գոյացնելու եւ յաւելման մէջ։ Իսկ կապիտալի դրութիւնը կը կայանայ վարձու աշխատանքին մէջ։ Վարձու աշխատանքը արդիւնք է գործաւորներու միջեւ տեղի ունեցած մրցակցութեան։ Սակայն կապիտալի զարգացումով, գործաւորներ ստիպուած իրարու մօտ պիտի գան, եւ մէկ ճակատ պիտի կազմեն, այդ կը նշանակէ, որ պուրժուազիան իր շահուն համար եւ կապիտալի կեդրո-

նացումով պատճառ, միջոց կստեղծէ գործաւորներուն համար կազմակերպուելու եւ ճակատ բռնելու պուրժուազիային դէմ։

Ուրեմն, պուրժուազիան անգիտակցաբար ինքն իր գերեզմանն է, որ կը փորէ, որով պուրժուազիային անկումն ու պրոլետարիատի յաղթանակը հաւասարապէս անխուսափելի են։

ՄԱՐՔՍ — ԷՆԿԷԼՍ ՆՈՅՆԱՑԱԾ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Գիտական Սօցիալիզմի կառուցման բնոյթին մէջ մենք կը տեսնենք Մարքսի եւ Էնկէլսի անունները նոյնացած, մէկը միւսին լրացուցիչը, մին յատկացուցիչ իսկ միւսը յատկացեալ Գիտական Սօցիալիզմի նախադասութեան մէջ։

Այս երկու տիտան մտքերու միասնաբար աշխատակցութեան արդիւնքը մենք կը վայելենք «Կոմունիստական Մանիֆէստ»ի հրատարակման, լոյս ընծայման մէջ, որը կը ներկայացնէ Մարքսիզմի ընկերաբան եւ փիլիսոփայական հիմը, ամբողջ տնտեսագիտութիւնը շրջող կապիտալի աղբիւրը եւ գիտակից պրոլետարիատի առաջնորդը։ Ան բացի Մարքսիզմի սկզբունքներէն, Սօցիալիստական բոլոր ուղղութիւնները կը պարունակէ, որոնք միշտ իրարմէ անջատ եղած եւ ո՛չ մէկ ատեն իրական ուժ ներկայացուցած են— ինչպէս որ պլանքիզմը կ'ընդունէր որպէս միայն քաղաքական կռիւ, իսկ Բրուտօնիզմը որպէս միայն մասնագիտական կազմակերպութիւն, սակայն Մարքս եւ Էնկէլս եկան Կոմունիստական Մանիֆէստին մէջ վերցուցին այդ միակողմանիութիւնը, քաղաքական կռիւը եւ մասնագիտական կազմակերպութիւնը միացուցին եւ կազմեցին Գիտական Սօցիալիզմը, հակառակ, որ երկար տարիներ է անցեր «Կոմունիստական Մանիֆէստ»ի

տպագրութենէն ի վեր, բայց դարձեալ նոր են անոր ներկայացուցած գաղափարները, աշխարհի վրայ չկայ գիրք մը՝ որուն պարունակութիւնը անոր չափ պատմական հաստատութիւն գտած ըլլայ։

«Կոմունիստական Մանիֆէստ»ի հրատարակուելէն երեք շաբաթներ յետոյ՝ ծագեցաւ Բարիզի Յեղափոխութիւնը, որուն մէջ բանուորները գործօն մասնակցութիւն ունեցան։

Լուի Ֆիլիփի կառավարութիւնը տապալեցաւ եւ նոր հանրապետութիւն հռչակուեցաւ։

Մարքս առաջին առթիւ կարծեց թէ՝ ընկերային յեղափոխութեան մը առջեւը կը գտնուի, եւ նա Լոնտօնէն Բարիզ անցաւ։

Ֆրանսական յեղափոխութիւնը իր ազդեցութիւնը ունեցաւ Գերմանիոյ մէջ իսկ, եւ Մարտ 18-ին հոն ալ յեղափոխութիւն ծագեցաւ։

Մարքս Բարիզէն Գերմանիա անցաւ, այն ատեն Հռենոսեան Դէմօկրասին Գօլօնայի մէջ սկսաւ հրատարակել «Նոր Հռենոսեան Լրագիր»ը։

Մարքս եւ Էնկէլս շատով ձեռք ձգեցին թերթը եւ սկսան ղեկավարել։ Այս թերթը թէեւ ձեւականօրէն դէմօկրատական էր, սակայն էապէս էր Սօցիալիստական եւ կը պաշտպանէր Կոմունիստական Մանիֆէստի սկզբունքները, որու համար Կաուցկի կ՚ըսէ. «երբ այժմ հարցնեն թէ ի՞նչպէս պէտք է սկզբունքով խմբագրել օրաթերթ մը հարցնողներուն ամենալաւ պատասխանն է մատնանշել (Նոր Հռենոսեան Լրագիրը)»։ Եւ երբ Բրուսիական կառավարութիւնը բռնի ուժով ցրուեց Ֆրանքֆորթի Երեսփոխանական ժողովը, «Նոր Հռենոսեան Լրագիր»ը աշխատեցաւ զինուած յեղափոխութիւն հանել, բայց չի յաջողեցաւ ու կառավարութիւնը 1849 Մայիս 19-ին թերթը փակեց, իսկ Մարքս հազիւ ինքզինք կրցաւ ազատել ոստիկանութեան հետապնդումէն ու անցաւ Բարիզ։

Յեղափոխութիւնը Բարիզի մէջ ալ պարտուած էր, Մարքս ի զուր սպասեց պրոլետարական նոր յեղափոխութեան։ Ֆրանսական կառավարութիւնը Մարքսը անել դրութեան մէջ ձգած էր, պէտք էր կամ մեկնէր Ֆրանսայէն եւ կամ Նորմանտիա աքսորուէր, Մարքս նախընտրեց առաջինը, 1850-ին վերադարձաւ Անգլիա ուր գրեթէ մնաց մինչեւ իր մահը։

1850-ին, Մարքսը ձեռնարկեց «Կազէթ Րէնանս»ի հրատարակութիւնը իբրեւ միամսեայ հանդէս, որուն մէջ մասնաւորապէս աչքի կը զարնէին հետեւեալ յօդուածները.— «1848 Յուլիսի ձախողանքները, եւ 1849 Յուլիս, հետեւանքը 1849 Յուլիս 13-ի,» բայց այս քաղաքական ու տնտեսական հանդէսը փակուեցաւ Ռէակցիայի պատճառաւ։

Անկից յետոյ Մարքսը ունեցաւ մի շարք քննադատական աշխատութիւններ, Պօնապարտի եւ Գերմանիոյ կառավարութեան հասցէին, որի պատճառաւ խնդիրը կըրկին դատարանի կը յանձնուի։

Մարքսը ձանձրացած՝ որոշեց սպասել յարմար առիթին։ Նա երկար ժամանակ կղզիացած մնաց Լոնտոնի մէջ, իր ժամերը անցնելով Պրիթիշ Միւզէումը, ուր նա կ՚որոնէր նոր փաստեր տնտեսագիտութեան մասին դրած իր աշխատութեան համար։ Մարքսը անմիջապէս սկըսեցաւ իր ստորագրութեամբ մասնակցիլ «Նիւ Եօրք Թրիպիւն»ի եւ միեւնոյն ժամանակ ուղարկելով խիստ կարեւոր վերլուծումներ Եւրոպայի եւ Ասիոյ վերաբերեալ։

Երբ Մարքս վերջին անգամ Բարիզ էր, Բարիզի մէջ յեղափոխութիւն ծագած էր, ուր կը կռուէր Էնկէլս, բայց յեղափոխութիւնը հոն ալ պարտուեցաւ ու Էնկէլս եւս վերադարձաւ Լոնտօն, ուր կը գտնուէր Մարքս։

Մարքս եւ Էնկէլս, պայքարող յեղափոխականներ, անկարող էին պարապ մնալ անհոգ վիճակի մէջ, 1850-ին

ուր կառավարութիւնը շուտով իրենց հետքը գտնելով քայքայեց ։

Այսպէս քայքայուեցաւ «Կոմունիստական Միութիւնը» ։

Մարքս այն ժամանակ հրատարակեց նաեւ «Լուի Պոնապարտի Պրիւմէրի 18–ը», պատմութեան փիլիսոփայական տեսակէտէն այս գիրքը շատ մեծ արժէք կը ներկայացնէ ։

Յունվար ամսուն անոնք սկսան հրատարակել «Նոր Հռենոսեան Լրագրի Քրոնիկը» ։

Մարքս Բարիզի յեղափոխութեան, իսկ Էնկէլս ալ Բարիզի կռիւներու մասին յօդուածներ գրեցին ։ Մարքսի այդ յօդուածները յետոյ առանձին գրքով հրատարակուեցան, «1840 – 1850–ի Դասակարգային Պայքարը Ֆրանսայի մէջ» վերնագրով, որ պատմութեան փիլիսոփայութեան ըմբռնումի տեսակէտով մեծ արժէք ունի ։ Թերթը հազիւ վեց թիւ լոյս տեսած դժբաղդաբար փակուեցաւ, որովհետեւ պուրժուազին պօյքօթ ըրած էր Մարքսի թերթին դէմ ։

Այս թերթի փակումը պատճառ դարձաւ Կոմունիստներու միութեան անդամներու եւ Մարքս—Էնկէլսի միջեւ անհամաձայնութեան ծագման, որով քայքայուեցաւ Միութիւնը ։

Մարքս եւ Էնկէլս վերջապէս այն համոզման եկած էին, որ երկար աշխատութիւն պէտք է յեղափոխութեան համար, մինչդեռ միւսները հակառակը կը պնդէին, այս տարբերութեան պատճառաւ Պլանքիստական «Վիլլիխ-Շապպէրի» մասը, որ Անգլիոյ մէջ մեծամասնութիւն կը կազմէր, բաժնուեցաւ եւ իր կեդրոնը հաստատեց Անգլիոյ մէջ, իսկ Գերմանացիները ընդունեցին Մարքս—Էնկէլսի տեսակէտը եւ իրենց կեդրոնը փոխադրեցին Քէօլն,

Այդ առեն Մարքս եւ Էնկէլս նիւթական նեղ դրութեան մէջ ինկան, իրենց ունեցած հարստութիւնը յեղա-

փոխական նպատակներու ծախսած եւ լմնցուցած էին ։

Էնկէլսի ընտանիքը թէեւ հարուստ էր եւ հայրը գործարանատէր, բայց որովհետեւ Էնկէլս յեղափոխական կեանք կը վարէր, այդ իսկ պատճառաւ անոր չէին օգնէր ։ Առաջ Մարքս Գերմանական թերթերուն յօդուածներ կը գրէր եւ անոր փոխարէն ստացած դրամով թէ իր ընտանիքը եւ թէ Էնկէլս կ՚ապրէին, բայց վերջէն վճարում չէր ստանար եւ բոլոր Եւրոպական թերթերը իրեն դէմ պօյքօթ հռչակած էին ու իր յօդուածները չէին հրատարակէր ։

Մարքս լաւ ծանօթ, գիտեր Գերմաներէն, Ֆրանսերէն եւ Անգլիերէն, այս երեք լեզուով ալ կանոնաւորապէս կը գրէր, այդ նեղ միջոցին էր, որ նա կ՚աշխատակցէր «Նիւ Եօրք Թրիպիւն» թերթին ստանալով բաւական դրամ ։

Էնկէլս տեսնելով իր պայքարի, գաղափարի վաղեմի ընկերոջ նիւթական ծայրահեղ անձկութիւնը, համակերպեցաւ կրկին իր հօր գործարանը մտնելու եւ դրամ ղրկել Մարքսին ։

Էնկէլսի այս զոհողութեան շնորհիւ Մարքս կրցաւ վերջերը խաղաղ աշխատանքի նուիրուիլ եւ 1850–ին հրատարակեց «Քննադատութիւն Քաղաքական Տնտեսութեան» անուն գիրքը ։

Հաստատապէս կարելի է ըսել թէ՝ առանց Էնկէլսի օգնութեան Մարքս անկարող պիտի ըլլար ի կատար հանել իր կեանքի հոյակապ գործը եւ փոխադարձաբար առանց Մարքսի ազդեցութեան Էնկէլս անկարող պիտի ըլլար իր հիմնալի աջակցութիւնը տալու Սօցիալիզմի կազմութեան մէջ, ըլլայ այդ տեսականին եւ կամ գործնական տեսակէտով ։

Անգլիոյ մէջ Մարքս ինքզինք նուիրեց բոլորովին՝ գրական աշխատանքի, մինչդեռ, Էնկէլս որ անցաւ իր հօր մօտ, կ՚ապրէր Մանչեսթըրի մէջ, 1850–էն մինչեւ 1870–

նա աշխատեցաւ բամպակի վաճառատան մէջ, նախ իբրեւ հասարակ գրագիր, իսկ վերջէն իբրեւ բաժնեկից:

Անցան քանի տարիներ, եւ այս երկու մարդոց մէջ ունեցած է հարուստ թղթակցութիւն այդ քանի տարուայ ժամանակաշրջանին: Անոնք իրարու գրած են գիտութեան, քաղաքականութեան, եւ ուրիշ հետաքրքիր խնդիրներու մասին:

Այս կանոնաւոր թղթակցութիւնը դադրեցաւ 1870ին, երբ Էնկէլս Մանչէսթըրի առեւտրական գործէն քաշուեցաւ փոխադրուելով Լոնտոն, հոն բնակելու նպատակով:

Այդ թղթակցութիւնները կարդալով մարդ այնպէս կը տպաւորուի, թէ ինչպէս այս երկու մարդիկ խորհուրդով եւ գործով իրարու վրայ ազդած են:

Մարքս իր նամակներուն մէջ կը գրէր, «խելագարի պէս կը գործեմ ամբողջ գիշերը, մարմին տալու համար իմ տնտեսական ուսումնասիրութեանց: Կ'աշխատիմ անդուլ, մինչեւ առաւօտեան ժամը չորսը...»:

Էնկէլս կը պատասխանէր անոր, 1851-ին նամակի մը մէջ նա կը գրէ.— «Չպիտի սկսիս գրել, որչափ ատեն որ, այդ նիւթին վրայ միակ գիրք մը գտնուէր, զոր դուն տակաւին կարդացած չես...»:

Մարքս նախ որոշեց իր գործը պրօշիւրներու ձեւով հրատարակելու, բայց վաթսունական թուականներուն իր ծրագիրը փոխուեցաւ եւ նա որոշեց իր տնտեսական ուսումնասիրութիւնները հաւաքական ձեւով դուրս բերել:

1860-ին իր «Քաղաքական Տնտեսական Քննադատութիւն» գրքոյկը հրատարակուեցաւ եւ Մարքս պատրաստ էր շարունակելու զայն, երբ նա կ'ակնարկէր.—«Սաուգիւ, մի քիչ նուազ խղճամիտ պէտք է ըլլաս, ատիկա հանրութեան համար շատ շատ է: Կարեւոր բանը գիրքը գրուած եւ հրատարակուած ըլլալն է: Այդ տկար կէտերը, որ դուն կրնաս տեսնել «էշերը»* բնաւ չպիտի գըտնեն, եւ երբ անստոյգ օրերը գան եւ պատմութիւնը կանգ առնէ, ի՞նչ օգուտ պիտի ըլլայ, եթէ մենք պատրաստ չ'ըլլանք «Քափիթալ»ով: Այս յապաղումին գլխաւոր պատճառը ձեր սոսկալի խղճմտութեան մէջ է, բայց կատարուած վերջի վերլուծումին մէջ աւելի լաւ է, որ գիրքը դուրս գայ, քան թէ՝ այս պատճառով բնաւ լոյս չտեսնէ»:

* Որակելով քափիթալիստ տեսաբանները:

«ԿՕՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ՄԱՆԻՖԷՍՏԸ»

Մանիֆէստը առաջին անգամ շատ մեծ իրարանցում յառաջ չի բերաւ, բայց յետոյ նա դարձաւ Սօցիալիստներու «Նորագոյն Աւետարանը»: Թէեւ անոր մի քանի գործնական առաջարկները հինցած են, բայց անոր գլխաւոր գաղափարները կը մնան անմահ:

Մանիֆէստի մէջ է, որ առաջին անգամ Գիտական Սօցիալիզմը պարզ, յստակ, կորովի եւ եռանդուն ոճով բացատրուած ու ներկայացուած է:

Կօմունիստական Մանիֆէստը բաժնուած է չորս գլխաւոր մասերու.—

Ա. Պուրժուա եւ պրոլետարներ, ընկերային բնաշրջման (էվօլիւցիայի) պատմութիւնը:

Բ. Սօցիալիստական եւ Կօմունիստական գրականութիւն, Սօցիալիստներու վարդապետութեանց քննադատութիւնը, ինչպիսին են Գերման փոքր պուրժուաներու, յետաշրջական Սօցիալիզմի, պահպանողական եւ պուրժուական (Բրուտոն) սօցիալիզմի, քննադատականը եւ Ուտոպեան Սօցիալիզմի եւ Կօմունիզմի (Օվըն, Ֆուրիէր, Գաբէ):

Գ. Կօմունիստներու դիրքը զանազան ընդդիմադիր կուսակցութիւններու հանդէպ.— կուսակցական տակտիկա:

Եզրակացութիւնն է զուտ միջազգայնական եւ յեղափոխական:

Կոմունիստները կուզեն, որպէսզի բոլոր երկիրներու դէմօգրատիկ կուսակցութիւնները միանան: Անոնք չեն զիջիր իրենց գաղափարներն ու նպատակները ծածկելու, եւ բարձրաձայն կը յայտարարեն, որ կոմունիստական նըպատակներուն հասնելը անկարելի է՝ առանց ներկայ ընկերային կարգերու տապալման, ու այդ տապալումը կ'ըլլայ, եթէ, ինչպէս Մանիֆէստը որպէս վերջաբան կը շեշտէ իր աշխարհահռչակ կոչով. «Պրոլետարներ բոլոր երկիրներու միացէ՛ք» լօզունգը մարմին կ'առնէ:

ՄԱՆԻՖԷՍՏԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ

Ա. «Բոլոր ընկերութիւններու պատմութիւնը մինչեւ մեր օրերը եղած է՝ դասակարգային կռիւներու պատմութիւնը: Հետզհետէ ընկերութիւնը կը բաժնուի երկու թշնամի դասակարգերու՝ պուրժուաներ եւ պրոլետարներ»:

Բ. «Դասակարգային ամէն կռիւ՝ քաղաքական կռիւ է»: «Քաղաքական իշխանութիւնը դասակարգի մը կազմակերպուած իշխանութիւնն է՝ միւս դասակարգին ճնշելու համար»: «Նորագոյն կառավարութիւնը՝ պուրժուազական դասակարգի գործերը տնօրինող յանձնախումբ մըն է»:

Գ. «Մեծ ճարտարագործութիւնը ստեղծած է աշխարհակալական, աշխարհա-շուկայի շահագործումով պուրժուազիան, համաշխարհային բանուորութենէն խլելով բոլոր երկիրներու արտադրութիւնները, մեռցնելով ազգային հիմունքը, որով ընկերութիւնը դարձեր է միջազգային»:

Դ. «Պուրժուազիան... բազում եւ հսկայ արտադրիչ ոյժերէ արտադրած է աւելի քան անցեալի բոլոր սերունդները»: Բայց «Պուրժուազական սիստէմը շատ նեղ է

իր ծոցին մէջ ստեղծուած հարստութիւնները պահպանելու համար, ... ուրկից կը յառաջանայ գերեվարութեան պարատաքսային (այլանդակ) համաճարակը, պուրժուազիան հետզհետէ ստեղծեր է աւելի խոշոր ծաւալով ընդհանուր տագնապներ»:

Ե. «Պուրժուազիան արտադրեր է... մարդիկ, որոնք զայն պիտի մահացնեն, եւ այդ մարդիկն են գործաւորները, պրոլետարները... որոնք խռնուած են գործարաններու մէջ եւ զինուորական կարգով կազմակերպուած»: Անոնց «ոյժը օրէ օր կ'աւելնայ, եւ իրենք ալ այդ ոյժի մասին գիտակցութիւն ձեռք կը բերեն: Անոնք օգնական ոյժ կստանան նաեւ փոքր պուրժուազիայէն, արհեստաւորներէն, գիւղացիներէն, որոնք հետզհետէ կ'իյնան պրոլետարիատի բանակին մէջ, ոյժ կստանան նաեւ ներկայ դրծաւորական շարժման հիմնական նշանակութիւնը ըմբռնող՝ պուրժուա տեսաբաններէն»:

Զ. «Մինչեւ ցարդ՝ պատմական բոլոր շարժումները եղած են փոքրամասնութեան շարժումը՝ յօգուտ փոքրամասնութեան: Պրոլետարական շարժումը անհուն մեծամասնութեան շարժումն է՝ յօգուտ մեծամասնութեան, այդ շարժումը, ամէն երկրի մէջ նախ կսկսի ներքին (ազգային կռիւով), բայց շուտով կը դառնայ միջազգային»:

Կոմունիստներու նպատակն է՝ կազմակերպել պրոլետարները՝ որպէս դասակարգային կուսակցութիւն, պրոլետարիատին նուաճել տալ քաղաքական իշխանութիւնը եւ ջնջել պուրժուազական սեփականատիրութիւնը, զոր արտադրուած է բանուորներու աշխատանքով, բայց յօգուտ կապիտալիստներու:

Յեղափոխութիւնը անխուսափելի է եւ այդ պիտի ըլլայ քաղաքական եղանակներով: Որպէս անցողակի միջոց՝ Մանիֆէստը կ'առաջարկէ.—

1.— Կալուածահասի գրաւում:

2 — Յառաջդիմական բարձր հարկ:

3 — Ժառանգութեան ջնջում:

4 — Արտագաղթողներու սեփականութեան գրաւում:

5 — Պետութեան կապիտալով, բացառիկ մենաշնորհով եւ ազգային դրամատան միջոցով՝ վարկի կեդրոնացում:

6 — Փոխադրութեան բոլոր միջոցներու կեդրոնացում:

7 — Հողերու ազգային մշակում, ազգային արդիւնաբերութիւններ:

8 — Պարտադիր աշխատանք բոլորի համար:

9 — Ժողովրդական ձրի կրթութիւն բոլոր մանուկներուն:

Մանիֆէստի առաջին մասը, ուրեմն նուիրուած է կապիտալիզմի տապալման եւ արտադրող դասակարգի բարձրացման գաղափարին:

Իսկ երկրորդ մասը յատկացուած է գործաւորներու եւ կոմունիստներու կամ սօցիալիստներու միջեւ եղած փոխ յարաբերութեան խնդրոյն: Հոն կը շեշտուի, որ կոմունիստները կամ սօցիալիստները գործաւոր դասակարգի անբաժան մասն են:

Կոմունիստները զատ կուսակցութիւն մը չեն կազմեր, որը պիտի հակառակի գործաւոր դասակարգի տարբեր կուսակցութեանց:

Անոնք (կոմ.) բաժան շահ չունին պրոլետարիատի միւս զանգուածէն: Բայց կոմունիստները միւս գործաւորական կուսակցութիւններէն կը տարբերին հետեւեալ պայմաններով.

ա.— Ազգամիջեան պրոլետարական կռիւները պէտք է եղրափակել միջազգային ազատութեամբ:

բ.— Գործաւոր դասակարգի կռիւը, զոր կը մղուի ի հեճուկս պուրժուազիային, կոմունիստները այդ վեր

կ՚առնեն որպէս ի շահ միջազգային պրոլետարիատին:

Այլապէս կոմունիստներու անմիջական պահանջը նոյնն է՝ ինչ որ է միւս բոլոր պրոլետարական կուսակցութեանցը, այսինքն.— պրոլետարիատը կազմակերպել դասակարգային մէկ դրօշի տակ տապալելու պուրժուազին եւ պրոլետարիատը դառնալու յաղթական՝ տիրող ոյժը:

Մանիֆէստի միւս մասը նուիրուած է կոմունիստներու դէմ բերուած ամբաստանութեանց շուրջ, այսինքն, կոմունիզմը չի ցանկար զրկելու ոեւէ մարդ ընկերութեան արտադրութեանց տիրանալու իրաւունքէն, այլ կ՚արգիլէ այդ տիրացումով ուրիշներու աշխատանքը շահագործելէ....:

Կոմունիստները կ՚ամբաստանուին կնոջ հասարականացման ձգտումներուն, բայց այլ է իրողութիւնը, կոմունիստները կը ձգտին կինը որպէս արտադրութեան մեքենայ դարձնելու օրինաց տապալման: Տնտեսական տագնապէն պոռնկութիւնը յառաջ կուգայ, անօթի, ծարաւ եւ մերկ կինն է, որ ստիպուած կը ծախէ իր մարմինը ստամոքսին, բնական պէտքին հագուրդ տալու համար, ահա այս է դրութիւնը կապիտալիստական իրաւակարգի տակ:

Կոմունիստները կ՚ամբաստանուին նաեւ, որ անոնք կուզեն ջնջել ազգ եւ հայրենիքի լծորդուած գաղափարը:

«Գործաւոր դասակարգը հայրենիք չունի, անոնցմէ մենք անկարող ենք խլել ա՛յն, ի՛նչ որ չունին», կը գրէ Մանիֆէստը:

Քանի որ, պրոլետարիատը նախ պիտի ստանայ քաղաքական իշխանութիւն, եւ ուրեմն նա պէտք է որ ազգին մէջ առաջնորդող դասակարգը դառնայ, որը ինքնին ազգային ձգտում մըն է, բայց ո՛չ պուրժուազական հասկացողութեամբ:

Ազգային բոլոր տարբերութիւններն ու հակառակութիւնները, որ գոյութիւն ունեցած են դարերէ ի վեր, օրէ

օր, աստիճանաբար կ'անհետանան և արդիւնք պուրժուազիային զարգացման: Համեմատականօրէն մէկ անհատի միւս անհատէն շահագործումը, մէկ ազգի միւս ազգէ մը շահագործման ձեւը պիտի վերցուի: Մէկ ազգի մէջ եղած, մղուած դասակարգային կռիւը պիտի ջնջուի, եւ մէկ ազգի ունեցած ոխերմութիւնը հանդէպ տարբեր ազգի մը պիտի վերջ գտնէ:

Երբ չկայ տնտեսական շահագործում, չկայ եւ քաղաքական ընկերային պայքար ու կռիւ,

Մանիֆէստը յետոյ կ'անդրադառնայ կոմունիստական ծրագրին շեշտելով գործաւոր դասակարգի առաջին քայլը յեղափոխութեան մէջ պիտի ըլլայ՝ բարձրանալ տիրող դասակարգի աստիճանին, դէմոկրասիի պատերազմը շահելով: Պրոլետարիատը իր այդ քաղաքական գերիշխանութիւնը պիտի գործածէ պուրժուազիային տիրացած կապիտալը աստիճանաբար խլելու, արտադրութեան բոլոր միջոցները (գործիք) դնելով պետութեան հովանիին տակ, այսինքն պրոլետարիատի գերիշխանութեան տակ, եւ կարելի եղածին չափ բազմապատկել, աւելցնել արտադրութեան ոյժը:

Այդ փոփոխութիւնը բնականաբար մէկ անգամէն կարելի չէ ընել, սակայն պրոլետարական յեղափոխական պրոցէսէն աստիճանաբար կարելի պիտի ըլլայ փոխել ընկերային բոլոր կարգն ու սարքը:

Կոմունիստական Մանիֆէստը կը վերջանայ հետեւեալ տողերով.—

«Կոմունիստները կը յայտարարեն, որ իրենց յաղթանակը կը ապահովուի միայն բռնի ոյժով, տապալելով տիրող ընկերային բոլոր կարգերը, թող տիրող դասակարգը դողայ կոմունիստական յեղափոխութեան մէջ: Պրոլետարիատը ոչինչ ունի կորսնցնելիք, բացի իր ոտքի շղթան, անոնք աշխարհ մը ունին շահելիք:

«Պրոլետարներ՝ բոլոր երկիրներու միացէք»:

ՄԱՐՔՍ 1848-ԷՆ ՅԵՏՈՅ

Պելճիգան Փետրվարեան Յեղափոխութեան հրդեհէն՝ զերծ մնալու նպատակով փորձուեցաւ Մարքսին արտաքսել, բայց Ֆրանսական յեղափոխականները այդ օրերուն մասնաւոր հրաւէրով մը ցանկացին, որպէսզի Մարքս այցելէ Բարիզ:

Ժամանակաւոր կառավարութեան անդամ՝ Ֆէրտինանտ Ֆլոգոն կը գրէ իր Մարտ 1, (1848) թուակիր նամակով.— «Քաջ և վստահելի Մարքս, Ֆրանսակ․ Հանրապետութեան հողը ազատութեան բոլոր բարեկամներուն ապաստանարան է, բռնապետութիւնը քեզ աքսորեց, սակայն, այսօր ազատ Ֆրանսան կը բանայ իր դռները քու առջեւ.....»:

Ֆրանսայի մէջ Մարքս Կոմունիստ Լիկի անդամներէն շատեր իրարու քով հաւաքեց օգնելով անոնց որպէսզի վերադառնան Գերմանիոյ յեղափոխութեան մէջ բաժին ստանձնելու համար:

Մարքս եւ Էնկէլս անցան Ռայնլէնտ, ուր Մարքս 1848, Յունիսին Նոր Ռ– Զէյթունկի խմբագիր դարձաւ եւ իր մի քանի յօդուածներով ցոյց տուաւ, որ յեղափոխութեան խաղաղ ճանապարհը փակուած է գործաւորներուն առջեւ եւ պէտք էր որպէսզի պուրժուազիան զինաթափ ըլլար:

1895– Էնկէլս, իր մահէն վեց ամիս առաջ, յայտարարեց որ ինք եւ Մարքս սխալուած էին այդ առենուայ յեղափոխութեան ծագման մասին, որովհետեւ դեռ վաղ եւ անպատրաստ էր յեղափոխական ոյժը, իսկ ի գործ դրուած թագտիգը սխալ ուղղութեամբ է եղեր...,«պատմութիւնը եկաւ հաստատեց մեր սխալը եւ այդ առենուայ (1848–50) մեր գաղափարը եղել է միայն ցնորք....., 1848–ի կռուելու ձեւը այսօր դարձած է անգործածելի եւ հինցած....»:

Մարքս մի քանի ամիսներ անցուց Լոնտոնի մէջ գրելով Եւրոպական յեղափոխութիւններու մասին, գրեց եւ «Նիւ Եօրք Թրիպիւն»ի Գերման կացութեան շուրջ, զորը վերջէն հրատարակուեցաւ «Յեղափոխութիւն եւ Հակայեղափոխութիւն» վերտառութեամբ:

Երբ Մարքս Լոնտոն կը գտնուէր, տարիներ շարունակ նա յաճախեց տեղւոյն գրադարանը, առաւէնէ մինչեւ երեկոյ կարդալով այլ եւ այլ գրքեր, ինչպիսին տնտեսագիտութիւն, պատմութիւն, ուսումնասիրութիւն ըրաւ քաղաքական եւ ընկերային գիտութեանց շուրջ առնլ իր ապագայ Քափիթալ գրքի նիւթ հայթայթելու նպատակով:

Այդ շրջանին էր, որ նա իր ընտանիքով տնտեսական անցուկ տագնապի տակ կը գտնուէր, անոնք Տին փողոցի մէջ երկու սենեակով ափարդմանդ մը կը բնակէին, ինչպէս կը պատմուի, 1852-ի տեեները նա իր վերարկուն ծախած է թուղթի գնման համար, իսկ իր միակ եկամուտը 1851-60-ի շրջանին «Նիւ Եօրք Թրիպիւն»ի գրած յօդուածներէն էր, բայց վաթսունական թուականին Մարքսի բաղդը մի քիչ բարելաւուեցաւ, 800 ոսկի իր բարեկամ Ուիլհէլմ Վօլֆէն ստացաւ եւ 350 ոսկի ալ Էնկէլսի տարեկան նուիրատուութենէն: Վօլֆի տուածով նա գրեց «Քափիթալ»ի առաջին հատորը:

Մարքս 1859-ին հրատարակեց «Քաղաքական Տնտեսագիտութեան Քննադատութիւն» գիրքը, որը նուիրած է պատմութեան տնտեսական թարգմանութեան եւ դրամի ու արժէքի պատմական տեսութեանց:

Վաթսունական թուականը Մարքսի համար ամէնաերջանիկ շրջանն է եղեր, նա ընտանքիով այցելութիւններ ըրաւ իր հին բարեկամներուն, եւ իր կինը մեծ բաժին ունէր այդ երջանիկ րոպէներու ստեղծման մէջ: Նէ երբէք չի զղջաց, որ Մարքսի ընկերակցած է որպէս ամուսին

հակառակ այդ աղքատ ու աննպաստ պայմաններու ճնշման տակ:

Փօլ Լէֆարկ կը գրէ, թէ ինչպէս Մարքս իրեն պատմած է իր կնոջ մտային կարողութեան մասին, նէ եղած է լաւ քննադատ մը, ու այդ պատճառով Մարքս վստահած է իր բոլոր ձեռագիրները իւր կնոջ քննադատութեանց եւ թելադրանքներուն:

Մարքս ունեցած է վեց զաւակներ, չորսը աղջիկ եւ երկուքը մանչ, որոնցմէ միայն երեքը ապրեր են, Ճէնի, վերջէն Զարլս Լոնկէտի կինը, Լօրա, Փօլ Լէֆարկի կինը և Էլանօր, որ ամուսնացաւ Տքթ. Էտուարդ Էվըլընկի հետ:

Սեպտեմբեր 25-28- 1864-ին, Արհեստակցական Միութեան պարագլուխ Օտճէրի թելադրանքով Գօնֆէրանս մը գումարուեցաւ Լօնտոնի մէջ, Մարքսէն մասնաւորապէս խնդրուած էր, որպէսզի նա ներկայ ըլլար հոն որպէս Գերման գործաւորներու ներկայացուցիչը:

Այդ Գօնֆէրանսը ծնունդ տուաւ Միջազգային Գործաւորներու Միութեան, Լօնտոնի Սբ. Մարթին սրահին մէջ կազմուեցաւ Առաջին Միջազգայինը:

Մարքս գրեց «բացման ճառը» եւ ներկայացուց անհրաժեշտ սկզբունքները:

Իր ճառին մէջ նա յայտարարեց, «գործաւոր դասակարգին համար քաղաքական ոյժին տիրնալը դարձեր է մեծ պարտականութիւն ու անհրաժեշտ պահանջք.. ,գործաւորները տիրացած են թիւին (քանակ), ու թիւը արժէք կը ներկայացնէ միայն այն ատեն, երբ իր մէջ կայ միութիւն եւ գիտակցութիւն»:

Մարքս՝ Միջազայնականի 1864-ի ճառէն զատ, նա 1865-ին ուղարկեց թղթակցութիւն մը գործաւորներու Միջազգային Միութեան՝ չեշտելով իր գաղափարը արժէքի մասին, զոր իր մահէն յետոյ լոյս տեսաւ «Արժէք, Գին եւ Շահ» անունով, Մարքսի ամենամաքուր մտածողութեան մէկ արդիւնքը:

Մարքսի բացման ճառէն երեք տարիներ յետոյ, 1867-ին նա հրատարակեց իր պատմական եւ եզակի գործը–«Տաս Քափիթալ»ը Գերմաներէն լեզուով, մօտ 800 էջերէ, գիտական բայց եւ քննադատական վերլուծում մը կապիտալիստական արտադրութեանց: Նա իր յառաջաբանին մէջ ցաւ կը յայտնէ, որ երկար տարիներ անցան իր «Քաղաքական Տնտեսագիտութեան Քննադատութիւն» գրքին (1859) եւ «Քափիթալ»ի (1867) լոյս ընծայման միջեւ, որուն պատճառը վերագրելի է իր հիւանդութեան, որ շարունակ խանգարած է Մարքսի գրական աշխատանքը:

Նա իր գլխաւոր վերլուծումներուն մէջ վեր առած է Անգլիան իր արդիական ճարտարարուեստի նկատմամբ, յայտարարելով որ Անգլիան է եղած կապիտալիզմի բուն հողը:

«Տաս Քափիթալ»ը կը խօսի Ապրանքի, Դրամի, Կապիտալի եւ անոնց փոխ-յարաբերութեանց շուրջ:

Հոն կը բացատրուի հեղինակին տեսութիւնը Յաւելեալ Արժէքի եւ մեքենային յեղափոխական ազդեցութիւնը գործաւորի կեանքին ու ընկերութեան վրայ:

Ըստ Մարքսի, քանի կապիտալի արտադրութիւնը կ'աճի, այնքան եւ կապիտալը կը կեդրոնանայ միայն քիչերու ձեռքը: Աշխատանքի արտադրութիւնը կը շատնայ, իսկ առաւել աշխատանքի պէտքը կը նուազի ու այս նուազումով անգործներու բանակը երթալով կը բազմապատկուի, ուրկից կը ծնի աղքատութիւնն ու թշուառութիւնը:

Ահա կապիտալի կեդրոնացման բացարձակ օրէնքը:

Մարքս կը գրէ, որ կապիտալիստական իրաւակարգի տակ արտադրութեան զարգացման բոլոր միջոցները իրենք զիրենք կը փոխանցեն տիրապետութեան միջոցներու ու արտադրողներու շահագործման, անոնք կը բաժնեն մարդուն իր էութենէն հաւասարեցնելով զայն հասարակ մեքենայի մը, մաշեցնելով անոր Փիզիքականը, իսկ

կինն ու զաւակները քաշկռտուքի ենթարկելով կապիտալի անիւներուն ներքեւ:

Յաւելեալ արժէքի արտադրութեան բոլոր ձեւերը սոսկ կուտակման ձեւեր են:

Մէկ բեւեռի վրայ եղած հարստութեան կուտակումը կստեղծէ հակառակ բեւեռի վրայ եղած համաչափ կուտակումը աղքատութեան, գերութեան, տգիտութեան, անբարեխղճութեան, մտային ստորնացման եւ աշխատանքի երկունք:

Մարքս՝ կապիտալի կուտակման տեսակէտը հաստատելու համար նա վկայ կը կանչէ Անգլիոյ քաղաքագէտներն ու տնտեսագէտները, մէջբերում ընելով Կլատսթոնի 1843-ի խօսքը, նաեւ անոր քսան տարի յետոյ (1863) ըսածը, որոնք կը շեշտեն Մարքսի տեսակէտը:

Մարքս խօսք կուտայ նաեւ Փրոֆ. Ֆաուսէդի, թէ ինչպէս հարուստը աւելի կը հարստանայ, իսկ ինդուստրիալի դասակարգը (գործաւորը) երթալով կ'աղքատանայ՝ կորսնցնելով կեանքի հանգստութիւնն ու շնորհքը...., անոնք (գործաւորները) կը դառնան վաճառականներու հլու գերիներ որովհետեւ անոնք այդ վերջիններուն կը պարտին դրամ:

«Տաս Քափիթալ»ը գործաւորներու մէջ երթալով մեծ մուտք գտաւ ու այսօր այդ կը ճանչցուի որպէս Ս. Գիրք:

«Քափիթալ»ի հրատարակումէն յետոյ, Մարքս մի քանի տարիներ ինքզինք նուիրեց Ա. Միջազգայնականի զարգացման, որը իր համար յոյսի ամբար մը կը նկատուէր:

1867-ին նա գրեց Էնկէլսին, «իրերը կը շարժին, յեղափոխութիւնը աւելի մօտ է քան որ կ'ենթադրուէր, երբ (դու եւ ես) ունենալով այս զօրաւոր մեխանիզմը մեր ձեռքին մէջ....»:

Միջազգայինը 1865–1867 կը ղեկավարուէր Բրուտոնի հետեւորդներով, 1868–1870 Մարքսն էր պարագլուխը,

իսկ 1871-էն մինչեւ Միջազգայինի գահավիժումը (1872) Պազունիստներն էին հովանաւորողներ։ Մարքսին խմբակը համակիր մնաց քաղաքական շարժման, իսկ միւսները մնացին համակիր միայն տնտեսական եւ ընկերային բարւոքման մը ձեւականութեան։

Պազունիստները կոմունիստներ էին, հակառակ որ Բրուտոնիստները կը հակառակէին կոմունիստական ծրագրին։ Այսպէս, Ա. Միջազգայինը բաժնուած էր ո՛չ միայն գաղափարական գծերով, այլ եւ ցեղային ու ազգային տարբերութիւններով։

Այդ ազգային խնդրով Մարքս ամբաստանուեցաւ որպէս տիքտատօրեալ եւ համա-գերման։

Այս փոթորկալից շրջանին էր, որ ծագեցաւ Ֆրանքօ-Բրուսական պատերազմը ուրկից յառաջացաւ 1871-ի Կոմունը։

Մարքս հակառակեցաւ այդ Ֆրանքօ-Բրուսական պատերազմի յարձակողական դիրքին եւ գրեց Յուլիս 23, 1870-ին «Յաղթել կամ պարտուիլ՝ վերջաւորութիւնն է երկուստէք թշուառութիւն»։

Սեպտեմբեր 3, 1870ին Մարքս գրեց, որ Ֆրանսական գործաւորները կանգնին ժամանակաւոր կառավարութեան կողքին եւ զգոյշ ըլլան յեղափոխական գործողութենէ՝ յառաջացնելու համար անմիջական գործաւոր դասակարգի Կոմունը։

«Նոր կառավարութեան տապալելու ռեւէ փորձ, կը գրէ Մարքս, պիտի ըլլայ ապարդիւն, երբ թշնամին Բարիզի պարիսպին առջեւ կը գտնուի»։

Ֆրանսացի գործաւորները արիւնծարաւ, անօթի ու վրէժխնդիր՝ ականջ չի տուին Մարքսի խօսքին ու հրոչակուեցաւ Բարիզի Կոմունը Մարտ 18, 1871-ին, բայց դժբաղդաբար միայն եօթը շաբաթներ կեանքէ մը յետոյ նա ինկաւ արիւնալից ջարդով ու կոտորածով։ Մարքս

երբէք ցաւ չզգաց ու կրկին պաշտպանեց Գործաւորներու Կոմունը։

Կոմունի տապալումէն յետոյ Ա. Միջազգայինը ինքզինք գտաւ ամայութեան մէջ առանց գործի եւ հեղինակութեան։ Մարքս ,որ Միջազգայինի ընդհանուր քարտուղարն էր, բեռնաւորուած հսկայ գործով, ամէն ջանք կը թափէր օր առաջ «Քափիթալ»ը ամբողջացնելու, այդ պատճառաւ նա թելադրեց, որպէսզի Կեդրոնը փոխադրըուի Նիւ Եօրք։ 1872-ին Հէկի պատգմ. ժողովը յենուելով Մարքսի թելադրանքին՝ մեծամասնութեամբ որոշեց փոխադրել կեդրոնը Ամերիկայի Մեթրոփոլին ի Նիւ Եօրք։

Այս պատգամաւորական ժողովին մէջ Մարքս թաք-տիկի մասին իր խօսած ճառով շեշտեց, որ յեղափոխութեան ձեւերը տարբեր երկիրներու մէջ անկարող են նոյնը ըլլալ, օրինակ. Անգլիոյ եւ Ամերիկայի մէջ յեղափոխութիւնը կարելի է յառաջացնել խաղաղ միջոցներով....., անհրաժեշտ է նկատի առնել զանազան երկիրներու հաստատութիւնները, բարքն ու սովորութիւնները։

Ա. Միջազգայինի Նիւ Եօրք փոխադրուելէն յետոյ իր գոյութիւնը պահեց մինչեւ 1876, վերջէն չգոյացաւ եւ գործաւոր դասակարգի շարժումը սկսաւ աստիճանաբար հրաժարիլ գաղտնի գործունէութենէ։

Անկից յետոյ, Մարքս շարունակեց իր գրական աշխատանքը, նա յայտարարեց.— «Ամէն մէ շարժման յառաջացած քայլ աւելի արժէքաւոր է քան որ տասնեակ փլաթ-ֆօրմներ»։ Այդ տօգիւմէնտին մէջ է, որ Մարքսի «Պրոլետարական Տիգտատուրա»ի գաղափարը կը յայտնուի, ու նա կը գրէ.—

«Կապիտալիստ եւ Կոմունիստ ընկերութեան իրաւակարգերու մէջտեղ անհրաժեշտ է յեղափոխական փոխանցման շրջան մը՝ մէկէն դէպի միւսը, Կապիտալիզմէն դէպի Կոմունիզմ, այս կը համապատասխանէ քաղաքական փոխանցման շրջանին, որուն պետութիւնը ուրիշ ոչինչ

կարող է ըլլալ, եթէ ո՛չ պրոլետարիատի յեղափոխական տիքտատուրան»:

Այս բանաձեւին կը հետեւին յառաջխաղաց Կոմունիստ յեղափոխական զօրագունդը:

Մարքսի խօսքը վարձատրութեան մասին հետեւեալն է.—

«Կոմունիստ ընկերութեան բարձր խաւին վրայ, աշխատանքի բաժանման տակ եղած անհատի գերութիւնը կ՚անհետանայ, ձեռքի ու մտային աշխատանքի հակասութեան ջնջումէն յետոյ, երբ աշխատանքը կը դառնայ ո՛չ միայն կեանքի միջոց, այլ կեանքի ամենամեծ պէտքը, երբ անհատի բոլոր ուժերը կը զարգանան, արտադրող ուժերը համապատասխանօրէն աճեցած եւ ընկերային հարստութեան բոլոր աղբիւրները կը հոսին առատօրէն առանց կաշկանդումի, այն ատեն միայն կապիտալիստի իրաւունքի սահմանափակ հորիզոնը պիտի փակուի եւ ընկերութիւնը կանգնած պիտի ըլլայ ինքն իր վրայ, —ամէն մարդ իր ոյժին համաձայն եւ ամէն մարդ իր պէտքին համեմատ—»:

Մարքս 1875-էն մինչեւ իր մահը (1883) տանջուեցաւ իր մարմնային ցաւերով, նա այցելեց Կարլսպատ (1877-8) իր առողջութիւնը վերստանալու համար, հոն «Քափիթալ»ի Բ. Հատորին համար հաւաքեց բաւականին նիւթ, սակայն այդ վայրն ալ իր հիւանդութեան օգուտ մը չըլլալով՝ նա կնքեց իր մահկանացուն Մարտ 14, 1883-ին:

Իր պայքարի ընկեր՝ Ֆրէտէրիկ Էնկէլս, Մարքսի մահուան լուրը առնելով գրած է իր Ամերիկացի բարեկամ Յորժին. «Մարդկութիւնը գլուխ մը կորսնցուց, աշխարհի մէջ գոյութիւն ունեցող ամենամեծ գլուխներէն ամենաերեւելին, պրոլետարիատի շարժումը կ՚ընթանայ նոյն ուղիով, բայց ոչնչացաւ ա՛յն կեդրոնը, որուն կը դիմուէր ճգնաժամային րոպէներու օգնութեան խնդրանքով, Գերմանացին թէ Ֆրանսացին, Ամերիկացին եւ կամ այ-

լէր, անոնցմէ իւրաքանչիւրը կստանար պարզ եւ վստահելի պատասխաններ, այնքան պարզ, որ կարող էր միայն այդ հանճարը (Մարքս) տալ, որովհետեւ նա կատարելապէս ուսումնասիրած էր իրերն ու նիւթը»:

Մարտ 7, 1883, Շաբաթ օր Մարքս թաղուեցաւ Լօնտոնի Հէկաթ գերեզմանատունը: Ֆրէտէրիկ Էնկէլս եւ Ուիլհէլմ Լիբնէխդ, Գերմանիայէն շտապեցին յուղարկաւորութեան ներկայ ըլլալու, որոնք ուրիշներու հետ խօսեցան Մարքսի գերեզմանին վրայ:

Էնկէլս ըսաւ.—

«Ինչպէս Տարվին գտաւ օրկէնիք բնական յեղաշրջման օրէնքը, նոյնպէս եւ Մարքս գտաւ Մարդկային պատմութեան յեղաշրջման օրէնքը»:

Լիբնէխտ ըսաւ.—

«Մարքս բարձրացուց Սօցիալ Դէմօկրասիան հասարակ դպրոցէն դէպի հաստատուն կազմակերպութիւնը, որ այսօր նա պայքարի մէջ է, կը կռուի աննահանջ եւ ի վերջոյ պիտի յաղթանակէ»:

Մարքս իբրեւ Սօցիալիստ հիմնեց Գիտական Սօցիալիզմի դպրոցը, ուրիշ խօսքով Մարքսիզմը:

Իբրեւ յեղափոխական նա եղաւ աննահանջ եւ յանդուգն մարտիկ, նա համոզուած էր, որ «պուրժուազիի անկումը եւ պրոլետարիատի յաղթանակը անխուսափելի են»: Պրոլետարիատը իր զէնքով պիտի տապալէ կապիտալիստական տունը:

Մարքս իբրեւ տնտեսագէտ գտաւ Յաւելեալ Արժէքի սկզբունքը ու նա եղաւ առաջինը՝ աշխատանքի, արժէքի ու դրամագլխի տնտեսագիտական ճշգրիտ բացատրութիւններ տուող միտքը:

Իբրեւ փիլիսոփայ, նա քննադատեց եւ գիտական փաստերով ջախջախեց իտէալիստական տեսակէտները, անոնց հարկադրելով մատերիալիստականը: Նա փաստեց, որ գաղափարները չեն կեանքին մղում տուողը, այլ ըն-

տեսականը, տնտեսականն է, որ կը յառաջացնէ գաղափարները:

Իբրեւ կազմակերպիչ նա եղաւ եռանդուն եւ գործունեայ: Միջազգայինը եւ Գերման Սօցիալ Դէմօկրատիան իրենց ծնունդը կը պարտին Մարքսի թափած ջանքերուն:

ԳԻՏԱԿԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԻ ՀԻՄՈՒՆՔԸ

Ա.— Դասակարգերու Գոյութիւն: *Կան երկու դասակարգեր, տիրող եւ տիրուող, շահագործող եւ շահագործուող, ուրիշ խօսքով կապիտալիստ եւ պրոլետար:*

Բ.— Դասակարգային Կռիւ: *Գործաւորը կը պահանջէ աւելի օրավարձք, իսկ կապիտալիստը աւելի յաւելեալ արժէք, որով զօրաւորը (կապիտալիստ) կը ճնշէ անզօրին (պրոլետարին) եւ գործաւորը այդ ճնշիչ ոյժին դէմ ըմբոստանալով կը մղէ պայքար, որն է դասակարգային կռիւ:*

Գ.— Յաւելեալ Արժէք: *Ապրանքի մը արտադրութեան համար բանուորին տրուած գումարին, առաւել զանազան ծախսեր եւ կապիտալիստի ծախած գնին տարբերութիւնը: Երբ գործատէրը գործաւորին աշխատանքի հատուցման արժէքին մէկ մասը իրեն կը վերապահէ. այսինքն, երբ գործատէրը կը ծախէ գործ մը 1000 տոլարի, աշխատանքի վճարումն է 300 տոլ., առաւել 200 տոլ., ապրանքի ծախս, վարձք եւ այլն, գումարը 500 տոլար, ուրեմն ծախած գնին եւ ծախսուած գումարին տարբերութիւնն է* 1000–500 հաւասար 500, *այդ 500 տոլարը զուտ շահ է եւ կը կոչուի* Յաւելեալ Արժէք:

Դ.— Կապիտալի Կեդրոնացում: *Այդ* յաւելեալ արժէքը, *երթալով կը կեդրոնանայ միայն մէկ տեղ, որով յառաջ կու գայ կապիտալիստը եւ այդ կապիտալի կուտակումով կը կուտակուի նաեւ աղքատութիւնն ու թշուառութիւնը աւելի մեծ ծաւալով:*

Ե.— Պատմութեան Նիւթապաշտական Ըմբռնումը: *Բոլոր պատմական շրջաններն ազդուած են իրենց քաղաքական եւ մտաւոր զարգացումով, ժամանակի տնտեսական եւ արտադրողական միջոցներէ: Օրէնք, սովորութիւն, կրթութիւն, կրօն, հասարակական կարծիք եւ բարոյականութիւն կառավարուած ու ձեւուած են տնտեսական պայմաններով:*

Կեանքի էն մեծ հարցը հացի խնդիրն *է, այդ ո՛չ միայն անհատին համար, այլ եւ նոյնն է ընկերութեան համար:*

Բ.

ԳԵՐՄԱՆ ՍՕՑԻԱԼ ԴԷՄՕԿՐԱՏԻԱՆ

Գերման Սօցիալիստական շարժումը իր ծագումը առած է 1848–*ի յեղափոխութեան օրերէն:*

1860–*ին Գերմանական ամենակարեւոր կազմակերպութիւններն էին Պահպանողական եւ Ազգային Ազատականները: Այնատեն Դէմօկրատները շատ քիչ ազդեցութիւն ունէին:* 1861–*ին* Յառաջդիմական *կուսակցութիւն մը հիմնուեցաւ եւ կը ներկայացնէր աւելի ազատական ծրագիր, նա* 1862–*ին Գերմանիոյ մայր քաղաքներուն մէջ դարձաւ տիրող կուսակցութիւնը:*

Այդ օրերուն էր, որ հրապարակ ելաւ Ֆէրտինանտ Լասալ, ամբողջ Սօցիալիստական շարժման էն կարեւոր եւ խելացի մտքերէն մին:

Ֆէրտինանտ Լասալ, *ծնած է* 1825, *Պրէսլօի մէջ, հարուստ վաճառականի մը որդին: Նման Կարլ Մարքսի, նա Հրէական սերունդէ էր եւ առաջնորդ Միջազգային Սօցիալիստական շարժման: Հայրը զայն ուղարկեց առեւտրական դպրոց Լիփսիկի մէջ, բայց նա այդ ճիւղին չի հաւանեց, ընդհատելով նա յաճախեց համալսարան Պը-*

րեսլօի մէջ։ Իր ամենաչատ սիրած ճիւղերն էին, փիլիսոփայութիւն եւ ընկերաբանութիւն, նա դարձաւ Հէկէլական մը ու աչքառու առաջնորդ մը քաղաքական շարժումներու մէջ։

1845–ին նա աւարտելով իր համալսարանական ճիւղը, սկսաւ Հէկէլեան տեսութեամբ գրել Հէրակլիտոսի վրայ, բայց մի քանի անգամ ընդհատուեցաւ ու յետոյ երկար ժամանակ լոյս չի տեսաւ։

1848–ին Լասալ սկսա յարաբերութիւն մշակել Կարլ Մարքսի, Էնկէլսի եւ ուրիշներու հետ, որոնք կը ներկայացնէին սօցիալիստական եւ յեղափոխական ծայրահեղական դէմօկրատիկ մտածողներու խմբակցութիւնը, որոնց օրկանն էր «Նոր Ռէնիոս Կազէդ»ը։

Լասալ իր 15 տարիքին մէջ խիստ հետաքրքրութիւն ցոյց տուաւ հասարակաց գործերուն մէջ եւ իր նօթատետրին մէջ գրած ունէր. «երկու հակառակ սկզբունքներ իմ մէջ կը կռուին, պատշաճութիւնը թէ՞ ճշմարտութիւնը պիտի հովանաւորէ իմ կեանքի վերելքը։ Վերարկուս հովին տալու եմ մեծը շողոքորթելով, դաւել առաւելութեան եւ անունի համար, եւ կամ փարելու է ճշմարտութեան ու առաքինութեան...., ուշադրութիւնս կեդրոնացնելով մէկ խնդրոյ վրայ, այդ է, մահացու հարուած մը ազնուապետութեան։ Իմ փորձին մէջ Ազգերու համար ազատութիւն պիտի կոչեմ կեանքիս գնովն իսկ»։

Լասալի հայրը ժամանակ մը հակառակեցաւ անոր Դէմօկրատիկ գաղափարներ ունենալուն համար. «տղաս, նա գրեց, ես կը հաւատամ քու խօսքի ճշմարտութեան, բայց ինչո՞ւ ամբողջ ժողովուրդին մէջէն միայն դու մարտիրոս դառնաս, դու ես իմ միակ յոյսն ու պաշտպանը։ Իրաւ է, որ ազատութիւնը պայքարով միայն կը շահուի, բայց այդ կրնայ ըլլալ առանց քու օժանդակութեան իսկ»։ Լասալ իր հօրը պատասխանեց, որ՝ եթէ բոլորը այդպէս

մտածէն եւ նման երկչոտութեամբ, ոչինչ կարելի է շահիլ կեանքի մէջ։

Լասալ ծանօթացաւ բանաստեղծ Հէյնի, որ այս վերջինը գրեց. «իմ բարեկամ Հըր Լասալ...., յայտնի մտաւորական ոյժերէն երիտասարդ մըն է»։

Լասալի առաջի գիրքը եղաւ «Հէրագլիդիոս եւ Անորոշութեան փիլիսոփայութիւնը», իսկ երկրորդ հեղինակութիւնն էր «Ստանալիք Իրաւունքի Ձեւը», որոնք հրատարակուեցան 1861–ին, եւ նկատուեցաւ 16րդ դարու օրինական հեղինակութեանց էն լաւագոյնը։

Լասալ աւելի մեծ համբաւ շահեց Կոմսուհի Վօն Բաթցֆէլդի եւ իր «վայրի» ամուսնուն ամուսնալուծման դատավարութեան մէջ, որը 1846–1854–ին, 36 տարբեր ատեաններու առջեւ իր տարած յաղթանակը ի հեճուկս «վայրի» կոմսին՝ զայն եզակի դէմք մը դարձուց հասարակաց կեանքի մէջ։

Նա անդամակցեցաւ Յառաջդիմական Կուսակցութեան ժամանակի մը համար միայն, յետոյ հրաժարելով անկից որովհետեւ այդ կուսակցութիւնը իրեն համար զուրկ էր կամքէ—կորովէ։ 1862–ին նա Պէրլինի Ազատական Քլուպին «Սահմանադրութեանց Տեսակէտը» նիւթով ճառ մը խօսեց, ոստիկանութիւնը հետամուտ եղաւ այդ ճառի պարունակութեան, բայց հեղինակին հանդէպ ոեւէ օրինական գործողութիւն չ'առնուեցաւ, այդ ճառը պատճառ եղաւ Ապրիլ 12, 1862–ի Գերման Սօցիալ Դէմօկրատի ծննդեան, թէեւ իր ճառը կը պարունակէր Մարքսիստական տեսակէտներ, բայց եւ վերջէն նա բաժնուեցաւ Մարքսէն, պնդելով որ նպատակակէտի հասնելու համար քուէի ու ձայնի մեծամասնութիւն է անհրաժեշտ

Լասալ քանիցս անգամներ ձերբակալուեցաւ իր ազատատենչ խօսքին ու գործունէութեանց համար, նա յայտարարեց, որ գործաւոր դասակարգը պէտք է ինքզինք դնէ անկախ քաղաքական կուսակցութեան մը ճամբուն եւ

բաժին առնէ քուէի – ընտրութեանց մէջ, այդ տեսակէտին հակառակեցաւ Շուլթց, բայց ժողովի մը մէջ 400-ի 1 քուէով ի նպաստ Լասալի քուէարկուեցաւ, այս ձեւով Լասալ դարձաւ Դէմօկրատիկ շարժման պարագլուխը եւ կազմեց Համաշխարհային Գերման Գործ. Ընկերութիւնը, իր մահէն առաջ նա տեսաւ այդ կուսակցութեան անդամահամարի բարձրացումը մինչեւ 100,000-ի:

Նա՛ իր համբաւին շնորհիւ Պէրլինի մէջ ծանօթացաւ Կոմսուհի Ֆրօշլըն Վօն Տօն Ինճըսի, բայց նէ իր հօր ազդեցութեամբ մերժեց Լասալին եւ «հաւանեց» Կոմս Վօն Ռագուէցցի, որուն Լասալ ասպարէզ կարդաց, դէպքը տեղի ունեցաւ Օգոստոս 28, 1864-ին, ուր Լասալ վիրաւորուեցաւ եւ երեք օր յետոյ մեռաւ:

«Նախքան Լասալի հանրային կեանքի մէջ նետուիլը, կը գրէ Տօըն, գործաւոր դասակարգը եղած է առանց կազմակերպութեան ու թափառաշրջիկ նման հօտի մը առանց հովիւի»:

1848-ի յեղափոխութեան օրերուն նա աքսորուեցաւ ու Բարիզի մէջ հանդիպեցաւ Մարքսի, Էնկէլսի որոնց կարգին կար նաեւ Ակուստ Պէպէլ, այս վերջինը թշուառութեան բաժակէն ըմպած, խանդավառօրէն նուիրուած էր գործաւոր դասակարգի դատին: Այս պարագլուխներու հովանաւորութեամբ կուսակցութիւնը սկսաւ զօրանալ, 1867-ին Պէպէլ ընտրուեցաւ Գործ. Ընկ. Լիկի նախագահ: 1869-ին Լիկը լուծուեցաւ եւ Ս. Դ. Գործ. Կուսակցութիւնը կազմուեցաւ Այզէնախի մէջ որուն գործելակերպը կը տարբերէր Լասալի կուսակցութենէն, Լասալի կուսակցութիւնը աւելի ազգայնական էր իր արտաքինին մէջ, իսկ Լեպնեխտի կուսակցութիւնը միջազգայնական:

Ֆրանքօ-Գերման պատերազմի շրջանին Լեպնեխտ եւ Պէպէլ պատերազմին հակառակ քուէարկեցին, իսկ Լասալականները ի նպաստ:

1875-ին Լասալականներու պարագլուխի հրաժարու-

մով, այդ երկու հակառակորդ Սոց. թեւերը ի մի եկան եւ կազմուեցաւ Գերման Ս. Դ. Գործ. Կուսակցութիւնը 25,000 անդամներով:

Ռէյխստակի մէջ 12 Սոց. անդամներ կային, 1878-ին կայսեր վրայ երկու անգամ մահափորձ կատարուեցաւ, կայսրը զայրացած հակա-սոցիալիստ երեսփոխան պահանջեց: Պիզմարք նաեւ մտաւ հակա-սոցիալիստական կռիւին մէջ բայց նա Լասալի հանդէպ ունէր մեծ համակրանք ու յարգանք, զայն նկատելով ճարպիկ եւ սիրուելիք մարդ: Սակայն Պէպէլի Ռայխստակի մէջ ի նպաստ Կոմունի խօսած ճառը Պիզմարքին համոզեց, որ սոցիալիստները վնասակար տարրեր են, որով հակա-սոցիալիստական օրէնք անցաւ եւ կառավարութիւնը հակառակ քայլ առաւ սոցիալիստներուն հանդէպ:

Սոցիալիստները Զուիցերիոյ մէջ սկսան հրատարակել «Սոցիալ Դէմօկրատ» օրկանը խմբագրութեամբ Էտուարդ Պըրնշթայնի, այս թերթը կ'ուղարկուէր ամէն ուրեք:

ԷՏՈՒԱՐԴ ՊԸՐՆՇԹԱՅՆ

Ծնած է 1850-ին Պէրլին, ուսանած Գերմանական ճեմարանի մը մէջ, նա 16 տարիքին դրամատան մը մէջ ընդունուած էր որպէս գրագիր, 1872-ին անդամակցած է Սոց. Դէմօկրատ կուսակցութեան, 1878-ին նա ձգեց Գերմանիա, որպէս աքսորական մօտ 20 տարիներ, 1888-ին անցաւ Լօնտոն, ուրկից կ'աշխատակցէր Պէրլինի Սոցիալիստ Թերթին որպէս պատմաբան ու Սոց. շարժման յայտնի տեսաբան:

Երկար տարիներ նա մօտ եւ հաւատարիմ բարեկամ է եղած Էնկէլսի ու շատ մը երեկոյներ Էնկէլսի տան մէջ անցուցած է, Լօնտոն եղած ժամանակ:

Պըրնշթայն Լօնտոն եղած ատեն գրեց Մարքսիզմի քննադատականը, զոր յօդուածի ձեւով երեւցաւ «Նոր Սի-

էգ»ի մէջ, յետոյ նա իր տեսակէտը նամակով մը ուղարկեց Ս. Դ. Կուսակցութեան համաժողովին, որը գումարուեցաւ Հոկտ. 1898-ին Ստուտգարդի մէջ, բայց երկար վէճի առարկայ ըլլալով ժողովին կողմէ մերժուեցաւ:

1900-ին երբ նա Գերմանիա վերադարձաւ վերատեսութեան դպրոցին յայտնի պարագլուխը դարձաւ, որը Ս. Դ. Կուսակցութեան հակառակ ըլլալով իսկ մեծ թիւով նոր սերունդէն անդամներ շահեց:

1900-էն մինչեւ համաշխարհային պատերազմը հակառութիւններ կային Պըրնշթայնականներու եւ Մարքսիստներու միջեւ, այս վերջիններուն կը ղեկավարէր Կարլ Կաուցկին, մի ուրիշ յայտնի Սոցիալիստ:

Պըրնշթայն բողոքագիր մը ներկայացուց 1898-ի Ս. Դ. Կուսակցութեան հետեւեալ տեսակէտներով.—

Ա.— Կապիտալիստ սիստէմի տապալումը անհրաժեշտ չէ:

Բ.— Կոմունիստական Մանիֆէստի ներկայացուցած ընկերային յեղաշրջումը ժամանակի տեսակէտով անճիշդ է:

Գ.— Միջին դասակարգը թէեւ կը փոխէ իր ձեւը, բայց չի անհետանար ընկերային շրջանակէն:

Դ.— Սոցիալիզմի վերջնական նպատակը անորոշ է եւ անհաւատալի, իսկ Սոցիալիստական շարժումը ժամանակաւոր եւ աստիճանաբար:

Պըրնշթայն քննադատեց նաեւ Մարքսի Սոցիալիզմի հիմնական հաւատամքը եղող Պատմութեան Նիւթապաշտական Հասկացողութիւնը, նա հաւատալով, որ այդ իր մէջ ունէր ճշմարտութիւն, սակայն Մարքս եւ Էնկէլս այդ ճշմարտութիւնը շատ նեղմտօրէն ներկայացուցած են Կոմունիստ Մանիֆէստին մէջ: Բացի տնտեսական հասկացողութենէն կայ նաեւ օրինաց եւ բարոյականի գաղափարը, ընկերային կեանքը տնտեսական փագթօրներէն զատ հիմնուած է նաեւ ուրիշ ըմբռնումներու վրայ: Նա հակառակեցաւ «Պատմութեան Նիւթապաշտական Հասկացողութեան» լօզունքին, որովհետեւ այդ թէօրին հիմնուած չէ փիլիսոփայական Մատերիալիզմի վրայ:

Պըրնշթայն քննադատեց նաեւ Մարքսի ներկայացուցած յաւելեալ արժէքի եւ կապիտալի կեդրոնացման տեսակէտները, նա համամիտ գտնուեցաւ դէմօկրատիկ ձեւին, քան որ պրոլետարական տիկտատուրային, դէպի Սոցիալիզմ քալելու համար: Նա դէմօկրասին կը մեկնաբանէ որպէս դասակարգային կառավարական ձեւի բացակայութեամբ:

Սոցիալիզմի նպատակը, կ'ըսէ Պըրնշթայն, կը կայանայ ազատ անձնականութեան զարգացման եւ ապահովման մէջ: Այսպէս նա կը թելադրէ Մարքսեան տեսակէտներու սրբագրումը շատ մը խնդիրներու նկատմամբ, իր յոյսը դնելով դէմօկրասիի յեղաշրջման պրօցէսին վրայ, հաւատալով արհեստակցական միութեանց շարժումներուն, որպէս յառաջխաղացման միջոց դէպի սոցիալիզմ հասնելու ճամբուն վրայ:

Պըրնշթայնի այդ կարգի բողոքներուն վրայ, նա քննադատուած է Մարքսիստներու կողմէ, որոնց գլուխը կանգնած է եղեր Կարլ Կաուցկին (1854—):

Կաուցկին ըլլալով Բ. Միջազգայնականի մէկ յայտնի դէմքը եւ սոցիալիստական ճոխ հրատարակութեանց հեղինակ մէկը, կը հաստատէ, որ սոցիալիզմը կարելի է իրագործել յեղափոխութեան ճանապարհով միայն, եւ ոչ թէ բարեկարգութիւններով, ինչպէս կը գրէ Պըրնշթայն:

Գ.

ՖԱՊԵԱՆ ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԸ

(Անգլիա· 1848—1880)

Մարքսի մահէն մի քանի ամիսներ յետոյ Մարտ, 1883–ին, երիտասարդաց խումբ մը հաւաքուեցաւ Չըլսիի (Լօնտոն) մէջ՝ լսելու համար Ամերիկացի Թհոմաս Տէյվիտսընին, որ խօսեցաւ նոր կեանքի եղբայրակցութեան մասին, այդ ժողովէն զարգացաւ Անգլիական Ֆապեան ընկերութիւնը, որուն գործնական ծնունդն է Յունվար 4, 1884: Այս ընկերութիւնը Անգլիոյ տնտեսական եւ ընկերային մտածողութեան վրայ ունեցած է մեծ ազդեցութիւն:

Ֆապեանները յառաջացան Կոմունիստական Մանիֆէստի լոյս ընծայումէն մօտ 36 երկար տարիներ յետոյ, հսկայ փոփոխութիւններ տեղի էր ունեցած, յեղափոխութիւնը այլեւս անխուսափելի կը նկատուէր, ինչպէս որ կ՚ընդունէր ինքը՝ Էնկէլս, յենուելով Անգլիական ճարտարարուեստի տագնապին վրայ, թէեւ կեանքը եկաւ հակառակը փաստելու, ինչպէս Էնկէլս ազնուօրէն ընդունեց իր մարգարէութեան ձախողանքը, որովհետեւ 1847–ի տագնապէն յետոյ ճարտարարուեստի նոր շրջան մը բացուեցաւ, որուն աղբիւրներէն մին էր Միացեալ Նահանգները:

19–րդ դարու երրորդ քառեակին արհեստակցական միութեանց շարժումը սկսաւ զարգանալ եւ յառաջ մղուիլ, ինչպիսին ինճինիրներու միութեան ծնունդը 1851–ին, հանքագործներունը 1863–ին, դերձակներունը 1866–ին, երկաթուղային աշխատաւորներունը 1872–ին, իսկ 1868–ին գործաւորները իրենց արհեստակցական միութիւններու խորհրդաժողովը գումարեցին Մանչէստրի մէջ:

Այդ շրջանին տնտեսագէտներու յայտնի հեղինակաւոր դէմքերէն կային Քլիֆ Լէսլի, Դաւիդ Սիյմ, եւ Ճան Ստուարդ Միլ, այս վերջինը անցողական շրջանի տնտեսագէտն էր, որ ցոյց տուաւ թէ հողի սեփականացման իրաւունքը արդարացի չէ, որովհետեւ ոչ ոք ստեղծած է հողը եւ ուրեմն ո՛չ ո՛ք իրաւասու է այդ սեփականացնելու, հողը սոսկ բնական ժառանգութիւն մըն է, այդ սեփականացնելը տնտեսական սխալ մը եւ ընկերային մեծ չարիք մ՚է:

Միլ իր կեանքի վերջի տարիներուն հակեցաւ աւելի սօցիալիստական մտածողութեան, ու 1852–ին իր «Քաղաքական Էգօնամի Սկզբունքներ» գրքին մէջ կ՚ըսէ.– «Սօցիալիստական իրաւակարգի տակ, այդ հաստատութիւնը այնպէս պիտի գործէ որ աւելի օգտակար դառնայ ընկերութեան այն մասին (դասակարգ), որ այսօր հաճոյքի ու իրաւունքի ամենաքիչ մասը կստանայ»:

Ադամ Սմիդ եւ Ճան Ստուարդ Միլ պուրժուա ազատական դպրոցի պատկանելի ներկայացուցիչներն են եղեր:

«1865—1885–ի շրջանին, կը գրէ Անգլիացի Սօցիալիստ պատմաբան Մ. Պիր, Մեծն Բրիտանիան մտաւ բարեփոխման կաղապարին մէջ,.... գործաւոր դասակարգի բարձրացումն այլեւս անուրանալի դարձաւ, ազդեցութիւնը նշմարելի ու զգալի»:

Սիտնի Ուէպ, Ֆապեաններու ներկայացուցիչը՝ կը խուզարկէ ընկերութեան մասնակի չարիքները մատնանշելով դարմանը անոնց ամէն մէկին ըստ Սօցիալիստական սկզբունքներուն:

1881 – Յունիսին, Անրի Հինտման, Սօցիալիզմի փիլիսոփայութեամբ հետաքրքրւող, հրատարակեց «Անգլիան Բոլորին Համար» գիրքը, որուն մէջ կը ներկայացնէ Մարքսի գլխաւոր տեսակէտները կապիտալի ու աշխատանքի յարաբերութեանց մասին: Անգլիական ա–

տելութիւնը օտարականներու հանդէպ՝ ծանօթ ըլլալով Հինտմանին, նա իր գրքին մէջ զանց ըրաւ յիշելու Մարքսի անունը, միայն յառաջաբանին մէջ կը գրէ, որ իր գրքի գլուխ Բ. եւ Գ.–ի մէջի գաղափարները կը պարտի մեծ խորհող ու բնական գրողի (Մարքս) տեսութիւններուն: Այս պարագան զայրացուց Մարքսին՝ ստեղծելով խռով վերաբերմունք, զոր երբէք չի դարմանուեցաւ, հակառակ որ Հինտման վերջէն իր գրութիւններով փորձեց Անգլիական լեզուին ծանօթ աշխարհին տալու Սօցիալիստ գրողներու.— Մարքսի, Էնկէլսի, Լասալլի եւ ուրիշներու գրութիւնները, բայց այդ անօգուտ եղաւ իր նախկին գործած սխալը սրբագրելու հասարակաց կարծիքին առջեւ:

1881–ին Հինտման եւ ուրիշներ կազմեցին Ս. Դ. Ֆէտըրէյշընը, որ 1884, Հոկտեմբերին իր պաշտօնական խօսքը ըսաւ այսպէս.—

«Գործաւորն է աղբիւրը հարստութեան, որով ամբողջ հարստութիւնը կը պատկանի գործաւորին....»:

Ֆապեան Ընկերութեան նշանաբանն էր. «Յարմար առիթին սպասելու է, ինչպէս ըրաւ Ֆապիուս մեծ համբերութեամբ՝ երբ նա կը պատերազմէր Անիպալի դէմ, հակառակ որ շատեր փորձեցին արգիլելու իր սպասողական յապաղումը, ու երբ առիթը կը ներկայանայ, պէտք է ուժգին զարնել, ինչպէս զարկաւ Ֆապիուս, այլապէս սպասումը կը դառնայ իզուր ու ապարդիւն»:

Անգլիացի յայտնի հեղինակ (Սօցիալիստ) Հ. Ճ. Ուէլս վերջէն յայտնեց, որ Ֆապիուս երբէք ուժգին չի զարկաւ:

Ֆապեան Ընկերութիւնը 1887–ին դուրս բերաւ իր ծրագիրը, որով կը յայտնէ թէ՝ Ֆապեան ընկերութիւնը կը բաղկանայ Սօցիալիստներէ: Հողն ու ճարտարարուեստական կապիտալը համայնացնելու նպատակով ազատելու է զանոնք անհատական

ու դասակարգային սեփականութենէ, յառաջ մղել Սօցիալիստական գաղափարը, ստեղծել ընկերային ու քաղաքական փոփոխութիւններ, իրականացնել արանց եւ կանանց հաւասար քուէի իրաւունքը:

Այս ընկերութիւնը դրաւիչ դարձաւ մտաւոր սերունդին, 1884, Սեպտեմբերին Անգլիացի յայտնի թատերգակ Պէրնարտ Շօհ եւս անդամակցեցաւ, որը ընդունուեցաւ մեծ ծափողջոյններով ու այդ նկատուեցաւ պատմական դէպք:

Սիտնի Ուէպ անդամակցեցաւ 1885–ին, նա դարձաւ ընկերութեան էն գլխաւոր դէմքը, անոր հետեւեցան անդամակցելով Հ. Ճ. Ուէլս, Պիւթրըս Ուէն, Ռամզէյ Մաքտօնալտ, Բիըր Հարտի եւ ուրիշներ:

Հըպըրտ Պլանդ, շատ մը Ֆապեաններու զգացմանց արտայայտիչը կը գրէ.—

«Ֆիզիքական, կամ բռնի ուժով յեղափոխութեան յոյս չկայ, (այդ ջրուեցաւ Ռուս Հոկտեմբերեան Կարմիր յեղափոխութեամբ, Վ. Տ.), քաղաքական գետնի վրայ տեղի կ'ունենայ փոփոխութիւններ ու քուէի ուժը աստիճանաբար կ'անցնի Սօցիալիզմի կողմը, այսպէս ունեւորներու եւ ընչազուրկներու միջեւ գալիք պայքարը պիտի ըլլայ սոսկ քաղաքական կուսակցութեանց պայքար: Փորձը ցոյց կուտայ, որ Սօցիալիզմը կառուցուած է երրորդութեան ժայռի մը վրայ, պատմական, բարոյագիտական եւ տնտեսական:

«Նախկին Ֆապեանները սխալուեցան, կ'ըսէ Ուէպ, որովհետեւ անոնք չի մտածեցին ընկերային ազատութեան գիտակցութեան վրայ, այսինքն, այն հոգեբանական ճշմարտութեան թէ՝ —ո՛չ ո՛ք ազատ է, մինչեւ որ նա չի մտածէ թէ ինքը ազատ է, ո՛չ ո՛ք կրնայ կառավարել, քանի նա գիտակցած չէ, որ ինքը կառավարիչ է»:

ՍՕՑ. ԴԷՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ
ԵՕԹԸ (7) ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐԸ

Դ.

ՍՕՑԻԱԼԻԶՄԸ
ՀԱՅ ԿԵԱՆՔԻ ՄԷՋ

Հայ կեանքի մէջ Մարքսիզմի առաջին սերմերը ցանողը եղած է Սոցիալ Դէմոկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը, որ ոչ միայն ունեցաւ իր ոխերիմ հակառակորդները, այլ նաեւ եղան այդ դպրոցին պատկանող զանազան հոսանքներ եւ նոյն իսկ խմբակցութիւններ:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը առաջինը եղաւ, որ հայկական յետամնաց միջավայրի մէջ եւ Թիւրքի վայրագ եաթաղանին տակ 1887-ին պարզեց Մարքսիզմի (Գիտական Սոցիալիզմի) փրկարար կարմիր դրօշակը, երբ Եւրոպական ամենազարգացած եւ քաղաքականապէս ազատ երկիրներու մէջ Մարքսիզմը տակաւին կը նկատուէր լոկ ուտոպիա:

Հնչակեան կուսակցութեան հակառակորդներն ու քննադատները կարելի է երկու մասի բաժնել. Ա.— Պահպանողական – կղերական տարրը, Բ.— Սոցիալ Յեղափոխականները (Դաշնակցութիւնը):

Առաջինը որպէս հնապաշտներ ու ազատական ամէն շարժման հակառակորդներ անկարող եղան տեսնելու ապագան, զոհ մնացին եղած դրութենէն, որոնց մասին գրելն ու խօսիլը «Սոցիալիզմի Պատմութեան» մէջ անպատշաճ է, անոնք կը մեռնին եւ մեռածները պէտի թաղեն իրենց մեռելները:

Գալով Դաշնակցականներուն, իրենց վրայ կրելով «յեղափոխական» մակդիրն իսկ, իրենց ծագումէն ի վեր հակառակեցան Հնչակեանութեան Սոցիալիստական ծրագրին: «Դրօշակ»ը առաջին օրէն իսկ վէճի մտաւ «Հնչակ»ի հետ փաստելու թէ՝ հայ կեանքը անկարող է ըն-

գտնել ու մարսել Սօցիալիստական քարոզներ՝ որոնք Եւրոպակ. միջավայրի մէջ միայն կրնան արդարանալ, թէ Սօցիալիզմը «վնասակար» է հայերուն, թէ՝ «Սօցիալիզմը օտար» վարդապետութիւն է, թէ Սօցիալիզմը «Ազգի, կրօնի, ընտանիքի» հակառակ է, եւ այլն, բայց անոնք ալ ընդունեցին իրենց սխալը եւ 1907-ին Վիէննայի ընդհ. ժողովին մէջ ընդունեցին Սօցիալիստական ծրագիրը – սկզբունքը – հագնելով որպէս շապիկ– հետեւեցան Ռուս Սօցիալ Յեղափոխականներուն:

Հայկական յեղափոխութեան մասին շատ մեծ տարբերութիւններ չկային Հնչակեանութեան եւ Դաշնակցութեան միջեւ, բայց սօցիալիստական գետնի վրայ կար ու կը մնայ հսկայ տարբերութիւններ, ինչպէս որ Դաշնակցութիւնը 1921-ին Սօց. Խորհրդային Հայաստանի դէմ կռուեցաւ, հակառակ դիրք բռնեց եւ մտաւ հակա-Սովետական, հակա-սօցիալիստական բանակին մէջ եւ ամէն գնով աշխատեցաւ քննադատել ու դաւել, -հաւատարիմ մնալով իր պուրժուազիայի ծառայի դերին մէջ– բայց ի զուր եղան այդ բոլոր ջանքերը, որովհետեւ Մարքսիզմը այլեւս իրականութիւն դարձած եւ իր թեւերը տարածած հսկայ ծաւալով հողամասերու վրայ ու բազում ժողովուրդներու գլխին:

Դաշնակցութեան մէջ Սօցիալիստական ուղղութեամբ գրողներ եղած են Խաժակ, որ ունի երկար յօդուածաշարք Սօցիալիստական հասկացողութեան շուրջ Ս. Զաւարեան, որ եղած է լաւ Սօցիալիստ, իսկ միւս գրողներն ու գործիչները Դաշնակցական շրջանակի մէջ եղեր են կրծու ազգայնականներ աւելի քան, որ պահպանողական տարրերը, ի բաց առեալ այն խմբակէն, որ Հայաստանի «Հանրապետութիւն»ը տապալելէ յետոյ յուսախաբ եղած դուրս եկաւ Դաշնակցութենէն:

Իսկ Հնչակեան Կուսակցութիւնը թէեւ ունեցած է

իր սկզբունքային ու գործելակերպի թերութիւնները, բայց եղած է կեանքը լաւ ըմբռնող գործնական մարմին եւ հաւատարիմ իր սօցիալիստական սկզբունքներուն, գործած անտեսական–հասարակական պայմաններուն տակ:

Այդ մասին Ս. Սապահգիւլեանի տխուր գրիչը կը խօսի իր «Բառերի եւ Եզրերի Բացատրութիւններ» գիրքի մէջ:

«Գիտական Սօցիալիզմի հանդէպ մենք (Հնչակեան Կուսակցութիւնը) եւ ո՛չ մի շեղում ենք կատարել թէ սկզբունքային թէ կազմակերպչական եւ թէ տակտիկական տեսակէտից: Սա մեր թէզն է եղած եւ մեր թէզն էլ է մեր բոլոր անձարակ քննադատ—խածածողների առաջ»:

«... Հնչակեանութիւն եւ Մարքսիզմ, Մարքսիստական կօմունիզմ հոմանիշ է նկատուել: Ծրագրի մէջ գործ է ածուել Կօմունիզմ եւ Գիտական Սօցիալիզմ եզրը....: Սօցիալ Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը, ուրեմն, հոմանիշ է Մարքսիզմ, Գիտական Սօցիալիզմ, Մարքսիստական Կօմունիզմ եզրերին»:

Ի՞ՆՉՊԷՍ ԿԱԶՄՈՒԵՑԱՒ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

1887-ի Ամառուայ եղանակին խումբ մը ուսանող երիտասարդներ յեղափոխական կայծով բռնկած թէեւ օտար վայրի մէջ, բայց եւ հայրենասիրութեան ու յեղափոխութեան կիսաքաղց պապակով կ'որոշեն, նախ երեկոյթ մը կազմակերպել, երեկոյթը տեղի կ'ունենայ Ժընեւի ընդարձակ սրահի մը մէջ, եւ կը կոչուէր «Կովկասեան Երեկոյթ»:

Այդ երեկոյթը կ'անցնի շատ յաջող եւ կունենայ նիւթական գոհացուցիչ հասոյթ: Այդ խումբ մը երիտասար–

Ս․ ՍԱՊԱՀ-ԳԻՒԼԵԱՆ

(1861 — 1928)

Հիմնադիր «ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՀԱՅԱՍՏԱՆ»-ի, խմբագիր «ՀՆՉԱԿ»-ի եւ «ՆՈՐ ԱՇԽԱՐՀ»-ի։ Մարքսիստ տեսաբան։ Թարգմանած է Էրֆուրդի ծրագրի մեկնաբանութեան երկու գիրքերը, հեղինակ եւ թարգմանիչ այլ պրօշիւրներու։ Գործիչ — պրօպականդիստ ու վարիչ Ս․ Դ․ Հնչ․ Կուսակցութեան։

ղութիւնը քաջալերուած այս ձեռնարկէն, երեկոյթի հասոյթին հետ միացնելով նաեւ իրենց փոքրիկ գումարը՝ կ՚ուղարկուի Վիէննա Մխիթարեաններուն եւ տառեր կը ապսպրուի ապագայ թերթի մը հրատարակման համար։

Այս երիտասարդները իրենց յարաբերութիւնները Արմէնիայէն խզելէ յետոյ՝ կ՚որոշեն յեղափոխական ընկերութեան ծրագիր մշակել, առեղծելով ընկերութեան կոծողը ու յետոյ կոչ ընելով երիտասարդութեան, որ գան միանալու անոնց հետ։

Ծրագիրը մշակելու համար յանձնախումբ մը կ՚ընտրուի, անոնց մէջէն, Օր․ Մ․ Վարդանեան (Մարօ), Ա․ Նազարբէկեան (Լեւենց) -Մարօի նշանածը- եւ Գ․ Ղարաջանեան։

Յանձնախումբի ծրագիրը կը կազմուի, յետոյ հաստատուելէն ու վաւերացուելէն վերջ Յեղափոխական Ընկերութիւնը արդէն կազմուած կ՚ըլլայ։ Ու անոր հիմնադիր անդամները կ՚ըլլան Օր․ Մ․ Վարդանեան, Ա․ Նազարբէկեան Գ․ Ղարաջանեան, Գ․ Կաֆեան, Ք․ Օհանեան, Լեւոն Ստեփանեան եւ Ռուբէն Կարապետեան (Խան Ազատ)։

Նորակազմ Յեղափոխական Ընկերութեան առաջին գործը կ՚ըլլայ Թռուցիկ շրջաբերական մը տպել ու ցրուել զանազան կողմերը իրենց գիտցած հասցէներով։ Այդ շրջաբերական—կոչը կ՚ըլլայ (քոյրեր եւ եղբայրներ, գալ միանալու Նորակազմ Յեղափոխական Ընկերութեան)։

Ու յետոյ խորհրդակցական ժողովին մէջ որոշում կը անցուի թերթի հրատարակումը, բայց առաջարկ կը բերուի «Զանգ», «Ահազանգ» բառերու շուրջ, սակայն դեռ կսպասուէր մէկէ աւելի համեստ եւ հնչիւն բառ գտնել, ու այդ բառը կը գտնէ Նազարբէկեանը, զոր բոլորին ալ շատ դիւր գալով, կը կոչուի «ՀՆՉԱԿ»։

Այսպէս «Հնչակ»ի սեփական տպարանը կը զետեղուի

Նազարբէկեաններու (նշանուած զոյգը —Մարօ —Լեւենց-ամուսնացած) խոհանոցի «այլզով»ի մէջ:

Հայերէնին տիրապետող եւ յօդուածներ գրելու ընդունակ Ա. Նազարբէկեան եւ Ղարաջանեան յանձն կ'առնեն «Հնչակ»ի առաջին համարի յօդուածներ գրելու, ու այդ Ա. համարը լոյս կը տեսնէ Նոյեմբերին 1887 թւին:

Անոնց մշակած ծրագիրը կը բաղկանայ հինգ բաժիններէ, բոլորն ալ շօշափելով Սօցիալիստական տեսակէտներ:

Առաջին բաժնին մէջ խօսք կար թէ՝ ինչպէս համայն մարդկութիւնը բաժնուած է երկու անհաւասար դասակարգերու, շահագործող (փոքրամասնութիւն) եւ շահագործւող (մեծամասնութիւն), ու այդ աճողին մեծամասնութիւնը կազմող աշխատաւոր ու արդիւնաբերող դասակարգի կատարեալ ազատագրումն ամէն շահագործութենէ եւ սեփականացուրկ ստրկական դրութենէն կ'ըլլայ այն ժամանակ միայն, երբ Սօցիալիստական կարգեր կը հաստատուին:

Ծրագրի Ա. բաժնի վերջին մասը կ'ըսէ.—

«Այդ է արդիւնաբերող դասակարգի պատմական ձըգտումն ու նպատակը կապիտալիստական տիրապետութիւն ունեցող բոլոր երկիրներու մէջ: Այդ է բոլոր երկիրներու Սօցիալ Դէմօկրատներու ձգտումն ու նպատակը: Այդ է եւ այս հասարակական կազմակերպութիւնը, որ երեք լծի տակ (Թիւրքիայի, Ռուսիոյ եւ Պարսկաստանի) ճնշուած ընդհանուր ամամբ, իբրեւ իր ձգտումներու իտէալ, իբրեւ ՀԵՌԱՒՈՐ ՆՊԱՏԱԿ է դրած Հայ Յեղափոխական Կուսակցութիւնը:»

Այսպէս յիշեալ ծրագիրը կազմողները իրենց համար Սօցիալիզմն նպատակ դնելով, միայն թէ, ո՛չ անմիջական, այլ հեռաւոր նպատակ, իբրեւ իտէալ մը:

Ծրագրի Բ. բաժնին մէջ կ'ըսուի.—

«Հայ ժողովուրդը ներկայիս կը գտնուի այնպիսի մի

ապետական քաղաքական կարգերու տակ, որոնց կառավարական, հարկային ու ֆինանսական սիստէմներն աւերիչ են իր համար, ան կը գտնուի նաեւ այնպիսի տնտեսական շրջանի մը մէջ, երբ մէկ կողմէն սկսեր են ծաղկիլ արդիւնաբերութեան կապիտալիստական կերպեր եւ միւս կողմէն շարունակ կիյնան ու կը քայքայուին տնտեսական նահապետական կերպերը: Այդ բոլոր պայմաններու շնորհիւ է, որ Հայ Սօցիալ Դէմօկրատներու համար Սօցիալիստական հասարակական կազմակերպութեան իրագործումը հայութեան մէջ կը յայտնուի հեռաւոր նպատակը, եւ անոր գործունէութեան ու ձգտումներուն առաջ կը ներկայանայ մէկ ուրիշ մօտաւոր նպատակ: Ահա հէնց այդ մօտակայ նպատակն է, որ գործնականապէս դրուած է Հայ Սօցիալ Դէմօկրատի, հայ յեղափոխականի առջեւ»:

«Այդ մօտակայ նպատակը կը կայանայ հետեւեալի մէջ.— յեղափոխուիլ եւ ոչնչացնել միապետական կարգերը, փրկել հայ ժողովուրդին իր ընդհանուր ստրկական դրութենէն, անոր քաղաքական կարելիութիւն միջամտելու քաղաքական գործերու մէջ, վերացնել այն խոչընդոտները, որոնք արգելք կ'ըլլան անոր տնտեսական զարգացման, առհասարակ անոր կուլտուրական յառաջդիմութեան, ստեղծել քաղաքական պայմաններ, որոնք աշխատաւոր դասակարգին միջոց տան ազատ կերպով արտայայտելու իր ձգտումներն ու պահանջները, աւելի ու աւելի բարելաւելու աշխատանքի ծանր պայմանները, դասակարգային գիտակցութիւն ձեռք բերելու ու կազմակերպելու, իբրեւ ինքն ուրոյն քաղաքական մարմին եւ դիւրացնելու նրա այն բոլոր հասարակական ջանքերը, որոնք պէտք է ամէն տրամադրելի հասարակական պայմաններու միջոցով, նպաստեն անոր առաջխաղացութեան դէպի հեռաւոր նպատակը»:

Ծրագրի 5-րդ բաժնին մէջ կ'ըսուի.— «Վաստակել հայ ժողովուրդին վիճակակից Հայաստանի այլ բնակիչ-

ներուն, որպիսին են, Ասորիները, Քիւրտերը, անոնց համակրութիւնը դէպի յեղափոխական գործը եւ անոնց աջակցութեան այդ գործին մէջ, որը միաժամանակ կը յառնուի նաեւ անոնց, իբրեւ բռնակալութեան տակ ճնշուած ժողովուրդներու ազատութեան գործը»:

Ահա, այս է եղեր Հնչակեան Կուսակցութեան այն ծրագիրը, զոր Ժընեւի մէջ խումբ մը ուսանողներու ընտրած յանձնախումբը կը մշակէ ու կը ներկայացնէ այդ կուսակցութեան հիմնադիր անդամոց ժողովին եւ առանց վիճաբանութեան ու մեծ ոգեւորութեամբ կ՚ընդունուի եւ կը վաւերացուի, ինչպէս ըսուեցաւ, այդ կուսակցութեան բերանը կը դառնայ իրենց պաշտօնական օրկանը—«Հնչակ», որուն առաջին համարը լոյս կը տեսնէ 1887 Թ. Նոյեմբերին, իսկ երկրորդ համարը 1888— Թ. Յունվարին, յետոյ թերթը կսկսի հրատարակուիլ կանոնաւորապէս ամիսը անգամ մը եւ կ՚ուղարկուի երկրագունդի բոլոր կողմերը, Ամերիկա, Հնդկաստան, Եգիպտոս եւ այլ տեղեր: Բայց այդ գործը վարողները մնացին վեց, եւ երբեմնի ալ եօթը հոգիներ, որոնք գործը սկսեր էին տարիներ առաջ, եւ ո՛չ մէկ տեղէ ցանկութիւն յայտնող եղած է այդ կազմակերպութեան մէջ մտնելու, որովհետեւ իր սկզբունքը լայն եւ գաղափարները եղեր են փշուռ, թէեւ համակրական նամակներ եւ փոքրիկ դրամական նպաստներ երբեմնի կստացուէր, ու այդ էր եղած բոլորը:

Այսպէս «Հնչակ» սկսաւ քարոզել հայ ազգային յեղափոխութեան հետ զուգընթաց նաեւ Սոցիալիզմը, զոր հայ ջոջերուն դիւր չէր գար, ինչպիսին «Արեւելք»ի խմբագիրը չէր կարող հաւատալ, որ Շէնֆով—Շնորհֆով մարդիկ կարող են Սոցիալիստներ ըլլալ:

Բայց իրողութիւնը այն էր, որ Հնչակեանի համար Սոցիալիզմն իբրեւ հեռաւոր նպատակ չէր մնացած, անոր համար միակ եւ անփոփոխ նպատակը Սոցիալիզմն էր հէնց իր առաջին օրէն որուն կը ձգտէր նա յեղափոխական

կարմիր ճանապարհով, իսկ Հայաստանի անկախութիւն ու դէմոկրատական կարգերը միջոցներ էին Սոցիալիզմին հասնելու:

1894–ին Հնչակեան Կուսակցութիւնը սկսաւ հրատարակել «Գաղափար» անունով հանդէսը՝ որ ամբողջովին նուիրուած էր Մարքսիստական տեսակէտներու պարզաբանման:

«Կոմունիստական Մանիֆէստ»ը առաջին անգամ հայերէնի թարգմանուած է «Գաղափար»ի մէջ:

Ռուսճուգի մէջ 1900–ական թուականներուն հրատարակուեցան «Վերածնունդ» եւ «Ապագայ» Հնչակեան թերթերը, որոնք Սոցիալ Դէմօկրատական պրօպագանդային նուիրուած էին ամբողջովին:

Ռուսական յեղափոխութեան ժամանակ Կովկասի մէջ հրատարկուեցան Հնչակեան առաջին օրաթերթերը, «Պայքար» եւ յետոյ «Ապագայ», որոնք բանուորի սօցիալիստական դաստիարակութեան կ՚աշխատէին:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը յառաջ կը մղէր կռիւն ու պայքարը երկու տարբեր ճակատներու վրայ, մին ազգային ազատագրման իսկ միւսը Սոցիալիստական, միջազգային պրոլետարիատի ազատագրման համար:

Հնչակեանութիւն եւ Մարքսիզմ, Մարքսիստական Կոմունիզմ հոմանիշ է նկատուէր: Ծրագիրներու մէջ գործածուեր է Կոմունիզմ եւ Գիտական Սոցիալիզմ եզրը:

Լասալի «Սահմանադրութեան էութիւնը» թարգմանութեան նախաբանին մէջ կը շեշտուի, որ Սոցիալ Դէմօկրատիա բառը հոմանիշ է Մարքսիզմի:

1903–ի Ամսթէրտամի Միջազգային Սոցիալիստ համագումարին մէջ Սոցիալ Դէմօկրատի յեղափոխական անունը կ՚ընդունուի որ գործածելի ըլլայ տակտիկական մասը արտայայտելու համար, այս համագումարին մէջ Հնչ. Կուս. ներկայացուցիչն էր Պլեխանով. որ կը համարուէր Լենինի ուսուցիչը: 1905–ին Հնչակեան 5–րդ ընդհ.

պատգամաւորական ժողովէն յետոյ, կուսակցական պաշտօնական թերթերու վրայ կը դրուի Սօցիալ Դէմօկրատ Հնչակեան անունը, այդ ատեն Կեդրոնի անդամներ էին Սապահգիւլեան, Մուրատ եւ Աչըգպաշեան։

1905 թուի Ռուսական յեղափոխական այդ ոգեւորուած շրջանին, Հայ Սօցիալ Դէմօկրատները, իբրեւ Մարքսիստ, երեք մասի բաժնուեցան։ Առաջինը արդէն Ս. Դ. Հնչ. Կուսակցութիւնն էր, որու ծրագրին եւ գործելակերպին չհաւանողները հեռացան կուսակցութենէն եւ հիմնուեցաւ Հայ Սօցիալ Դէմօկրատ Կուսակցութիւնը՝ իբրեւ Ռուսական Սօց. Դէմօկրատիայի մէկ մասը։ Եւ սակայն կային արդէն Հայ Սօցիալ Դէմօկրատներ, որոնք աննպատակ համարեցին ունենալ առանձին Սօցիալ Դէմօկրատ հայ կազմակերպութիւն եւ կը պնդէին թէ հայ բանուորը պէտք է անդամագրուի Ռուս Սօց. Դէմ. Բանուոր. Կուսակցութեան։ Այդպիսիներու պատճառաբանութիւնը այն էր թէ՝ քանի որ Սօցիալիզմը ազգային ոեւէ խտրութիւն չի ընդունիր, հետեւաբար անիմաստ է անջատ Հայ սօցիալիստական կուսակցութիւն պահելը։

Բայց կեանքը կուգար փաստելու, որ այդ կերպ մտածողները կը սխալէին։ Ճիշդ է, Սօցիալիզմը ազգերը իրարմէ չի տարբերեր, ընդունելով բոլոր ազգերու հաւասարութիւնը, սակայն խնդիրը կազմակերպչական ըլլալուն համար, ըստ ազգութեան (եւ ո՛չ թէ ազգայնական) հիմունքով կազմակերպութիւնը խիստ օգտակար կ՚ըլլայ, այսպէս կը մտածեն Հնչակեան տեսաբանները։

Ռուսական Սօց. Դէմ. Կուսակցութիւնը՝ որ նախապէս հակառակ էր այդ ձեւի (Հնչակեան) կազմակերպութեան, վերջէն ստիպուեցաւ ընդունիլ ազգային կազմակերպութիւններու անկախութիւնը կուսակցութեան մէջ, քանի որ այլ վարմունք՝ պիտի ստիպէր ուրիշ մանր ազգութիւններու պատկանող բանուորները հեռու մնալ Ռուս Սօց. Դէմ. Կուսակցութենէն։

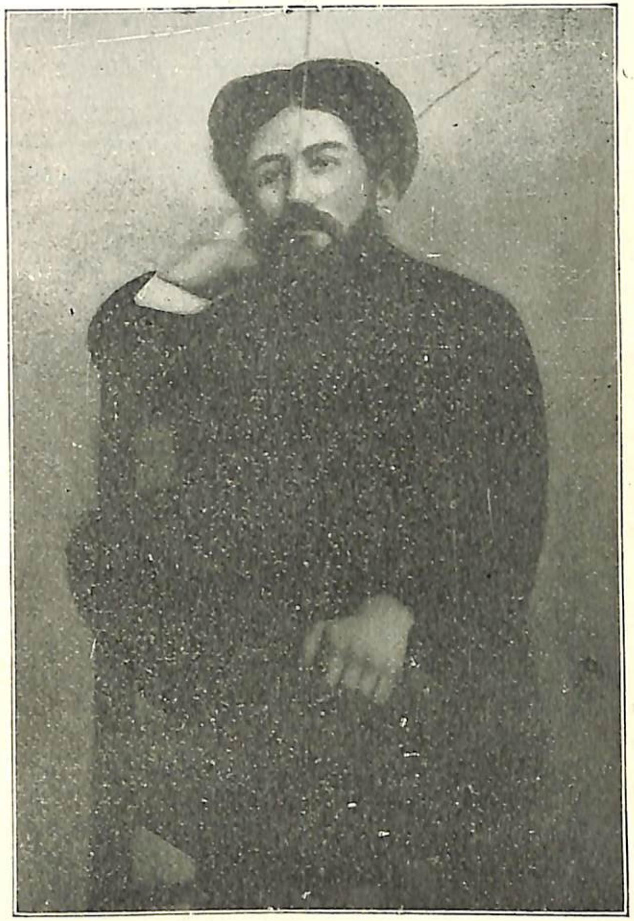

ՓԱՐԱՄԱԶ

(ՄԱՏԹԷՈՍ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ)

Մեծ Յեղափոխական, Հնչակեան կազմակերպիչ, որ Վանի մէջ խօսած ճառով անմահացաւ որպէս Սօցիալիստ Տեսաբան, հեղինակ կարգ մը արմէտական աշխատութիւններու։ Զոհ (բաան) կախաղանի։

Ուրեմն Ս. Դ. Հնչ. Կուսակց. եւ Ռուս Ս. Դ. կուսակցութիւններու միջեւ եղած այդ տարբերութիւնը միանգամ ընդմիշտ կը վերցուէր:

1909–*ի Վեցերորդ ընդհ. պատգմ. ժողովը կ'որոշէ՝ Կուսակցութեան պաշտօնական անունը դնել Սոցիալ Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւն:*

Այսպէս Հնչակեան Կուսակցութիւնը ունեցեր է իր որոշ անհատականութիւնը, իր ինքնուրոյնութիւնը Մարքսիստական Կուսակցութիւններու շարքին մէջ:

Կոմունիստ Միջազգայինը կ'ըսէ.— «Հայկական Սոցիալ Դէմօկրատ Հնչակեան Կուսակցութիւնը, ըլլալով Ռուսաստանի Սոցիալ Դէմօկրատիայի հնագոյն յեղափոխական գնդերէն մէկը, ... *իր շարքերուն մէջ ընդունած ըլլալով Միջազգայնական տարրեր, ըլլայ այդ Ռուսաստանի մէջ եւ կամ Հայաստանի»:*

Եւ աւելին:

Սոց. Դէմ. Հնչակեան Կուսակցութիւնը ծներ է (այսօրուայ) Ռուսաստանի Կոմունիստ եւ երէկուայ Մեծամասնական կուսակցութիւններէն մօտ 11 *երկար տարիներ առաջ:*

Այսպէս Հնչակեան Կուսակցութիւնը իր հեռաւոր եւ մօտաւոր նպատակներու իրագործման համար տուաւ անթիւ զոհեր, քան տիտաններ կախաղանի անարգ սիւնի վրայ ճօճեցան, որոնք կոչեցին.— «Հայը մի անգամ էլ պիտի մեռնի, որ հայը ապրի», «մենք կերթանք հայ ազգի եւ եւ ամբողջ աշխարհի պրոլետարիատի համ..

1914–*ը հայ ժողովուրդին համար մահու եւ կենաց թուական մըն էր, երբ ամբողջ աշխարհը հուրի ու սուրի մէջ կը տապլկուէր, հայը ոչ միայն իր հաւաքական մասնակցութիւնը տուաւ այդ համաշխարհային պատերազմին, այլ եւ կրկին կռուեցաւ, արիւն թափեց, տեղահանուեցաւ, եւ իր յոյսը որ դրած էր Եւրոպակ. խարդախ դի–*

ԱԼ. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

(Ա. ՄԻԱՍՆԻԿԵԱՆ)

(1886 — 1925)

Խորհրդային Հայաստանի առաջին հիմերը դրուած են Ալ. Մարտունիի ղեկավարութեամբ, հիմնադիր նաեւ Հայկական Կարմիր բանակի, Անդրկովկասեան Ֆեդերեցիայի մեծագոյն ղեկավար, հիմնադիր Անդր–Կովկասեան Կոմունիստական Համալսարանի, վարչագէտ, կազմակերպիչ, անաչառ քննադատ եւ յայտնի հրապարակագիր: 1925 թուի Մարտ 22–ին Թիֆլիսէն Սօխում անցնող երեք ընկերներու հետ միասին մահացաւ Ալ. Մարտունին այրող սաւառնակի վրայ:

ւանդխտութեան վրայ, յուսախաբուեցաւ, Հայաստան կրկին մնաց Թիւրքին, Պարսիկին եւ Ռուսին։ Հպատակ, մինչեւ որ վրայ հասաւ Կարմիր Յեղափոխութիւնը, Պոլշեւիկ բանակը. որուն կը մասնակցէին Հնչակեաններ եւս, տապալեցին Եւրոպական իմփերիալիստ-կապիտալիզմին անարգ գործիք դարձած Արարատեան -Հայաստանի-Դաշնակցական Հանրապետութիւնը, եւ 1921- Դեկտեմբեր 2-ին հաստատեցին Պոլշեւիկ, Սովիէթ կառավարութիւն, այսինքն Սօցիալիստ Խորհրդային Հայաստան, որուն առաջին վարչապետը եղաւ Ալեքսանդր Միասնիկեան, մեծ մարդը եւ արժան իր ազգի մեծ պաշտօնին:

Հնչակ. Կուսակցութիւնը 1924 Աթէնքի 8-րդ ընդհ. պատգամաւորական ժողովով կուգայ յայտարարելու, որ Հնչակեան Կուսակցութիւնը միանգամ ընդմիշտ խզելով իր յարաբերութիւնները Բ. Միջազգայնականէն կը մնայ համակիր Կոմունիստ (Գ.) Միջազգայնականին, զօրավիգ կանգնելով Սօցիալիստ Խորհրդային Միութեանց ընդհանրապէս, իսկ Ս. Խ. Հայաստանին մասնաւորապէս:

Հնչակեան Կուսակցութիւնը իր բոլոր շրջաբերականներուն ու պաշտօնական օրկաններու ճակատին դրեր է.— «Պրոլետարներ՝ բոլոր երկիրներու, Միացէք» լօզունքը, նաեւ միշտ երգեր է.—

«Կոչնակդ հնչեցուր, հնչեցուր արագ
«Թող հայք ռաք ելլեն ծագէ մինչ ի ծագ,
«Փշրուի ժանտ շղթան ծագէ նոր Արեգ,
«Ազատ ենք, Հնչէ ոսկեզօծ Հնչակ:

Գ. ՄԱՍ

ՌՈՒՍԻԱ
ԵՒ
ՊԱԼՇԵՒԻԿ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

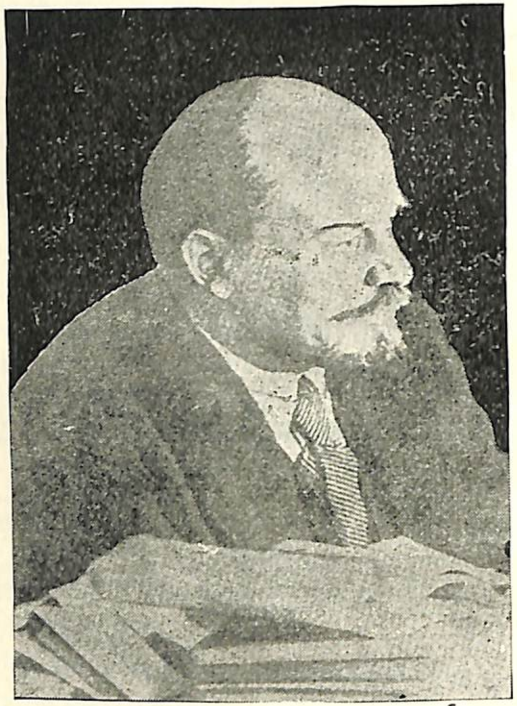

ՆԻԳՈԼԱ ԼԷՆԻՆ

(ՎԼԱՏԻՄԻՐ ԻԼԻՅԻՉ ՈՒԼԻԱՆՈՎ ;

(1870—1924)

Ռուս Կարմիր Յեղափոխութեան հայրը եւ Մարքսիզմի կենդանի թարգմանը :

Ա.

ՌՈՒՍԻԱ ԵՒ ՊԱԼՇԵՒԻԿ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Նաբոլէոնական պատերազմներէն յետոյ դէմօկրատիկ *շարժումները սկսան տարածուիլ նաեւ Ռուսիոյ մէջ :*

1855–1870 *գործաւորական բոլոր ցոյցերը կը վարէին* Նիհիլիստները, *որոնք հաւատքի ոչ մի սկզբունք կ'ընդունէին, կատաղիօրէն հարուածելով բոլոր գոյութիւն ունեցող հաստատութիւնները :*

Այս շարժումը պատճառ դարձաւ որպէսզի Ռուս երիտասարդութեան միտքը հետամուտ ըլլար գտնելու այդ անհանդստութեանց պատճառները, այդ երիտասարդութենէն հարիւրաւորներ անցան Եւրոպայի համալսարանները ուսանելու, մասնաւորապէս Զուիցերիա, ուր անոնք բերուած էին Հէրձէնի, Պագունի եւ Մարքսիստ Պիդէր Լավրօվի ազդեցութեամբ, բայց Ցարը հակառակելով այս շարժման, 1874 – *Յունուարին հրամայեց որպէսզի այդ երիտասարդութիւնը Ռուսիա վերադառնայ : Անոնք հնազանդեցան այդ արքայական հրամանին, բայց մուտք գտան գիւղացիներուն մէջ եւ որպէս ուսուցիչներ սկսան գիւղացիութիւնը դաստիարակել, ծանօթացնելով անոնց նոր գիտութիւն ու նոր հաւատք :*

Ոստիկանութիւնը երիտասարդութեան այդ յեղափոխական շարժման տեղեակ ըլլալով՝ ձերբակալումն ու բանտը, աքսորն ու ծեծը այլեւս հասարակ բաներ դարձած պատիժ կը տրուէր առանց դատի ու քննութեան : 1873–1877, *մօտ* 2000 *հոգի ձերբակալուեցան ու բանտարկուեցան, այդ ոյժին տակ երիտասարդութեան սկսած շարժումը սկսաւ մարիլ ու անհետանալ :*

Գէնէրալ Մէկէնթեվ, ոստիկանապետը ցորեկ ատեն դաշունահարուեցաւ, Իշխան Քրօբօդկին, յեղափոխակա-

նին ազգականը՝ գնդակահարուեցաւ, ու այսպէս չատեր զոհ գացին ճարական վայրագ բռնութեան։ Մարտ 13, 1881 Զար Ալեքսանդր Բ.—ի վրա մահափորձ կատարեց Սօֆիա Բէրովսգայա։ Սօցիալիստական ոեւէ հրատարակութիւն բացարձակապէս արգիլուած էր Ռուսիոյ մէջ, հրապարակի վրայ ժողովներու սարքումը ոստիկանական հսկողութեան տակ կ'ըլլար։ «Ժողովուրդին Կամքը» տէրորիստ կազմակերպութիւնը որպէս յեղափոխական ցոյցերու պատասխանատու՝ ջախջախուեցաւ ու լուծուեցաւ, այդ կազմակերպութեան հետ էր նաեւ Պլէխանով, որ Վէրա Զասուլիխի եւ ու ուրիշներու հետ միասին կազմեցին «Գործ. Ազատութեան Միութիւնը», ծանօթացնելու գործաւորներուն Սօցիալիզմը եւ դասակարգային գիտակցութիւնը։

Այդ ժամանակներուն կարծես ժողովուրդը ազդուելով Ռուս գրողներէն, ինչպիսին Դուրժէնիվ, Դօսդոյեվսկի, Իշխան Քրօբօդքին, Դուքս Թօլսդոյ, Մաքսիմ Կորքի, եւ ուրիշներ, սկսաւ աւելի հետամուտ ըլլալ յեղափոխական շարժումներուն, իսկ Սօցիալիստներու և անարխիստներու ստորերկրեայ պրօպականդան ալ մեծ ազդեցութիւն գործեց մասսային վրայ։ Այսպիսով Ռուսիան կարծես սկսաւ արթննալ ու ճարտարարուեստը աստիճանաբար զարգացման մէջ կը յառաջանար, գործարաններ բական չինուիլ եւ գործաւոր դասակարգը սկսաւ գլուխ բռնել։

1895–ին, Լէնին՝ Մարդօվի հետ Ս. Բիդըրսպուրկի մէջ կազմեցին «Գործաւոր Դասակարգի Ազատութեան Համար Պայքարող Միութիւնը», ու մէկ տարի յետոյ հըսկայ գործադուլ մը տեղի ունեցաւ այդ քաղաքին մէջ, պըրոլետարիատը առաջին անգամ ըլլալով ցուցադրեց իր դասակարգային ոյժն ու կորովը։

Այդ ժամանակին էր, որ Սօց. Դէմ. Բանւորական Կուսակցութիւնը կազմուեցաւ՝ պատգամաւորներ ուղարկելով Լօնտոնի մէջ գումարուած Միջազգային Քօնկրէսին, թէեւ անոր կեդրոնական վարչութեան անդամները ձերբակալուեցան, բայց կուսակցութիւնը յաջորդ երկու տարիներու ընթացքին աւելի զարգացաւ ու յառաջդիմեց։

Նոր արմատական մտածողներ հրապարակ եկան, 901–ին Սօց. Յեղ. Կուսակցութիւնը կազմուեցաւ, որը հակառակ Զարին ու իր հետեւորդներուն գործնական քայլ առնելու տեսակէտը կը պաշտպանէր, հաւատալով, որ ժամանակը հասած եւ գիւղացիութիւնը ապստամբութեան մղելու պատրաստակամ։

Այս Քօնկրէսին մէջ յառաջ եկաւ գաղափարական արմատական տարբերութիւն մը, մէկ թեւը Լէնինի առաջնորդութեամբ կը պահանջէր ոյժի կեդրոնացում Կեդրոնական Կօմիտէի, իսկ միւս խումբը կը պաշտպանէր աւելի դէմօկրատիկ գաղափարը՝ ապակեդրոնացումով։

Լէնինականները յետոյ դուրս եկան Պալշեւիկ անունով, որ կը նշանակէ Մեծամասնական, իսկ միւս խումբը որպէս Մէնշէվիկ, որ կը նշանակէ Փոքրամասնական։

1904–ի Քօնկրէսին մէջ, Պալշեւիկներն ու Մենշէվիկները առաջարկեցին վճռելու —«Ռուսիոյ մէջ քաղաքական յեղափոխութեան պարագային, ի՞նչ դիրք բռնելու է կուսակցութիւնը» խնդրոյ վրայ։

Մէնշեւիկները պաշտպանեցին Սահմանադրական կողմը,— յեղափոխութեան խնդիրը կը վերջանայ Միապետական ռէժիմի լուծումով՝ առանց միւս ազատական կուսակցութեանց ջնջման։

Իսկ միւս կողմէն, Պալշեւիկները յայտարարեցին, որ Դէմօկրատիկ Հանրապետութեան կառուցումը կարելի է միայն ժողովրդի յաղթական ըմբոստութեամբ ու յեղափոխական ժամանակաւոր կառավարութեան հաստատումով։ Անոնք պնդեցին պրոլետարիատի եւ գիւղացիութեան, յեղափոխական տիկտատուրայի խնդրոյ վրայ,

նպատակ ունենալով ընկերային ամբողջական փոխանցումը Պալշեւիկ փլաթ-ֆորմի վրայ:

Այս բոլորը տեղի ունեցան 1905-ի յեղափոխութենէն առաջ, Մեծամասնականները շահելով խնդրոյ առարկայ հարցը եւ կոչուեցան Պալշեւիկ (Մեծամասնական):

1903-ի Ռուս-Ճաբոնական պատերազմը դժգոհութիւններ յառաջացուց ընդդէմ Միապետական ռէժիմին, 1905, Յունվար 5-ի Կիրակի, պաղ եւ ձիւնոտ օր մը, տասնեակ հազար գործաւորներ Հայր Գաբոնի առաջնորդութեամբ Զարի ներկայացուցին բողոքագիր մը.— «Մենք մուրացիկներ դարձանք, ճնշուեցանք, աշխատանքով բեռնաւորուած, որպէս գերիներ կը տանջուինք լռութեան մէջ, խորասուզուած տառապանքի, աղքատութեան ու տգիտութեան անդունդը, համբերութեան բաժակը լեցուած...., իրաւազրկուած խօսելու, գրելու ու բողոքելու մարդկային իրաւունքի բռնաբարման դէմ...: Դու (Զարին ուղղելով բողոքը) այդ տեղ կը կանգնիս ո՛չ թէ ժողովուրդի երջանկութեան համար, այլ այդ ժողովուրդը ճնշելու..., թող որ ամէն մարդ ըլլայ ազատ ու հաւասար դէթ քուէարկութեան իրաւունքին մէջ....: Ահա այս է մեր վերջին միակ կաղոցը....»:

Անոնք պահանջեցին նաեւ քաղաքական ու կրօնական բոլոր բանտարկեալներու ազատ արձակումը, եկեղեցին՝ պետութենէն անջատում, ազատութիւն խօսքի ու մամուլի եւ գործաւորական կուսակցութեան գործունէութեան, եւ այլն:

Երբ այս թափորը հասաւ մինչեւ Զարի պալատը, Զարը անամօթաբար իր երեսը պահեց եւ դուրս ելաւ Զարին հօրեղբայր՝ Մեծ Դուքս Վլատիմիրը, հրամայեց զինուորներուն կրակելու անզէն գործաւորներուն, գնդակահարել՝ մինչեւ որ ջոկատը ցրուի ու ցոյցը ձախողի: Զինուորները հնազանդեցան այդ խենէշ հրամանին, մօտ 1500 մարդ, կին եւ փոքրիկներ անկենդան ինկան փողոցներու

անկիւնները: «Արիւնալից Կիրակի», այսպէս կոչուեցաւ այդ օրը:

Օգոստոս 3-ին Մանիֆէստ մը դուրս ելաւ, յայտարարելու Կայսերական Տումայի հաստատումը, որուն անդամները պիտի ընտրուէին ըստ ո՛չ-դէմօկրատիկ օրէնքով: Գումարուեցաւ Զէմսդվօսի Բ. Քօնկրէն ուր պահանջուեցաւ Սահմանադրական Կառավարութիւն:

Ընդհանրական գործադուլը յաջորդեց, Ս. Փիթըրըսպըրկի եւ ուրիշ քաղաքներու մէջ գործը դադար առաւ, Նիգոլա Բ. վախնալով տիրող կացութենէն պաշտօնանկ ըրաւ իր վարչապետը, իր տեղը ընտրելով նոր մը, իսկ Հոկտեմբեր 30-ին նա մասնաւոր մանիֆէստով իրաւունք տուաւ —ազատութիւն խօսքի, մամուլի, կարծիքի եւ խորհրդաժողովներու:

Այս հրովարտակը մեծ հրճուանքով ողջունուեցաւ, բայց կարճ ժամանակի մը մէջ յաջորդեց Հրեաներու եւ ինտելիկէնցիայի կոտորածը ամբողջ Ռուսիոյ մէջ: Օտեսայի մէջ միայն հազար հոգի սպանուեցան, ու կոտորածը տեւեց չորս արիւնալի օրեր:

1907-ի գարնան երբ Տուման վերաբացուեցաւ, Սօցիալ Դէմօկրատականներն ու Սօցիալ Յեղափոխականները ունեցան իրենց 130 ներկայացուցիչները (524 անդամներէ բաղկացած էր Տուման): Տուման լուծուեցաւ, կրկին վերընտրուեցաւ, մինչեւ 1909-ը չատ մը խմբագիրներ ու Գործաւորական Միութեանց պարագլուխներ աքսորուեցան ի Սիպերիա, ու հազարաւորներ ենթարկուեցան բանտարկութեան ու չարչարանքի:

1910-ին Թօլստոյի եւ Փրոֆ. Մուրոմիձեւի (Ա. Տումայի Նախագահ) յուղարկաւորութեան հարիւր հազարաւոր ժողովուրդ համախմբուեցաւ երկրի չորս կողմերէն եւ յեղափոխական շարժումը կարծես նոր ոգեւորութիւն ըստացաւ:

Բ.

1914-Ի ՊԱՏԵՐԱԶՄԸ

Վրայ հասաւ Համաշխարհային պատերազմը, Սոցիալիստներէն շատեր պաշտպանեցին պատերազմիկ կողմը հաւատալով, որ եթէ Ռուսիա պարտուի Գերման միլիթարիզմէն, "վնասած պիտի ըլլայ Սոց. գաղափարաբանութիւնը, իսկ Նիկոլա Լէնին իր հետեւորդներով, Սոց. Դէմօկրատ մամուլով, զոր կը հրատարակուէր Զուիցերիա, փաստեցին աստր հակառակը եւ դէմ գացին պատերազմիկ քաղաքականութեան·

Պատերազմը փորձանք դարձաւ Ռուս ժողովուրդին, թշուառութիւնն ու աղքատութիւնը հեծաւ անոր վրայ եւ դժգոհութեան կայծը բռնկեց: 1917-ի Յունվարին, Տումայի յառաջդիմական անդամները վտարուեցան, անոնց տեղը անցան պահպանողական տարրերը, Տումայի վերաբացումը յետաձգուեցաւ, պարենքներու գները բարձրանալ սկսան, ժողովուրդը սովի մատնուած, իսկ զինուորականութիւնը պէտքի, զրկանքի ու վրայ հասաւ 1917-ի Փետրվար 27-ի Ս. Փիթըրսպըրկի գործադուլը, որը ընդհանրացաւ, հացի ու խաղաղութեան պահանջքը սկսաւ աւելի զօրանալ, Տումաճ ինքն իր դէմ ըմբոստացաւ: Մարտ 11-ի Կիրակի օրը Ս. Փիթըրսպըրկի փողոցները լիքն էր ժողովրդով, երկչոտ կառավարութիւնը հրամայեց ոստիկանութեան կրակ բանալու ժողովուրդին վրայ, բայց ոստիկանութեան մէկ մասը անհնազանդ գտնուեցաւ այդ վայրագ հրամանին, անցաւ ժողովրդին կողմը եւ ծափեր խլեց:

Այդ լուրը հասաւ Զարին, ու նա լուռ մնաց:

Մարտ 12-ի յաջորդ առաւօտ յեղափոխութիւնը կատարելապէս կազմակերպուած էր: Տումաճ մնաց անորոշութեան մէջ, զինուորները զրաւուեցան, նոյն գիշեր,

Սոց. Դէմօկրատ Դչխէյդզ նախագահ նշանակուեցաւ Գործաւորական ներկայացուցիչներու Սովիէդին, իսկ Քերենսկի, պատական, վերջէն Սոց. Յեղափոխական, որպէս փոխ-նախագահ: Ասոնք հրովարտակով մը պահանջեցին քաղաքական դէմօկրասի եւ սահմանադրական ժողովի մը գումարումը, հաւասար ու ընդհանրական, ուղղակի եւ գաղտնի քուէով:

Մարտ 15-ին Տուման համաձայնեցաւ Զարը գահընկէց ընելու: Զարը այս լուրը առնելով, ստորագրեց ինքն իր աքսորման թուղթերը, եւ իր եղբայրը Մեծ Դուքս Միքայէլ անուանելով իր յաջորդը: Նա համաձայնեցաւ ընդունելու այդ պատիւը, պայմանաւ որ ժողովուրդի կամքով ըլլար այդ– այս կայութեան մէջ հին միապետականութիւնը իր վերջին շունչն էր որ կը քաշէր:

Յեղափոխութենէն առաջ, Սոցիալիստներ երկու խոշոր խումբերու բաժնուած էին.– Սոց. Դէմօկրատներ եւ Սոց. Յեղափոխականներ: Սոցիալ Դէմօկրատները կ'առաջնորդուէին Պլէխանովի, մեծ Մարքսիստ ուսանող՝ Լիօ Դիւդչի եւ ուրիշներու կողմէ, յոյսերնին դնելով քաղքենի գործաւորներու դասակարգային պայքարի զինակցութեան վրայ:

Իսկ Սոց. Յեղափոխականները փարած մնացին գիւղացիութեան, զայն նկատելով Սոցիալիզմի հաստատման միակ աղբիւրը Ռուսիոյ մէջ: Քերենսկին լինելով Լէյպըր կուսակցութեան անդամ, յետոյ մասնակցեցաւ Սոց. Յեղափոխականներուն յեղափոխութեան ծագման ժամանակ: Ասոնց մէջ կար նաեւ Քաթհրին Պրէշքովսքայա, հին յեղափոխական, որ համամիտ էր տէրրորիստական միջոցով հասնելու դէպի յեղափոխութեան:

1905-1917 Մենշեւիկները կը պահանջէին որպէսզի Ռուսիան անցնի կապիտալիստական զարգացման պրոցեսէն՝ նախքան Սոցիալիզմի տիրապետութեան, ու յաջորդ քայլը ըլլալու էր քաղաքական դէմօկրասին:

Իսկ Պոլշեւիկները, իրենց առաջնորդ ունենալով Լէնին, անհրաժեշտ կը նկատէին ընկերային անմիջական յեղափոխութիւնը ու Սօցիալիզմի տիրապետումը առանց կապիտալիստական մանաւուրայի, այն նկատումով որ Եւրոպան արդէն իսկ ըլլալով կապիտալիստական այլեւս պէտք չկար Ռուսիոյ դառնալու կապիտալիստական երկիր նախքան յեղափոխութիւնը:

Սօց. Դէմօկրատ կուսակցութեան այդ խումբերէն դատ կար եւ Միջազգայնական խումբը, որուն նախօրօք անդամ էր Լիօն Թրոցքին, այդ խումբը հակառակ էր սեփականատէր դասակարգին հետ պայքարի մտնելու, բայց եւ կը մնար անբաժան Մենշեւիկներէն:

Կար եւ Միացեալ Սօց. Դէմ. Միջազգային կուսակցութիւնը, որուն անդամ էր Մաքսիմ Կորքի, մնալով համակիր Մենշեւիկեան տեսակէտներուն:

Ապրիլ Ամսոյ վերջերը, Փեդրոկրատ (վերջէն Լէնինկրատ) հասաւ Նիկոլա Լէնին, լինելով Ռուս յեղափոխական մտածողութեան կարկառուն դէմքերէն, նա կը գտնըւէր Զուիցերիա, ուրկից կը դիտէր Ռուսիոյ մէջ տիրող դրութիւնն ու կացութիւնը:

Վլադիմիր Իլլիչ Ուլիանով.— Իր իսկական անունով, ծնած է Ապրիլ 10, 1870–ին, որդի իրաւագէտ Իլիա Լէնինի, նա Յոյն կաթոլիկ էր եւ իր ուսումը առած Սիմպիրսկ ճիմնազիմը, ուր իր կարգին մէջ Լէնին առաջինն էր:

1887–ին նա մտաւ Գազանի Համալսարանը, ուրկից արտաքսուեցաւ իր յեղափոխական գործունէութեան համար, ու դրուեցաւ ոստիկանութեան հսկողութեան ներքոյ:

1886–ին, իր եղբայրը Ալեքսանտր Գ.ի վրայ մահափորձ կատարելուն համար գլխատուեցաւ, այս պարագան աւելի վրէժխնդրութեամբ լեցուց Լէնինին, մինչ յիշելով

իր եղբօրը: Նա մտաւ Ս. Փիթըրպըրկ համալսարանը, նըւիրուած դրական աշխատանքի եւ 1892–ին Լէնին իրաւագիտական ատեանին մէջ ընդունեցաւ որպէս իրաւաբան:

Այդ շրջանին, նա սկսաւ կազմակերպել գործաւոր դասակարգի խումբեր, ինչպիսին են «Գործ. Ազատութեան Պայքարի Միութիւն»ը, իր հետ ունենալով Մարքսիստ մտաւորականներէն մի քանիներ:

Նա կը հաւատար, որ Ռուսիան կարելի է ազատել միայն գործաւոր դասակարգի ձեռքով, ու այդ ըլլալու է անմիջական շարժում:

Լէնին, իր 25 տարիքին ձգեց Ռուսիան ու այլ երկիրներու մէջ նուիրուեցաւ գրական աշխատանքի, սոսկ իր հայրենիքին մէջ ներմուծելու յեղափոխական գրականութիւն ու արուեստ: Երբ նա վերադարձաւ Ռուսիա, խմբագրեց «Լէյպըրի Աշխատանք»ը, ստորերկրեայ մամուլ մը, ոստիկանութիւնը հետեւեցաւ անոր շարժման, 1897, Յունվար 29–ին աքսորուեցաւ Սիպերիա, հոն մնաց երեք երկար տարիներ, ուր գրեց «Ռուսիոյ Մէջ Կապիտալիզմի Զարգացում»ը, ապացուցանելու համար թէ ինչպէս Ռուսիան աստիճանաբար կը հակի կապիտալիստական դրութեան:

1900–ին նա անցաւ արտասահման, 1901–ին «Իսկրա» (Կայծ) թերթի խմբագրական կոլլեկայի որպէս մէկ անդամը, պարզեց Պոլշեւիզմի սկզբունքը, յարձակելով «օրինական» Մարքսիզմի եւ Սօց. Յեղափոխականներու վըրայ:

Լէնինի կինը, որպէս քարտուղար, մինչ եղած է իր ամուսնոյն հարազատ, գործօն ընկերը:

1903–ին երբ Սօց. Դէմ. կուսակցութեան մէջ Պոլշեւիկ խումբը ինքզինք զգալի ըրաւ ու կուսակցութեան Գ. համագումարին մէջ Լէնին առաջնորդեց հսկայ յարձակում մը Մարդօվի, Պլեխանովի եւ ուրիշ Մէնշեւիկներու

վրայ, յետոյ հիմնելով Պոլշեւիկ առաջին մամուլը «Յառաջ» անունով, կծու կերպով քննադատեց Ս. Դ. փարլամէնթարիզմը:

1905-ի Յեղափոխութեան նա կրկին վերադարձաւ Ռուսիա, ղեկեց Սովիէթներու գործունէութիւնը, բայց միշտ մնալով պահուած վարագոյրի ետեւ, ուրկէ տուաւ այդ շարժման խորհուրդներն ու թելադրանքները:

Այդ յեղափոխութենէն յետոյ նա ապրեցաւ Ֆինլանտա, Զուիցերիա եւ Ֆրանսա, խմբագրելով Սօցիալիստական թերթեր, միշտ ուսումնասիրութիւն կատարելով Մարքս-Էնկէլսի գրած տեսութիւններուն: Բարիզի մէջ մօտ երկու տարիներ ազգային գրադարանը դարձեր էր իր առօրեայ դպրոցը:

1912-ին՝ երբ Պոլշեւիկներուն արտօնուեցաւ թերթ հրատարակելու շնորհքը Ս. Փիթըրսպուրկի մէջ, Լէնին ճամբորդեց դէպի Կալիսիա, ուրկէ հրաբուխի նման դուրս կուտար Պոլշեւիկներուն համար պէտք եղած խորհուրդներ:

Լէնին նաեւ իր մասնակցութիւնը բերաւ Ցիմըրվալդի համագումարին, ուր աշխարհի բոլոր երկիրներու սօցիալիստները հաւաքուած էին բողոքի ձայն բարձրացնելու պատերազմի դէմ եւ քուէարկելու ի նպաստ խաղաղութեան

Այդ դաշնագրին տակ ստորագրեց նաեւ Լէնին:

1914—1918

Երբ պատերազմի հնոցին մէջ կը վառէր այրող Եւրոպան, Բ. Միջազգայինը ըլլալով Սօցիալիստ բանակին միակ խօսուն բերանը՝ փորձեց պայքարիլ պատերազմին դէմ, ու այդ ատեն էր, որ Գերման Սօց Դէմօկրատիան քուէարկեց ի յօգուտ պատերազմին եւ պաշտպան կենալու Ուիլհէլմ Կայսրին:

Այս աղէտաբեր որոշման առջեւ Լէնին եկաւ այն եզրակացութեան, որ Բ. Միջազգայինը այլեւս մեռած է ու անհրաժեշտ նկատեց Գ. Միջազգայինի մը ստեղծումը, պատերազմելու պատերազմին դէմ, պաշտպանելու գործաւոր դասակարգին դատն ու իրաւունքը:

Լէնին արդէն իսկ իր դիրքը ճշդած՝ կը քալէր նա ուղիղ ճանապարհով:

1914-ին նա գրեց·

«Պատերազմը արկած մը չէ, եւ ո՛չ ալ երկնային պատիժ մը մեր մեղքին համար, ինչպէս որ քրիստոնեայ կղերականութիւնը կը հաւատայ, այլ պատերազմը կապիտալիզմի միակ անխուսափելի թատերաբեմն է ...: Սօցիալիստներուս պարտականութիւնն է քարոզել դասակարգային պայքար, մինչ պատերազմի շրջանին իսկ. ... վեր բռնենք քաղաքային պատերազմի դրօշը՝ եթէ ո՛չ այսօր, գէթ վաղը, եթէ ո՛չ այս պատերազմին մէջ, գէթ վաղուայ պատերազմի ժամանակ»:

Լէնին շարունակեց իր խօսքը·

«Զարխող զինուորականութիւնը պէտք է, որ դարձնէ իր զէնքը անոնց վրայ, որոնք պատասխանատու են այս մարդակեր պատերազմին»:

1915—1917-ը Լէնին ապրեցաւ Զուիցերիոյ մէջ անօրինակ, փոթորկալից կեանք մը: Զինովիէվ, որ եղած է Լէնինի անբաժան ընկերն ու աշակերտը, կը գրէ·

«Երբ Փետրուարեան յեղափոխութիւնը ծագեցաւ, ընկ. Լէնին կուզէր վերադառնալ Ռուսիա, բայց միջազգային պուրժուազին արգելք եղաւ անոր վերադարձին, կարծելով, որ Լէնինը աւելի պիտի հրահրէր այդ յեղափոխութեան խարոյկը: Վերջապէս եկաւ օրը, որ ես ալ Լէնինի հետ կնքուած երկաթուղային բեռի կառքով ճամբու ելանք դէպի Ռուսիա, մեր կէս ճամբուն Գերման Սօցիալ Դէմօկրատները ուզեցին մեզ տեսնելու, բայց Լէնին պժգանքով մը ազդարարեց, որպէսզի անոնք մեզի չի մօտենան, եթէ կուզեն որպէսզի գերծ մնան անարգանքէ: Մենք կը կարծէինք որ Ռուսիա հասած վայրկեանին իսկ պիտի բանտարկուէինք, բայց հակառակը, Լէնին բանտ չի գնաց, եւ Փէթրկրատի մէջ մեր հասած օրն նա մեծ ընդունելութիւն ունեցաւ, այդ Ապրիլ 3–ին էր եւ նոյն օրը նա հրապարակեց իր անկախ տեսակէտը»:

Լէնին ըսաւ.

Ա.— Մենք առաջին քայլը առած ենք, իսկ երկրորդ քայլը պիտի ըլլայ՝ տապալել Ժամանակաւոր Կառավարութիւնը եւ հաստատել Պրոլետարականը: Բ.— Հաստատել Սովիէդ Հանրապետութիւն: Գ.— Հիմնել Գ. Միջազգայինը ի հեճուկս Բ. Միջազգայինի:

Լէնին քսաներորդ դարու՝ կարելի է ըսել, ամենաշատ կարդացած մարդն էր, նա Սօցիալիստական բոլոր դրութիւնները խտացուցած, նոյնպէս եւ փիլիսոփայութիւնը իւրացուցած միտք մըն էր: Լինելով իր ամբողջ կեանքի մէջ՝ մաքուր, ազնիւ, անկեղծ եւ համոզուած Սօցիալիստ: Իր ծայրահեղ հակառակորդներն անգամ կը վկայեն, որ Լէնին մաքուր գաղափարական մարդ է եղեր, որ նա այնքան տարուեր ու վերացեր է գաղափարներով, որ ո՛չ մի ատեն անոր մտքէն իսկ չէր անցնէր մի ոեւէ խորամանկութիւն կամ կեղծիք:

Լէնինի գրական կեանքը կարելի է բաժնել երեք ճիւղերու.—

Ա.— Պայքար Ժողովրդականներու դէմ: Բ.— Պայքար Գերման Մարքսիստներու եւ Բէվիզիոնիստներու դէմ: Գ.— Պայքար Սօցիալ Դէմօկրատներու ներքին կեանքին մէջ:

Այս երեք բաժանմունքի վերաբերեալ Լէնին ունի ահագին գրականութիւն, զորը իր ժամանակին ձեռքէ՝ ձեռք կը խլուէր: Լէնինի գրական համբաւը 1897–ին իր բարձրութեան գագաթնակէտին էր հասած, նա գրեց «Ռուս Սօցիալ Դէմօկրատներու Խնդիրը» գրքոյկը, որուն յառաջաբանը գրուած էր Ռուս Սօց. Դէմ. Կուսակցութեան հիմնադիր՝ Աքսէլրօդի կողմէ: Այս գիրքը ունեցաւ երեք հրատարակութիւններ, անկից յետոյ, Լէնին մամուլին յանձնեց «Կապիտալիզմի Ծաւալումը Ռուսաստան Մէջ» աշխատասիրութիւնը, որը իր ժամանակին արտաքոյ կարգի քննադատութեան ու գրական գնահատումի արժանացաւ, որուն արձագանքեց արտասահմանեան մամուլն իսկ:

Իբրեւ խօսող, Լէնին եղած է եզակի հռետոր, իր մէջ իւրացնելով խօսելու արուեստը, որուն ճառերը եղեր են հմայիչ, պարզ ու որոշ, նախադասութիւնները չափուած ու ձեւուած, յաճախ խօսելով լակոնական ոճով, գերծ մընալով երկար-բարակ, տաղտկալի բառեր արտասանելէ:

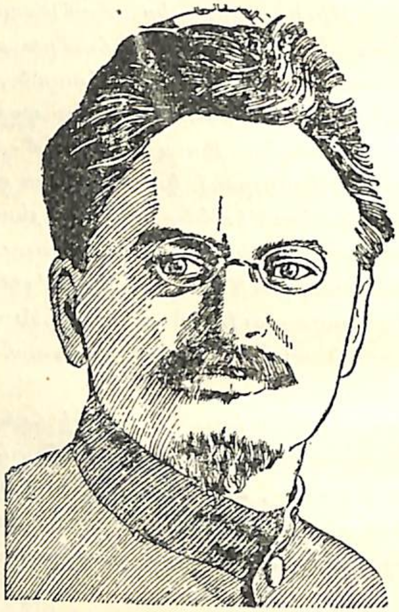

ԼԷՕՆ ԹՐՕՑՔԻ

(*Ծնեալ 1877–ին*)

Լէնինի ընկեր՝ Ռուս Կարմիր Յեղափոխութեան շրջանին, Կարմիր Բանակի կազմակերպիչ, միջազգային յեղափոխութեան տեսակէտին ջերմ պաշտպան.

Գ.

ՀՈԿՏԵՄԲԵՐԵԱՆ ՅԵՂԱՓՈԽՈՒԹԻՒՆԸ

Երբ դէմօկրատիկ համաժողովը Ալեքսանդր Թատրոնին մէջ կը գումարուէր, Լէնին նկատելով, որ Մէնշեւիկներն ու Սոց. Յեղափոխականները անկարող են յեղափոխական գործ յառաջացնելու, նա անմիջապէս իր կուսակցութեան Կեդրոնական Կոմիտէին գրեց, —պաշարել Ալեքսանդր Թատրոնը եւ ոյժը առնել մեր ձեռքին մէջ—:

Կեդրոնական Կոմիտէն անհամաձայն գտնուելով Լէնինի այդ տեսակէտին, նկատելով, որ ժամանակը դեռ հասած չէ, Մէնշեւիկ Սոց. Յեղափոխկն. Ջոկատը տակաւին զօրաւոր ըլլալով, դժուարին պիտի ըլլար յաղթանակել:

Այդ առենին Լէնին կը գտնուէր Ֆինլանտա, ու Կեդ. Կոմիտէի այդ բացասական պատասխանին վրայ՝ նա անցաւ Բեդրոկրատ, եւ անմիջական ըմբոստութեան հարցը արծարծեց.— «ո՛չ մէկ համաձայնութիւն կամ զիջում պուրժուազիային հետ.....»:

Ժողովուրդը կրկին սկսեր էր դժգոհութիւն յայտնել տիրող դրութենէն, ինչպէսին Ցարական ռէժիմի առեն: Լէնին առիթէն օգտուելով Հոկտեմբերին (Նոյ. 7) *մեծ ցնցումով իշխանութեան ղեկը անցուց գործաւորներու ձեռքը: Բնական է, որ նա առանձին չէր Հոկտեմբերեան Յեղափոխութեան մէջ, Պոլշեւիկեան յեղափոխութեան յաջողութիւնը կը կայանայ Լէնինի ծրագրին եւ Թրոցքիի չարժուն գործողութեան մէջ, հակառակ որ Թրոցկին Ամերիկա գտնուած ժամանակին իսկ, ո՛չ միայն Լէնինի բարեկամներէն չէր, այլ եւ թունդ հակառակորդներէն:*

1914–1916 *Լէնին շատ քննադատեր է Թրոցքիի ուղղութիւնը, այնպէս, որ Լէնին առանձին էր մնացած իր միակ հաւատարիմ ընկերոջ՝ Զինովիէվի հետ, որոնք երկար տարիներ մնացին անբաժան իրարմէ:*

Շատ մը խնդիրներու մէջ Թրոցքին անհամաձայն էր Լէնինի, որովհետեւ Լէնին տրամաբանող, պաղարիւն մէկը ըլլալով, իսկ Թրոցքին՝ վարվռուն, ճարտասան անձնաւորութիւն մը: Լէնին Օրթոտոքս եկեղեցւոյ կաթոլիկ ու աղնուական ցեղէ, իսկ Թրոցքին անդամ ցեղի մը, զոր ենթակայ է եղեր Զարական հալածման ու ճնշումի:

Թրոցքին Պալքանեան Պատերազմի ժամանակ այցելեց Պալքանները որպէս պատերազմական թղթակից, վերջէն անցաւ Վիէննա, յետոյ Զուիցերիա, անկից ալ Բարիզ, ձգելով այդ քաղաքը անցաւ Սպանիա, ժամանակ մը հոն մնալէ յետոյ, գաղթեց դէպի Միացեալ Նահանգները, ուր աշխատակցեցաւ արմատական թերթերու մինչեւ Մարտի յեղափոխութիւնը, երբ նա Ռուսիա վերադարձաւ իր տարիքն էր մօտ 40, նա հաւատալով որ Մարտի այդ ցոյցը սկզբնաւորութիւնն է Եւրոպական յեղափոխութեան:

«Եթէ Ռուսիոյ առաջին յեղափոխութիւնը ցնցեց Ասիան, գրեց Թրոցքին, իսկ երկրորդ յեղափոխութիւնը պիտի ստեղծէ ընկերային յեղափոխութեան պայքարը Եւրոպայի մէջ, այդ պայքարով միայն պիտի ստեղծուի կատարեալ խաղաղութիւն այս արիւնաներկ աշխարհի մէջ»:

Գալով Նոյեմբեր 7-ին, Պալշեւիկները Սովիէդներու ամբողջ Ռուսական համագումարի մը հրաւէրը տուին, որը ինքնին պատրաստութիւն մըն էր կառավարութեան ղեկը ձեռք առնելու:

Նոյեմբեր 4 – 1917, Պալշեւիկները յայտարարեցին «Բեդրոկրատի Սովիէդի Օր»: Հսկայ բազմութիւն մը ցոյցի ելաւ Քերենսկիի կառավարութեան դէմ: Նոյ. 6-ին երեկոյեան շատ մը վայրեր արդէն իսկ Պալշեւիկներու կողմէ գրաւուած էր: Նոյեմբեր 7-ին «Ձմեռնային Պալատ»ը -Ժամանակաւոր Կառավարութեան Կեդրոնատեղին- պաշարուեցաւ, կէս օրէ վերջ՝ ժամը մէկին Թրոցքին յայտարարեց, որ Քէրէնսքիի կառավարութիւնը դադրած

է գոյութենէն: Քերենսքին փախաւ, իսկ կարգ մը վարիչներ ձերբակալուեցան ու բանտարկուեցան:

Պալշեւիկները տիրեցին:

Կոմունիստ կառավարութիւն մը ստեղծուեցաւ, Լէնին որպէս Նախագահ, իսկ Թրոցքին ալ Պատերազմական Նախարար: Պալշեւիկներ բացագանչեցին.– «Ամբողջ ոյժը Սովիէդներուն, կեցցէ՛ Սովիէդը»:

ՊՐԷՍԴ — ԼԻԴՈՎՍԳ

Նոյեմբեր 7-ի Պալշեւիկներու յաղթանակէն յետոյ իսկ, Գերմանիան տակաւին յարձակողականին մէջ կը գտնուէր ի հեճուկս Ռուսիոյ: Սովիէդները տեսնելով, որ Ռուս գիւղացին այլեւս ձանձրացած պատերազմէն, պատերազմը ըլլալով հակա-պրոլետարական քաթաքթրով մը, որոշում գոյացաւ Սովիէդ – Գերման դաշնագրի մը մշակումը՝ խաղաղութիւն յառաջացնելու նպատակով:

Գերմանիան ներկայացուց խոշոր պահանջք, թէեւ Ռուսիան պատրաստ չէր ոեւէ պահանջքի գոհացում տալու, բայց եւ կը ցանկար ամէն գնով դուրս գալու այս հրէշային պատերազմի քաոսէն:

Սովիէդներու մէջ կային «ձախակողմեան կոմունիստներ» որոնք հակառակեցան այդպիսի դաշնագրի մը, որը ամօթ ու նախատինք պիտի բերէր եւ յեղափոխութեան դաւաճանում:

Թրոցքին նաեւ հակառակեցաւ ըսելով.– «Խաղաղութիւն մի գոյացնէք, բայց եւ մերժեցէք շարունակելու պատերազմը»: Յետոյ նա Պրեստ-Լիդովսքի (Լեհաստանի փոքրիկ քաղաք մը) մէջ ներկայացուց Սովիէդ կառավարութիւնը, թէեւ հակառակ այդ համագումարի նպատակին:

Միւս կողմէ կար Լէնին, որ ամէն գնով կուզէր քաշուիլ պատերազմի թատերաբեմէն, արգիլել ժողովրդի անիրաւ

տեղը ջարդուելին եւ նուիրուիլ միայն Սովիէթներու զօրացման ու տարածման ։

Ու ահա, ստորագրուեցաւ Պրէստ–Լիտովսքի դաշնագրութիւնը Պալշեւիկներու եւ Գերմանիոյ միջեւ, Դեկտեմբեր 15, 1917–ին, բայց Գերմանիոյ պարտութեամբ այդ դաշնագրութիւնը անյայտ հեռքով մը ջուրը ինկաւ ։

Այսպէս, Սովիէտները Լէնինի եւ Թրոցքիի ղեկավարութեամբ Արեւելքի մէջ սկսան աստիճանաբար յառաջանալ ու զարգացնել պրոլետարական դիկտատուրան մինչեւ 1919 թիւը, Գ. Միջազգայինի (Կոմունիստ) ծնունդը ։

Դ.

ԵՐՐՈՐԴ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏ ՄԱՆԻՖԷՍՏԸ (1919)

Կոմունիստ Միջազգայնականի Առաջին Քոնկրէն գումարուեցաւ Մոսքուայի մէջ Մարտ 2–6 1919, ու յառաջ բերուեցաւ Մանիֆէստ մը, որուն տակ ստորագրեցին Լէնին, Թրոցքի, Զինովիէվ, Ռաքովսկի եւ Ֆ. Փլաթն ։

Մանիֆէստը կ'ըսէ՝ վերյիշումը ընելով 72 տարիներու, այն օրէն երբ հրատարակուեցաւ Կոմունիստ Մանիֆէստը՝ գրուած Մարքս–Էնկէլսի կողմէ –1848–ին, աւելցնելով – «վերջին վճռական կռուի շրջանը աւելի ուշ եկաւ, քան որ ընկերային յեղափոխութեան մարգարէները կ'ակնկալէին ու կը բաղձային, բայց վերջապէս այդ օրը եկաւ ու իրականացաւ Ռուս Կարմիր Յեղափոխութեամբ ։ Մենք՝ Կոմունիստներս ներկայացնելով աշխարհի բոլոր երկիրներու յեղափոխական պրոլետարիատը, մենք զմեզ կը նկատենք հետեւորդ եւ միանգամայն գործադրողը 72 տարիներ առաջ յայտարարուած արմատական ծրագրին, պարտականութիւն համարելով՝ պահելու յեղափոխական

ուժը, եւ մաքուր, անարատ պրոլետարական կուսակցութիւններ յառաջացնելով, կարող պիտի ըլլանք ապահովել կոմունիստ յեղափոխութեան յաղթանակը ։ Սովիէտ երկիրներէն դուրս կը գործուին անարդարութիւններ, օրինակ՝ Ազգաց Դաշնակցութեան եւ կամ նման պատրուակներու տակ, եւ պրոլետարական դիկտատուրան միայն կարող պիտի ըլլայ ներկայ տիրող տագնապի շրջանը կարճեցնելու ազդակը....: Խոշոր պետութիւնները կը փորձեն գերիշխելու փոքրիկներուն ու յետամնաց երկիրները գործածել որպէս հասարակ գերիներ ։ Փոքր ազգերու համար մղուող պատերազմը, հէնց այդ նոյն փոքրիկ ազգերուն աւելի ստրկացուց ու դժբաղդութեան մատնեց, սակայն սոցիալիստական դրութիւնը պիտի գայ վերջնականապէս ազատագրելու այդ բոլոր ճնշուող ու ստրկացող ազգերուն» ։

ՍՈՎԻԷՏԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

Գործաւորներու Սովիէտը՝ հաստատութիւն մըն է, որուն մէջ խտացած է ամբողջ գործաւոր դասակարգը առանց սեռի ու ցեղի խտրութեան ։ Սովիէտներու միջոցաւ ամբողջ աշխարհի գործաւորութիւնը պիտի ստանայ բաւարար ուժ ու կորով իր ապագայ նպատակին հասնելու համար ։

Սովիէտ իշխանութիւնը թէեւ իր վրայ կը կրէ «Սոցիալիստ» մակդիրը, բայց նա դեռ կը գտնուի պրոլետարական դիկտատուրայի պրոցէսին մէջ, ուրկից կը յառաջանայ, կանցնի դէպի իրական Սոցիալիզմը, Սոցիալիստական իրաւակարգը ։ Սովիէտներուն բաղձանքն է հաստատել Սոցիալիզմը ո՛չ միայն Սովիէտ Հանրապետութեանց մէջ, այլ եւ աշխարհի չորս կողմերը, բոլոր երկիրներու մէջ.– Սոցիալիզմը միջազգայնականացնել իր տնտեսական իրաւակարգով ։

Երբ Կոմունիստները կստանան կառավարութեան ղեկը, անոնք ո՛չ միայն պիտի ճնշեն, փճացնեն պուրժուա դասակարգին, այլեւ կառուցանել Սոցիալիստական պետութիւնը, ու իրագործել համայնացման ծրագիրը:

«Դէպի Սոցիալիզմ երթալու համար, կը գրէ Լէնին, անհրաժեշտ է ըսել —յառաջացում դէպի կոմունիզմ— եւ հոն կ՚անյետանայ ոյժը, ոյժը՝ մարդը մարդուն ստրկացնելու, ճնշելու ու կեղեքելու: Իրական Կոմունիստական դրութեան տակ ըլլալու է— կարողութեան չափով ու պէտքի համաձայն— բայց մինչեւ այդ աստիճանին հասնելու անհրաժեշտ է— հաւասար աշխատանք ու հաւասար վճարում— ահա օրուայ հրամայական պահանջը»:

ԿՈՄՈՒՆԻԶՄ ԵՒ ՄԱՐՔՍԻԶՄ

Կոմունիստները շատ մը դրական փաստերով կուզեն ապացուցանել, որ իրենք հետեւողական են Մարքս եւ Էնկէլսի առաջարկութեանց: Շատ մը վայրերու մէջ բռնի ուժով պետութեան տապալումը անհրաժեշտ եւ անխուսափելի կը նկատուէր Մարքսի եւ Էնկէլսի կողմէ, տապալել պուրժուա իրաւակարգը ու այդ անցողական շրջանին մէջ ստեղծելով պրոլետարական տիքտատուրան, ու երբ դասակարգերը կ՚անհետանան, արդէն իսկ պետութիւնը կը չքանայ:

Կոմունիստները մեծ դաս առին Բարիզի 1871-ի Կոմունէն, այսինքն, անհրաժեշտ է գործածել ոյժ թշնամին տապալելու ու զայն վար պահելու համար: Կոմունի անկումն ալ դաս եղաւ Կոմունիստներուն, որ հակա-յեղափոխականներու դէմ անհրաժեշտ է ոյժ գործածել, որպէսզի յաջողուած յեղափոխական դրութիւնը զերծ մնայ տապալումէ:

Բնական է, որ Կոմունիստներու գործելակերպը քանի անգամներ փոփոխութեան ենթարկուեցաւ 1917-ի յե-

ղափոխութենէն յետոյ: Կոմունիստները նախ կ՚ուզէին Եւրոպայի մէջ ստեղծել անմիջական յեղափոխութիւն, յետոյ այդ միտքը փոխուեցաւ, անոնցմէ շատեր եկան այն եզրակացութեան, որ Արեւմուտքի եւ կամ Ամերիկայի մէջ ընկերային յեղափոխութիւն յառաջացնելու համար անհրաժեշտ է մի ուրիշ համաշխարհային պատերազմ՝ նման 1914-ին, որով կստեղծուի քաոս, ու այդ քաոսին մէջ կը տկարանայ կապիտալիստ-իմպէրիալիստ դասակարգը ու առիթ կը տրուի պրոլետարական յեղափոխութեան:

Կայ ուրիշ տեսակէտ մը, որուն համամիտ են բոլոր Կոմունիստները, այսինքն, պրոլետարական յեղափոխութենէն յետոյ, անմիջապէս հաստատելու է պրոլետարական տիքտատուրան, որով քանդելու է ամէն ինչ, որ կապիտալիստական է ու անոր շահուն պաշտպան, կառուցանել Սովիէդական կառավարութիւն, ու երբ պուրժուազիան ամբողջապէս տապալած ու անկարող վերականգնելու, յետոյ առիթ տալ խօսքի ու մամուլի ազատութեան, որով պիտի աճի բաղձացեալ տէմօգրասին իր ընդարձակ ծաւալով, Տէմօգրասիզմը, որը պիտի ըլլայ կամուրջը անցնելու դէպի կատարեալ Կոմունիզմ:

Ե.

ՍՈՎԻԷԴԱԿԱՆ ՓՈՓՈԽՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Նոյեմբերեան Յեղափոխութենէն յետոյ Կոմունիստները լծուեցան կոմունիստական գաղափարի իրագործման աշխատանքին: Յունուար 19, 1918 Կոմունիստները կազմեցին Սահմանադրական Ժողով Սովիէդ ներկայացուցիչներով, իսկ Մարտ 16, 1918-ին անոնք որդեգրեցին «Թիլիտզ»ի խաղաղութեան դաշնագիրը, նոյն տարուայ Յուլիսին, ստեղծուեցաւ աշխարհի առաջին Սոցիալիստ Սովիէդ Հանրապետութեանց Միութեան Սահ-

մանադրութիւնը, որուն առաջին յօդուածը կը տրամադրէ հողային ազգայնացում, զրկել շահագործող դասակարգը քուէի իրաւունքէ եւ այլն:

Նոյեմբերեան Յեղափոխութենէն մինչեւ 1918– թիւը կոչուեցաւ «Գործաւորական Տիրապետութեան» շրջան, յաջորդը «Զինուորական Կոմունիզմ»ի շրջան էր, այսինքն քաղաքային պատերազմի անցքը, պատերազմ Քոլչաքի, Տէնիքընի, եւ Վրանկէլի դէմ, նաեւ պատերազմ ընդդէմ Լեհաստանի, որուն մասնակցեցան նաեւ Արեւմտեան կապիտալիստ – իմպերիալիստ պետութիւնները. ինչպէս՝ Ֆրանսան, Անգլիան, Գերմանիան եւ մինչեւ իսկ հեռաւոր Ամերիկան:

Սովիէտները թէեւ նուիրուած էին վերաշինական աշխատանքի, բայց եւ անոնց դէմ կանգնած կար Արեւմուտքի թշնամական բանակը, որը պատճառ դարձաւ Սովիէտներու ներքին կեանքի խանգարման, եւ 1921 Մարտին՝ ըմբոստութեան ցոյցեր եղան այլ եւ այլ տեղեր, ու երբ նոյն ամսուն՝ Սովիէտներու համագումարը տեղի ունեցաւ, իր առջեւ կը պարզուէր տնտեսական դրութեան քայքայման անբաղձալի վիճակը, եւ որպէսզի այդ վէրքը աւելի չարիք չստեղծէր, անհրաժեշտ նկատուեցաւ որդեգրելու քօաբբրէյդիվլի դրութիւնը: Իսկ Կոմ. Միջազգային Գ. Համագումարին, (Յունիս—Յուլիս, 1921) Լէնինի առաջարկութեամբ ծրագրուեցաւ «Նէպ»ը, – Նոր Տնտեսական Դրութեան – ձեւը, որով Սովիէտի առեւտուրը սկսաւ զարգանալ եւ ոգեշնչուիլ: «Նէպ»ը ազատութիւն տուաւ տեղային առեւտուրին՝ բաց չուկայով, որով աստիճանաբար առեւտուրի 60 առ հարիւրը անցաւ ուրոյն սեփական արհեստաւորներու ձեռքը, հողն ու ջուրը մնալով կառավարութեան հովանաւորութեան տակ:

Միջազգային Առեւտուրը.– Արեւմտեան աշխարհը մօտ 9 երկար տարիներ փորձեց խեղդելու Սովիէտ Հանրապետութեանց Միութեան առեւտուրը բացարձակ պօյ-

քոթի ենթարկելով զայն, բայց տուժողը եղաւ Արեւմուտքը եւ ո՛չ թէ արթնցող կարմիր Արեւելքը, այդ վախով՝ Անգլիան, Ֆրանսան, Իտալիան, Գերմանիան կարգով ճանչցան Սովիէտ Հանրապետութեան Միութիւնը՝ վերահաստատելով առեւտուրը, մինչեւ իսկ Ամերիկան, թէեւ չուզեց ճանչնալ Սովիէտները, բայց անուղղակի կերպով սկսաւ առ ու տալ ընել Սովիէտներու հետ:

Սովիէտ Միութիւնը իր դիւանագիտական խաղով պահանջեց ներկայ ըլլալու բոլոր Միջազգային Համաժողովներու, ու միշտ հետապնդելով բաճարցակ զինաթափութեան ծրագիրը, հակառակ պարագային, ըստեղծել Միջազգային Պրոլետարական Յեղափոխութիւն:

1930–ի Գարնան, Արեւմտեան դրամատիրական երկիրները այլեւս յուսահատ Սովիէտներու դէմ կռուելէ, նկատելով որ Սովիէտները տարուէ տարի կը յառաջդիմեն ու կը զարգանան, այս անգամ փորձ եղաւ կրօնական (կաշառուած հակա–սովիէտ կղերներու) միջոցաւ խանգարել Սովիէտ ժողովուրդի խաղաղ կեանքը, բայց այդ դաւադրական գործելակերպը շատ շուտ խեղդուեցաւ Սովիէտներու կողմէ՝ վտարելով, աքսորի ենթարկելով բոլոր այն կղերները, որոնք կասկածելի կը թուէին Սովիէտ երկիրներու մէջ իրենց կղերական քողին տակ, ու շատ մը վայրերու մէջ անպէտք եկեղեցիները փակուեցան տեղւոյն ժողովուրդի հաւանութեամբ ու զանոնք փոխանձեցին լսարանի, քլուպի եւ դպրոցի, որով ժողովուրդը աւելի սկսաւ կուլտուրապէս օգտուիլ ու յառաջդիմել:

ՀՆԳԱՄԵԱՅ ԾՐԱԳԻՐԸ

Այս ծրագրով հինգ տարուայ շրջանին ամբողջ կուլտուրական ու տնտեսական մշակոյթը յառաջ պիտի մըղուէր բաւարարութիւն տալու ժողովուրդի պահանջքին: Հնգամեայ Ծրագիրը ծնունդ առաւ 1928–ին, որը պիտի շարունակուէր մինչեւ 1933 թուականը, ու շատ մը գոր-

ծերու մէջ այնքան յառաջդիմութիւն եղաւ, որ 1931-ի սկիզբները փորձ եղաւ այդ 5 տարուայ ծրագիրը 4 տարիով ամբողջացնել – աւարտել:

Ժողովրդային Կոմիսարութեան Խորհուրդը Օգոստոս 29—1929-ին, որոշեց Շաբաթը հինգ օր ընել, եւ հինգ օրէն մէկ օրն ալ հանգստի օր, ամիսը բաժնուած է վեց շաբաթներու (5 օր շաբաթը), իսկ տարուայ աւելորդ հինգ կամ վեց օրերն ալ յատկացնելով օրացոյցի մասնաւոր տօներու:

Այս Հնգամեայ Ծրագրի յաջողութիւնը նախանձի մատնեց արտաքին աշխարհը, բայց ի՛նչ օգուտ, Ս. Ս. Խ. Միութեան մէջ ժրաջան աշխատաւորութիւնն է, որ կը գործէ, կը կռէ ու կը կոփէ, մինչեւ որ կուզ կապիտալիստը կռանի տակ իյնայ, հալի ու մաշի եւ ամբողջ աշխարհը ապրի Սոցիալիստական հրաւակարգի տակ՝ ազատ ու երջանիկ:

Զ.

ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆՆԵՐ

(Ա. Բ. Գ.)

Ա. ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ

1864 Սեպտեմբեր 28-ին Լոնտոնի մէջ կազմուեցաւ Առաջին Միջազգայնականը:

Այդ ժողովին կը մասնակցէին Անգլիական Արհեստակցական Միութիւնները, Ֆրանսական բանուորները Թօլէնի առաջնորդութեամբ, Իտալացի բանուորները Մածցինիի քարտուղար Վոլֆի հետ, նաեւ Գերմանացի, Լեհ եւ այլ ազգերու բանուորներ:

Կեդրոնական Խորհուրդի կազմութեան ծրագրով կեդրոնատեղին պիտի ըլլար Լոնտոն, ճիւղեր ունենալով Եւրոպական բոլոր մայրաքաղաքներու մէջ ու այս նպատակով ժողովը ընտրեց յանձնախումբ մը լիազօրելով զայն կազմակերպչական գործերու մէջ: Սոյն յանձնախումբի անդամներէն էր ինքը՝ Կարլ Մարքս, իր հետ ունենալով Մէճըր Վոլֆ, Բրիտանական Արհեստակցական Միութենէն՝ Հավէլ Աոկըր եւ ուրիշներ:

Այս Միջազգայնականին մասնակցող տարրերէն ամէն մէկը սոսկ անհատական ուրոյն նպատակներու համար միջոց կը նկատէր Միջազգայնականի գոյութիւնը, իսկ Կարլ Մարքս ըլլալով միակ անկեղծ մտածողն ու գործօնը, իրեն համար Միջազգայնականը պիտի ծառայեցուէր Սոցիալիստական վարդապետութեան խօսուն բերանը եւ եւ բանուորներու զարգացման միակ աղբիւրը, այդ նպատակով նա հակառակեցաւ իր պաշտօնակիցի թարգմանած եւ Հոկտեմբեր 11-ին ներկայացուցած Իտալական գաղտնի կազմակերպութեան կանոնագրին::

Կարլ Մարքս չէր ընդունէր, որպէսզի Միջազգայնականը ըլլայ գաղտնի ու ստորերկրեայ հաստատութիւն մը, մի քանի շաբաթէն նա պատրաստեց պատշաճ կանոնագիր մը ու զայն ներկայացուց ժողովին իր մէկ մասնաւոր ճառով, որուն մէջ շատ ճարտարօրէն նա կը պարզէ դասակարգային կռուի բնոյթը եւ Միջազգայնականի անհրաժեշտ ստորոգելիները:

Նոյեմբեր 8–ին Մարքսի ներկայացուցած կանոնագիրը՝ ուղերձով միասին պաշտօնապէս ընդունուեցաւ եւ կազմը ստացաւ օրինական գոյն:

Կարլ Մարքսի մտքին մէջ բաւական տեղ բռնած էր կրօններու մասին յարուցուած վէճերը ու յաջորդ Քոնկրէսին նա ուսումնասիրութեան հարց ներկայացուց «Կրօնքի Ազդեցութիւնը», բայց այդ յաջորդ քոնկրէսը կարեւոր գործ ցոյց չի տուաւ եւ օրակարգի հարցերու մասին խիստ թեթեւ որոշումներ անցուց:

Միջազգայնականի դերը բաւական որոշ էր ու մէկլին, նա դարձաւ զօրեղ քաղաքական կազմակերպութիւն մը, որմէ սկսան սարսափիլ Եւրոպական պետութիւնները:

Անգլիոյ գործաւորութիւնը Միջազգայնականի հովանաւորութեամբ յառաջացուց հսկայ բանուորական միութիւններ, նոյնը եղաւ Ֆրանսայի ու Պելճիքայի մէջ, Զուիցերիան իր ամբողջ հոգւով Միջազգայնականի հետն էր, իսկ Գերմանիան ունէր իր տեղական բանուորական վէճերը, Մարքս–Պէպէլ–Լիպնեխդ եւ Լասալի յաջորդ՝ Շուայթցըրի պայքարով կապուած էր ժամանակը: Իտալիան թունաւորուած մնաց Մացցինիի ազդեցութեան տակ: Իսկ Ամերիկան՝ թոյլ ու անտարբեր էր իր բանուորական շարժումներով:

Միջազգայնականի ազդեցութիւնը մեծ էր:

1867 Սեպտեմբեր 2–8 գումարուեցաւ Լօնտոնի Քոնկրէսը, ներկայ էին բոլոր պետական հատուածները բացի Ամերիկայէն:

Կարլ Մարքս իր հիւանդութեան եւ տնտեսական տագնապի պատճառով անկարող եղաւ ներկայ ըլլալու, բայց նա ամէն ջանք թափեց այլ միջոցներով Գիտական Սօցիալիզմի սկզբունքները իւրացնել տալու բոլորին:

1868–ի Մարտին հալածանքի ենթարկուեցաւ Բարիզի Կեդրոնական Կոմիտէն, բայց հակառակ այդ բոլոր դժուարութեանց Միջազգայնականը աստիճանաբար կը զօրանար:

1868 Սեպտեմբեր 6–13 կը գումարուի Պրուքսէլի Քոնկրէսը: Քոնկրէսը բանուորներուն յանձնարարեց վերջերս հրատարակուած Մարքսի «Քափիթալ»ը:

Ամերիկան մաս կը կազմէր Միջազգայնականին: Գերմանիան 110,000 անդամ կը տեղեկագրէր:

Պագունին կազմեց Սօցիալ Դէմօկրատական Դաշնակցութիւն հոսանքը եւ ուզեց մտնելու Միջազգայնականին մէջ, Մարքսը առարկեց, Պագունին ստիպուած լուծեց իր այդ կազմը եւ մասնաճիւղ առ մասնաճիւղ մէջ մտնելու առաջարկը ըրաւ ու ընդունուեցաւ:

Մարքս սկիզբէն համակրած չէր Պագունինին. որովհետեւ նա ունէր հաստատուն հող սկզբունքային տեսակէտէն, իսկ Պագունին փոփոխամիտ էր եւ պարզ Ֆրազաբան մը:

Պագունին Միջազգայնականին կ՚առաջարկէր երեք պայմաններ.—

Ա.— Ընդունիլ թէ Աստուած չկայ:

Բ.— Ընդունիլ թէ կառավարութիւն չկայ:

Գ.— Արգիլում ժառանգական գործառնութեան:

Պագունին կ՚աշխատէր անիշխանականացնել Միջազգայնականը, իսկ Մարքս՝ կը ջանար Սօցիալիստականացնելու:

Մարքսի համար Պագունին կատարեալ յիմար մըն էր:

1869–ի Սեպտեմբերին տեղի ունեցաւ Պալէլի Քոնկ–

րէն ուր մեծամասնութեամբ ընդունուեցաւ հողերու համայնացման խնդիրը։

Մինչեւ 1872 այլեւս Քոնկրէս չի գումարուեցաւ, Պագունին սկսած էր պայքարի եւ խրամը երթալով կը լայննար, կային ուրիշ քննադատներ եւս,՝ որոնց կարգաւ կը պատասխանէր Մարքսը շատ փաստացի կերպով։

ԿՕՄՈՒՆԱՆ

1870–ին Ֆրանքօ—Գերման պատերազմը բռնկած էր, Գերման Միջազգայնականի ճիւղը դէմ էր պատերազմի, Լասալականները՝ միայն Րայխսդակի մէջ պատերազմական վարկ քուէարկեցին։

Վեց շաբաթէն Ֆրանսական բանակը ճզմուեցաւ ու ինկաւ կայսրութիւնը, իսկ Սեպտեմբեր 4–ին Հանրապետութիւն հռչակուեցաւ։ Սօցիալիստները Րայխստակին մէջ թէեւ պատերազմի դէմ քուէարկեցին, բայց Պիսմարք հալածեց ընդիմադիրները։

Սեպտեմբեր 28, 1870–ին, Պագունին իր հետեւորդներով գրաւեց Լիոնի պանդոկը եւ կառավարութիւնը տապալած յայտարարեց, բայց իրիկուն չեղած երբ կառավարական պահակազօրքը հասաւ՝ Պագունինականները փախան։

Յունուար 28, 1871–ին Ֆրանսան զինադադար կնքեց, Փետրվար 8–ին խաղաղութեան ժողովը գումարուեցաւ։

Կօմունային ընտրութիւնները լրացան Մարտ 26–ին յեղափոխական տարրերու բացարձակ մեծամասնութեամբ, որու մէջ կային 17 Միջազգայնականներ։

Կօմունան համամիտ քուէարկութեան, բայց հեռու կը մնար Սօցիալիստական ընկերութեան հիմը դնելու գործէն։

Կռիւը տակաւին կը շարունակուէր,, կըլլար ձերբա–

կալութիւններ, Ապրիլ – Մայիս ամիսներուն կռիւները աւելի կատաղօրէն բռնկեցան սոսկ դասակարգային հողի վրայ։

Եկաւ Մայիս 21–ը, կռիւը ահուելի կերպարանք առաւ, թշնամին Վէրսայլէն մտաւ Բարիզ ու սկսաւ կատաղի ջարդը Բարիզի փողոցներուն մէջ, գիշերը ցերեկին հետ կը մրցէր իր սոսկումով ու զոհերու բազմութեամբ։ Վէրսայլի բանտարկեալներէն բոլորն ալ կոտորուեցան, ինչպէս եւ Բարիզի պատանդները։ Կռիւը վերջացաւ Մայիս 26–ին, բայց ջարդը տակաւին իր լափլիզող հրդեհի բոցերով համատարած էր մարդկային կատաղութեան յագեցումով։

Կամուրջի տակէն ջուրի հոսանքին հետ վազող դիակներու թիւը անհամար էր, մօտ 100,000 Բարիզաբնակ բանուորներ անհետացան, անհետացաւ եւ Կօմունան։

Բանտարկուած Սօցիալիստներու մահով՝ մահացաւ նաեւ Ֆրանսայի Սօցիալիստական շարժումը՝ որով մեծ հարուած ստացաւ Միջազգայնականը։

Սեպտեմբեր 2, 1872–ին գումարուեցաւ Լահէի Քոնկրէսը, ներկայ էր Մարքսը, թէեւ Պագունին կը բացակայէր, բայց ներկայ էր իր թարգմանը Կէյոմ։

Մարքսիստները պահանջեցին որպէսզի Պագունին իր հետեւորդներով արտաքսուի, սակայն այդ խնդիրը քննելու համար ընտրուեցաւ յանձնախումբ մը, որուն տեղեկագրին վրայ արտաքսուեցան Պագունին եւ Կիյոմ, ու յետոյ Մարքս առաջարկեց որպէսզի ընդհանուր խորհուրդը Նիւ Եորք (Ամերիկա) փոխադրուի, այս որոշումը գերեզմանեց Ա. Միջազգայնականին։

Կեդրոնը փոխադրուեցաւ Նիւ Եորք, ուրկից ընդհանուր խորհուրդը անկարող եղաւ կառավարելու Եւրոպայի Միջազգայնական հատուածները, նա թերացաւ Ամերիկայի մէջ իսկ քաղաքական աչքառու գործեր կատարելու։

1876, Յուլիս 5-ին քոնկրէս մը գումարուեցաւ Ֆիլատելֆիոյ մէջ, Եւրոպայէն ներկայ էր միայն մէկ պատգամաւոր (Գերմանիայէն) ու այդ անհոգութեան պատճառով մեռաւ Առաջին Միջազգայնականը:

Բ· ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆ

Երկրորդ Միջազգայնականն Առաջին Միջազգայնականի նման արկածախնդրական ոգւով տարուած հաստատութիւն չէր ու երբէք ալ չեղաւ իր գոյութեան բոլոր տարիներու ընթացքին, այլ մնաց որպէս հաշտարար, զիջող տրամադրութիւններով շաղախուած դանազան երկիրներու զօրաւոր հատուածներու դաշնակցութիւն մը:

Երկրորդ Միջազգայնականի ամբողջական պատմութիւնը եղած է Սոցիալիստական ազգային հատուածներու պատմութիւնը, իր կեդրոնական մարմինը զուրկ է եղած կատարեալ լիազօրութենէ ու հաստատուն հիմքէ, իր գործըն էր կարծես միայն երբ հատուածները անհամաձայնութեան մէջ էին եւ կամ վէճեր ունէին իրարու հանդէպ՝ անոնց մէջ հաշտարար դեր կատարել, իսկ թէ Միջազգային պրոլետարական շարժման նպաստելու, դասակարգային կռուի զօրեղացման աղբիւր ըլլալու ազդակէն բացարձակ զուրկ, որովհետեւ ամէն երկրի Սոցիալիստական հատուածները ինքնավար էին իրենց գործերուն մէջ, չկար կեդրոնացում եւ ոչ ալ հաւաքական համակցողութիւն: Քոնկրէսները կը գումարուէին տարին միայն մէկ անգամ, ուր կը վճռուէին ընդհանուր սկզբունքային հարցեր:

Ժօրէս, Երկրորդ Միջազգայնականի փայլուն աստղերէն էր, ունէր տիրող անհատականութիւն ու վարժ հակամարտ հոսանքները հաշտեցնելու գործին մէջ:

Բ· Միջազգայնականը իր վերջի երեք քոնկրէսներուն

մէջ արդէն ճշդած էր իր դիրքը պատերազմի հանդէպ:

1907-ին Շթութկարտի քոնկրէսը տուաւ նախադիծը: 1910 Քոփէնհակը ընդլայնեց այդ, Քիր – Հարտի եւ Վէյան պահանջեցին ընդհանուր բանթող յայտարարել պատերազմի ընթացքին ու պատերազմի դէմ: 1910 Պազէլի քոնկրէսը շատ աւելի մօտէն քննեց խնդիրը, բայց 1914 Վիէննա գումարուելիք քոնկրէսին էր վերապահուած վճռական ու արմատական որոշում տալը, որը դժբաղդաբար պատերազմի պատճառով տեղի չունեցաւ եւ ամէն մի ազգի Բ· Միջազգայնականի Սոցիալիստներ քուէարկեցին հայրենասիրական զգացումով ու պատերազմի ի նպաստ, այդ անմիտ, հակա-Մարքսիստական որոշումը պատճառ դարձաւ Բ· Միջազգայնականի քայքայման ու մնաց այդ դրութեան մէջ որպէս աղոց առանց ակռայի:

Կ'արժէ յիշատակել Բ· Միջազգայնականի 1907-ի քոնկրէսը, ուր կային միջազգային Սոցիալիզմի հռետորները՝ Ժօրէս եւ Բէպէլ, վերջինը դարձեր է կատարեալ րէֆօրմիստ, իսկ Ժօրէս կանգնած էր իր նոյն տեսակէտին վրայ, ինչպէս որ էր առաջ:

Ժօրէս՝ Վայեանի հետ գծեցին բանաձեւ մը «....որ մենք՝ Սոցիալիստներս կը պահանջենք պուրժուազիայի զինաթափ ըլլալը ու աշխատաւորութեան զինուիլը,..... պրոլետարիատը կազմակերպուելու է ազգայնօրէն եւ միջազգայնօրէն»:

Այս բանաձեւը մերժուեցաւ, որուն դէմ Ժօրէս խօսեցաւ զօրեղ ու ազդու ճառ մը: Ժողովը վերջէն մեծամասնութեամբ ընդունեց Աւլէր – Վանտէրվէլդի առաջարկած բանաձեւը.– «...Միջազգային Սոցիալիստ Պիւրոյի աջակցութեամբ ամէն ջանք թափել պատերազմը արգիլելու համար»:

Ժօրէս Բ· Միջազգայնականի մէջ էր ա՛յն, ի՛նչ որ Մարքս էր Ա· Միջազգայնականի մէջ, անկեղծ ու հաւատարիմ Սոցիալիստական սկզբունքներուն:

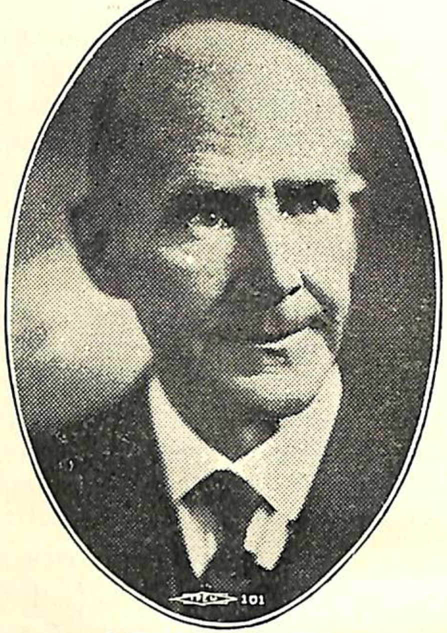

ԷՕԺԻՆ ՏԷՊՍ
(1855—1926)

Տէպս Ամերիկայի բանւորութեան հռետոր Տանթոնն էր: Անոր ձայնը կը լսուէր ամէն տեղ ուր ճնշում կար, ուր անարդարութիւն ի գործ կը դրուէր ընչազուրկ, կեղեքուող բանւորներու վրայ: Նա անվախ իր թշնամիէն, ասպարէզ եկած կռուելու, պայքարելու կապիտալիստ–իմպերիալիստ դասակարգին դէմ ի շահ համայնավարութեան: Ծնած Նոյեմբեր 5, 1855, Թէր Հաւդի մէջ, մեռած Հոկտեմբեր 20, 1926, Լէնտլաիր Սանէդօրիւմը:

Տէպս հակառակեցաւ պատերազմին, ծաղրեց կուող պետութիւններու կառավարութիւնները, այդ պատճառով երկար տարիներ մնաց բանտ ու յետոյ ազատ արձակուեցաւ, բայց քայքայուած ֆիզիքականով, նա կանգնած նոյն յեղափոխական տեսակէտին վրայ՝ մղեց պայքար տիրող դրութեան դէմ մինչեւ իր կեանքի վերջին րոպէն:

Վրայ հասաւ համաշխարհային (1914) պատերազմը, հրաբուխը ժայթքած էր ու լափող լաւան կը տարածուէր բոլոր երկիրներու, բոլոր ազգերու վրայ՝ մեծ թէ փոքր, տիրող կամ տիրուող զոհ դարձաւ այդ հրդեհին:

1914–ը պատճառ դարձաւ, որ ազգ՝ ազգի դէմ, կրօնք կրօնքի հակառակ զէնք բռնելու, սկզբունք, ծրագիր ու կանոնագիր, բոլորը, բոլորը բռնկեցան այդ կրակին մէջ, լուռ էր ամէն ինչ ու ամէն տեղ, բայց կը խօսէր, աւելի հսկայական ձայնով կը խօսէր թնդանօթը ազատութեան ու արդարութեան անունով:

Ափսո՜ս, հազար անգամ ափսո՜ս, որ ազատութիւնն ու արդարութիւնը թնդանօթի բերնով պիտի խօսէին, երբ ուժն էր իրաւունք ու զօրաւորն էր տիրողը:

Այս քաոսին մէջ՝ պատերազմող պետութիւններու Սօցիալիստները բաժնուեցան որոշ հոսանքներու. Պատերազմի դէմ գացողները ենթակայ եղան ծեծի ու բանտարկութեան: Գերմանիոյ մէջ կը խեղդուէր Լիպնէխտի ձայնը, Ֆրանսայի մէջ Մէր Հայմի աղաղակը, Ամերիկայի մէջ Եօժէն Տէպսի բողոքը, իսկ Անգլիոյ մէջ Բրիտանական Սօց. Կուսակցութեան շարժումը: Իտալական ամբողջ Սօց. Կուսակցութիւնը դէմ գնաց պատերազմի, իսկ Ռուս Սօցիալիստները թէեւ դէմ էին պատերազմի, բայց անոնք անուժ ու մուրացիկ վիճակի մէջ ըլլալով անոնցմէ ալ ոչի՛նչ կսպասուէր:

1915, Սեպտեմբերին երբ պատերազմը տակաւին կը շարունակուէր, բայց պատերազմի հակակիր տարրերը, որոնց մէջ կար եւ Լէնին, ոչ–պաշտօնական քօնֆէրանս մը գումարեցին Ցիմըրվըլտի (Զուիցերիա) մէջ, այս դաշնագրին տակ ստորագրեց եւ Լէնին, բայց ի զուր. բոլորը ապարդիւն անցան, որովհետեւ Բ. Միջազգայնականի մեծամասնութիւնը համամիտ էր պատերազմի եւ պատերազմը արդէն կը գործէր իր աւերը համաշխարհային պրոլետար դասակարգի ջնջումով:

Պատերազմը վերջացաւ։

Ազատութիւնն ու արդարութիւնը մնացին դարձեալ շղթայուած դրութեան մէջ։

Բ․ Միջազգայնականը իր հիւանդ վիճակով՝ 1919, Փետրվար 3-ին Պէրնի մէջ գումարեց քօնֆէրանս մը, որուն կը նախագահէր Շուէտացի Պրէնթինկ, այս քօնֆէրանսի նպատակն էր խաղաղութեան պայմաններ ձեւակերպել եւ դրուած պայմաններու դէմ ճշդել բռնութեան դիրքը։

Քօնֆէրանսը համակրութիւն ցոյց տուաւ կապիտալիստ Ազգերու Լիկային։

Հարցը եկաւ Պատերազմի եւ Պալշեւիզմի մասին։

Ֆրանսական Մեծամասնականները, Ալպէրթ Թօմայի եւ Րէնօտէլի կողմնակիցները կը պահանջէին դատապարտելու եւ միանգաման Միջազգայնականէն արտաքսելու այն Սօցիալիստները, որոնք յանցապարտ կառավարութեան ոյժ տուին պատերազմի ընթացքին։

Պալշեւիզմի դէմ կար ընդհանրական համակրութիւն, պարզ էր որ մեծամասնութիւնը դէմ էր Սօցիալիստական շարժումներու, ընդունելով հաւատարիմ մնալու տէմօքրատական սկզբունքներուն։ Պրոլետարական դիկտատուրան վնասաբեր նկատուեցաւ, ու կը փաստուէր մեթոտիկ ճամբէն ընթանալու տեսակէտը։

Ժընէվի Քօնկրէսը գումարուեցաւ Յուլիս 31, 1920-ին, այս ժողովը կուգար մեռնող Բ․ Միջազգայնականի դերեզմանը փորելու, որովհետեւ Արեւելքի մէջ կար Բ․-էն աւելի զօրաւոր ու ազդու Երրորդ Միջազգայնականը իր գործունեայ դիրքով ու աւելի պրոլետարական շահին նպաստող շարժումներով։

Այդ ժողովին կը նախագահէր Անգլիացի Թամ Շօն, որ իր բացման ճառով շեշտեց պրոլետարական դիկտատուրայի ժխտումը։

ԿԱՐԼ ԼԻԲՆԵԽԴ

Գերման Ռայխսդակի մէջ հայկական խժդժութեանց դէմ ձայն բարձրացնող եւ Գերմանիոյ մեղսակցութիւնը շեշտող կորովի անձնաւորութիւնը։ Ծնած 1871 Օգոստոս 3-ին Լայփցիկի մէջ, այն ատեն երբ իր հայրը, Ուիլհէլմ Լիբնեխդ՝ Պէպէլի եւ Մարքսի ընկերակիցը ու ժամանակակիցը իբրեւ հայրենիքի դաւաճան բանտ նետուած էր։ Նա ո՛չ միայն Ս․ Դ․ կուսակցութենէն բաժնուեցաւ, որոնց առաջնորդները, էպէրթ, Շայտրման Սօցիալիզմի սկզբունքը դաւաճանեցին ու անբարոյացուցին, նա լքեց եւ Անկախ Սօցիալիստներու, Հաասի, Կաուցքիի, Պէրնըշթայնի կուսակցութիւնն ալ, որը յեղափոխութեան պայթումին չի կանգնեցաւ ձախ թեւի վրայ։ Լիբնեխդ 1918-ի վերջին ընդհարումներու ատեն, ընդդէմ իր նախկին դաւաճան ընկերներու, Պէրլինի փողոցներուն մէջ իր անզուգական ընկեր, Րօզա Լիւքսէմպուրկի հետ կսպաննուի։

Ներկայ էին յայտնի պետական պաշտօն վարող սոցիալիստներ, որոնք օգնած ու համակրած էին Թագակիրներուն եւ Գերման Քայզըրին աշխարհի բանւորութիւնը արեան մէջ խեղդելու ծրագրին: Գերմանիայէն կային Շայտըման, Էտուարդ Պըրնշդայն եւ ուրիշներ, Անգլիայէն Թոմաս Կօլինկ, Սիտնի Ուէպ իր կնոջ հետ, Պելճիքայէն՝ Արդարութեան մինիստրը Վանտէրվէլդ եւ ծերակուտական Լաֆանթէն ու մի քանի դասալիք Մենշեւիկներ, որոնք երկար տարիներէ ի վեր Ռուսաստանէն վռնտուած ու կ՚ապրէին օտար երկիրներ:

Այս ժողովին մէջ էր, որ, Վանտէրվէլդ բացագանչելով՝ «Մենք պրոլետարական տիքտատուրա չենք ուզեր... մենք կը յայտարարենք, որ թշնամի ենք բոլոր անոնց որ բանի ոյժի կը հաւատան, անոնց որ Կաուցկիի, Լօնկէթի եւ Պըրնշթայնի նման մարդոց վրայ կը յարձակին, Պոլշեւիզմը դատապարտելու որոշումէն առաջ մենք անկարող ենք այս տեղէն բաժնուելու»:

Այս քօնկրէսին մէջ չկար չինարար աշխատանք կատարող մէկը, եւ ո՛չ ալ յեղափոխական միտք: Բանւորական խանդի ու եռանդի արտայայտութեանց հետ կը բացակայէին կարմիր դրօշը եւ իր կողակից պրոլետարական ըմբոստութեան երգը:

Որոշուեցաւ, որպէսզի Բ. Միջազգայնականի Պիւրօն փոխադրուի կապիտալիստական էն զօրեղ պետութեան մայրաքաղաքը՝ Լօնտօն, ուր արդէն մեռած դիակը կը մտնէ գերեզման:

Արեւմուտքի մէջ կապիտալիստ–իմպերիալիստ Լօնտօնը կը խեղդէ Բ. Միջազգայնականին, իսկ Արեւելքի մէջ պրոլետարական Մոսքուայէն կը ծնի Երրորդ Միջազգայնականը:

ԵՐՐՈՐԴ (ԿՕՄՈՒՆԻՍՏ) ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԸ

Համաշխարհային պատերազմը բնաջնջելով տասը միլիոն բանւորութիւն ու տասնեակ միլիոններ ալ մատնեց հաշմանդամ դրութեան, իսկ անգործներու թիւը անհամար ու աներեւակայելի, այսպէս միջազգային պրոլետարիատը տուժեց ու փճացաւ իր կազմակերպութիւններով, իսկ կապիտալիստ – իմպերիալիստը շահեց ու ուռճացաւ իր դիզած կապիտալով:

Թէեւ գործաւոր դասակարգը կորսնցուց իր կազմակերպուած ոյժը պատերազմի հրդեհով, սակայն դասակարգային կռիւը երբեք վերջ չգտաւ, անգործութիւնն ու թշուառութիւնը աւելի սկսաւ կռել դասակարգային հակամարտութիւնը, պուրժուազիան իր վախի սարսափէն դասակարգային համագործակցութեան ձգտեցաւ, իսկ պրոլետարիատը լիք վրէժխնդրութեամբ՝ մերժեց այդ պուրժուազական համագործակցութիւնը ու սկսաւ կրկին կազմակերպուիլ յեղափոխական գործունէութեան նոր տագտիկաներով:

Պատերազմէն առաջ ու պատերազմի շրջանին՝ Երկրորդ Միջազգայնականը ըլլալով Սոցիալիստական շարժման ղեկավար ոյժը, ընտրած էր դէմօկրատական կառավարութեան ձեւը որպէս ընկերային յեղաշրջման պրօցէս, իսկ նոր հոսանքը տեսնելով Երկրորդ Միջազգայնականի այդ թափթփուկ գործունէութիւնը ու ընդգրկած հակասոցիալիստական ճանապարհը՝ եկաւ շեշտելու պրոլետարական տիգտատորութեան անհրաժեշտութիւնը:

ՑԻՄԷՐՎՕԼԴԻ ՔՕՆՖԷՐԱՆՍԸ

Այս Քօնֆէրանսը գումարուեցաւ 1915–ին՝ Ցիմէր–վոլդի մէջ, Իտալական Հատուածի նախաձեռնութեամբ, ըլլալով անպաշտօն քօնֆէրանս մը, բայց նպատակ ունե–նալով նոր Միջազգայնականի մը ծնունդ տալու, որպէսզի նախ ժխտէր Բ. Միջազգայինի ծրագիրը, ու սկսէր պրո–լետարական նորանոր նուաճումներու:

Հոն ամէն մարդ միայն պատերազմը կասեցնելու գա–ղափարով տոգորուած, չունէր ուրիշ ո՛չ մի խորհուրդ–մտածմունք:

Այս ժողովին մէջ Լէնին էր միակ մարդը, որ նոր Միջազ–գայնականի մը կազմութեան անհրաժեշտութիւնը կը շեշ–տէր ապացուցանելով երկրորդին անվստահելիութիւնը, որով ընտրուեցաւ Միջազգային Սօցիալիստական յանձ–նախումբ մը գործերը վարելու համար:

Քեանթէլի Քօնֆէրանսը գումարուեցաւ 1916, Ապրի–լին, ուր դարձեալ Լէնին ոգին բերան առած, ամէն ջանք թափեց տրուած բոլոր որոշումները պոլշեւիկացնելու եւ այդպէս ալ եղաւ:

Հայրենասէր Սօցիալիստները կը դատապարտուէին ու կը նկատուէին «Սօցիալ Ազգայնականներ», ժողովը ո–րոշ կերպով կը յայտարարէ.— Չկայ խաղաղութիւն կա–պիտալիստական դրութեան տակ, տապալել այդ դրու–թիւնը գրաւելով քաղաքական ուժը Սօցիալիստական հող ստեղծելու համար:

Այս ժողովը դատապարտեց Բ. Միջազգայնականի Պիւրօն:

Շթօքհօլմի Քօնֆէրանսը գումարուեցաւ 1917, Սեպ–տեմբեր 12–ին Ցիմըրվալդէ յանձնախումբի նախաձեռ–նութեամբ: Հոս Լէնին այլեւս առանձին չէր, իրեն հետ կար փոքրամասնութիւն մը Քիանթէլի մէջ, իսկ հոս՝

ընդհանրութիւնը որ կուզէր նոր Միջազգայնականի մը կազմութիւնը, եւ իրաւապէս Գ. Միջազգայինի գոյութիւ–նը կսկսի այդ թուականէն, թէեւ մինչեւ պատերազմի վախճանը անկարող եղաւ ոեւէ գործ ընելու, մանաւանդ որ Պօլշեւիկներն ալ զուրկ էին ակնկալուած ուժէն ու կո–րովէն:

Երրորդ Միջազգայնականի ծնունդին պատճառը տես–նելու է Ռուս Կարմիր Յեղափոխութեան յաղթանակին մէջ:

Գ. ՄԻՋԱԶԳԱՅՆԱԿԱՆԻ Ա. ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԸ

1929, Յունվար 24–ին Մոսկուայէն անթել հեռագրով հրաւէր տրուած էր բոլոր երկիրներու յեղափոխական տարրերուն մասնակցելու Երրորդ Միջազգայնականին, այդ հրաւէրը կը բղխէր Ռուս Կօմունիստ Կուսակցութե–նէն, նպատակ ունենալով.— Միացնել բոլոր Յեղափոխա–կան, Բանւորական եւ Սօցիալիստ կազմակերպութիւննե–րը մէկ հովանիի տակ:

1919, Մարտ 2–6 տեղի կունենայ առաջին օրինական համագումարը Սով. Ռուսաստանի մայրաքաղաքին, Մոսկուայի մէջ, մասնակցողները գլխաւորաբար Ռուս Պոլշեւիկներ եւ շրջակայ երկիրներու Կօմունիստներ էին, իսկ հեռաւոր երկիրներէ ճամբայ ելած շատ մը պատգա–մաւորներ ճանապարհին ձերբակալուած ու անկարող ներ–կայանալու այդ համագումարին:

Հրաւէրին մէջ շեշտուած կար 15 կէտեր, որոնք կը բացատրէին Գ. Միջազգայնականի նպատակն ու քաղա–քականութիւնը:

Առաջին վեց կէտերը կը շօշափէին –նպատակն ու տակտիկան: Նպատակն էր անմիջական ախեղերական պը–րոլետարական տիկտատուրան ու կապիտալիստական դը–րութեան վերացում:

Տագտիկան էր.— Ա.— Կառավարական ուժին փոխարինել պրոլետարականը: Բ.— Յեղափոխութիւնը ապահովելու համար զինաթափ ընել պուրժուազիան ու զինել պրոլետարիատը: Գ.— Պրոլետարական տիքտատուրայով ճզմել սեփականատիրութիւնը (արտադրութեան միջոցներ), փոխանձելով պրոլետարական դրութեան:

Այդ բոլորը ըլլալու էր, մասսային մղած դասակարգային կռուով ընդդէմ կապիտալիստական ուժին:

Մնացած 7 կէտերը՝ ուրիշ Սօցիալիստ կուսակցութեանց հանդէպ դիրք ճշդելու մասին էր, որով այս քօնկրէսը վճռեց որոշ դիրք բռնել Բ. Միջազգայինի հանդէպ, ըլլալ անողոք ու մղել անհաշտ կռիւ:

Ոչ մի ֆօմբըրմայզ պուրժուա եւ կամ Սօց. հայրենասէրներու հետ:

Բ. Միջազգայինի նպատակն էր— Սօցիալիզմը իրականացնել բնաշրջման, խաղաղ ճանապարհով:

Գ. Միջազգայինը կուզէ յեղափոխական տարրերով Կօմունիզմը, Սօցիալիզմը գործնականացնել:

Երրորդ Միջազգայնականի Մանիֆէստը հրատարակուեցաւ Մարտ 10-ին՝ ստորագրուած Լէնինի, Թրոցքիի, Զէնովիէվի, Րաքովսկիի եւ Փլաթէնի կողմէ: Ցիմըրվըլդի միութեան դերը լրացած ըլլալով կը միանայ Կօմունիստ Միջազգայնականին՝ յանձնելով իր բոլոր արխիւները:

1919 Մարտէն մինչեւ 1920 նոյն ամսուն, շատ մը երկիրներու Սօց. կուսակցութիւններ կը քաշուին Բ. Միջազգայինէն ու կը միանան Երրորդին:

Թէեւ ջանքեր թափուեցաւ այս երկու Միջազգայինները միացնելու, բայց ի զուր եղան այդ բոլոր փորձերը, հակառակ որ խորհրդակցական ժողով մը գումարուեցաւ Զուիցերիա այդ նպատակին իրագործման համար:

Երկրորդ Քօնկրէսը կը գումարուի կրկին Մոսկուայի մէջ, 1920, Յուլիս եւ Օգոստոս ամիսներուն՝ մասնակ-

ցութեամբ 36 տարբեր երկիրներու ներկայացուցիչներով՝ ուր կ'որոշուի որպէսզի բոլոր Ազգային հատուածները կըրեն «Կօմունիստ Կուսակցութեան» անունը ու գծուեցաւ 21 պայմաններ Երրորդ Միջազգայինի մասնակցող կազմակերպութեանց համար:

Այդ 21 պայմանները շատ մը քննադատութեանց տեղի տուաւ, բայց այդ պայմանները մնացին նոյնը՝ շատ աննշան փոփոխութիւններով:

1.— Մղուած պրոպականդան ու ագիտացիան ըլլալու է Միջազգայնականի ծրագրին եւ որոշումներուն համաձայն:

2.— Միջազգայնականի միացող կազմակերպութիւնները նախ իրենց մէջէն հեռացնելու են րիֆօրմիստներն ու «կեդրոնականները», յետոյ մասնակցիլ ամբողջական կազմով:

3.— Պուրժուական երկիրներու մէջ ի պահանջել հարկին ստեղծել ոչ-օրինական կազմակերպութիւններ յեղափոխական գործի համար:

4.— Ամէն մէկ մասնաճիւղ եւ կամ հատուած ունենալու է Կօմունիստական կորիզ:

5.— Արմատական ագիտացիայ մղել գիւղացիներու եւ երկրագործական բանուորներու մէջ:

6.— Զերծ մնալ Սօցիալ հայրենասէրներէ, հիռոկրատիստներէ եւ կեղծ սօցիալ խաղաղասէրներէ:

7.— Հեռու Բ. Միջազգայնականի պարագլուխներէն, ինչպիսին են՝ Մակտոնալտ, Կաուցկի եւ այլն:

8.— Արտասահմանեան (գաղութ) անկախութեան շարժումներուն ուժ տալ:

9.— Պրոպականդ մղել Արհեստակցական Միութիւններու մէջ:

10.— Պարտաւորիչ պայքար ընդդէմ Ամսթէրտամի Արհեստակցական Միութեան Դեղին Միջազգայնականին:

11.— Փարլամէնթական Կոմունիստ անդամ մը մնալու է յեղափոխական պրոպականդ:

12.— Ծայրահեղ կեդրոնացում եւ պողպատեայ տիսիփլին:

13.— Մաքրագործում ներս սպրդող մանրպուրժուայ տարրերուն:

14.— Օգնելու է Ս. Խ. Հանրապետութիւններուն:

15.— Երկրի, տեղւոյն յարմար տակտիկա, այդ ըլլալու է համապատասխան եւ ներդաշնակ Երրորդ Միջազգայնականի ոգւոյն:

16.— Միջազգայնականի պաշտօնական որոշումները պարտադրիչ են, նկատի ունենալով զանազան երկիրներու ներհակ պայմանները:

17.— Փոխել նախկին անունը եւ կոչուիլ—Կոմունիստ Կուսակցութեան Երրորդ Միջազգայնականի (այս ինչ երկրի) Հատուած:

18.— Կուսակցական ամէն մամուլ հրատարակելու է Միջազգայնականի ամէն պաշտօնական հրահանգ կամ տոգիւմաններ:

19.— Միացող կուսակցութիւնը գումարելու պատգամաւորական ժողով այս պայմանները քննելու համար:

20.— Ամէն մասնակցող կուսակցութեան երկու երրորդ անդամները համամիտ ըլլալու են Միջազգայնականին:

21.— Արտաքսում, եթէ կը մերժուի եւ կամ ի գործ չի դրուիր Միջազգայնականի որոշումները:

Միջազգայնականի Երրորդ Քոնկրէսին մէջ Թրոցքին հանդէսի բացման ճառով յայտարարեց.— «Չկայ երկիր մը աշխարհի վրայ, որ իր ներկայացուցիչը ուղարկած չըլլայ հոս: Այսօր յեղափոխական պրոլետարիատը ձեռք ձեռքի տուած ..... բարձր բռնելու պուրժուաներու դէմ ցցուող միջազգային եղբայրակցութեան արտայայտիչ նշանը, կարմիր դրօշը»:

Երրորդ Միջազգայնականը սովորաբար գումարած է իր Քոնկրէսը տարուէ տարի շատ բացայայտօրէն ցոյց տալով, որ նա է միակ միջազգային հաստատութիւնը՝ հիւանդ ու վիրաւոր ընկերութեան ցաւերը ամոքելու ու դարմանելու, ապագայ խաղաղ ու երջանիկ կեանք մը երաշխաւորելու համար: Միջազգայնականը կը ձգտի բոլոր երկիրներու բանուոր դասակարգը Սոցիալիստական մէկ կազմակերպուած կուսակցութեան վերածելու, որով ոյժը կեդրոնացած կըլլայ եւ հարուածը զօրաւոր ու ուժգին»:

Կարլ Մարքս իր մէկ ուղերձը այսպէս կը վերջացնէ.—

«..... Բանուոր դասակարգին ալ նախ իր քաղաքական ուժը ձեռք բերելու է: Բանուորները ուժի մէկ տարրը իրենց ձեռքը ունին, այդ է՝ թիւը, բայց մեծամասնութիւնը առանց միութեան անարժէք է, ուստի նուիրական պարտք է միանալ՝ ամժամեայ յարձակողականի ու պաշտպանողականի համար, —Պրոլետարներ բոլոր երկիրներու՝ միացէք—»:

Այս լօզունգին կը հետեւի Կոմունիստ Միջազգայնականը ու այդ հետեւողականութիւնը կը զօրացնէ Միջազգային պրոլետարական բերդը որով արդէն թշնամին թուլցած, նահանջի կը դիմէ ու այդ նահանջով նուաճած կըլլայ Միջազգայնականը իր Սոցիալիստ Խորհրդային Միութեամբ:

ՎԵՐՋ

ԾԱՆՕԹՈՒԹԻՒՆ

Սոյն գրքի կողքին նկարը առնուած է Անգլիական Կոմունիստ Կուսակցութեան հրատարակութենէ մը։

ՀԵՂԻՆԱԿ

ՅԱՒԵԼՈՒԱԾ

ԼԷՆԻՆԻԶՄ ԹԷ՞ ԹՐՈՑՔԻԶՄ

Համաշխարհային յեղափոխութեան հանճարեղ արեւ՝ Վլատիմիր Իլիչ Ուլիանով Նիգօլա Լէնինի մահը ողխրեցուց բոլոր անկեղծ ու անշեղ յեղափոխական Մարքսիզմի կարմիր զինուորները, եւ չշմեցուցիչ տպաւորութիւն գործեց մինչեւ իսկ աշխարհի բոլոր տէրերու ու շահագործողներու վրայ:

Թէեւ մեռած է Լէնինը, բայց կապրի Լենինիզմը ու իր գաղափարական թռիչքով յառաջ կը սլանայ համաշխարհային յեղափոխութեան տենչով համակուած կարմիր բանակը:

Լենինը թողուց աւանդներ, պատմական ու անմոռանալի աւանդներ՝ որոնցմով պէտք է ընթանայ դէպի Կոմունիզմի վերջնական յաղթանակը: Միայն Լենինը կարող էր ցոյց տալ ա՛յն անշեղ ճանապարհը՝ ուրկից քալելու էր կազմակերպուած պրոլետարիատը:

Միայն Լէնինն էր, որ իրեն յատուկ խելքի խորաթափանցութեամբ կարողացաւ ամբողջ տարիներու մէջէն գլխել ու տալ նոր ցուցմունքներ յեղափոխական աշխատանքներն ուղիղ տանելու համար:

Միայն նա կարող էր ցոյց տալ թէ՝ ինչպէս պէտք էր աշխատիլ դաստիարակելու բանուորա–գիւղացիութիւնը, որպէսզի վերջ ի վերջոյ յաղթող դուրս գար, կատարելով իր հսկայական կարեւորութիւն ունեցող պատմական մեսիան:

Վլատիմիր Իլիչն էր, որ գոռուն կոչով կը մօտենար իր հետեւորդներուն. «Արիութեամբ նայիլ դառն ճշմարտութեան դէմքին, չափել ամբողջովին մինչեւ յատակը

պարտութեան, տարկացման, տատանման ա՛յն անդունդը, ուր մեզ ձգեր են այժմ», նա կը պահանջէր միեւնոյն ժամանակ անյողդողդ վճռականութեամբ. «Մէկ կողմ թողուլ վհատութիւնն ու զանազան ֆրազներ», պէտք է. «Ատամները սղմած, հաւաքել բոլոր ուժերը, լարել իւրաքանչիւր նեարդն ու մկանը, քար–քարի ետեւից դնել սոցիալիստական հասարակութեան ամուր հիմքը, անխոնջ աշխատիլ կարգապահութեան ու ինքնակարգապահութեան համար, ամէնուրեք կազմակերպուածութիւն, կարգ, գործունէութիւն, համաժողովրդական ուժերու միահամուռ աշխատակցութիւն արտադրականութեան եւ արտադրոյթի բաշխման ընդհանուր հաշուառումն ու վերահսկողութիւն հաստատելու համար»:

Այս մարգարիտ խօսքերէն կարելի է սորվիլ Կոմունիզմը, բայց հարց կայ, թէ ինչո՞ւ Կոմ. Կուսակցութեան ղեկավար զանգուածին մէջ փորձեր կըլլան անտեսելու Լէնինի այդ աւանդները:

1922–ի սկիզբները Գ.րդ Միջազգայնականը հրապարակ դրաւ Միացեալ Ճակատ ուղղութիւնը: Այդ ուղղութեան թափ տալու համար, ըստ Լէնինիզմի, հաշուի պէտք է առնել ուղղակի եւ անուղղակի պահեստի ուժերը:

Ուղղակի Ոյժ կը նշանակէ կազմակերպուած բանուոր–գիւղացիութիւնը որ դասակարգային գիտակցութեամբ յառաջ կը մղէ ճնշուած ժողովուրդներու ազատագրական շարժումը եւ պրոլետարական յեղափոխութիւնը:

Իսկ Անուղղակի Ոյժ կը նշանակէ տակաւին անկազմակերպ բանուոր–գիւղացիութեան ըմբոստ շարժումը՝ ի հեճուկս կապիտալիստ իմպերիալիզմի, եւ ոչ պրոլետար դասակարգերու միջեւ գոյութիւն ունեցող հակամարտութիւնները:

Այդ նոյն 1922–ի տարին՝ էր, որ Լէնինի «Նոր Տնտեսական Ուղղութին»ը թէեւ մնաց կիսկատար գործնականին մէջ՝ որովհետեւ չկար Լէնին եւ առանց Լէնինի Գ. Միջազգայնականի ղեկավարները Լէնինի ճամբով)չենք ըսեր ճախողանքի) բայց քիչ մը դժուարութեանց առջեւ գտան իրենք զիրենք, ինչպէս որ ալ եղաւ Թրոցքիի այդ «1917» գրքի հրատարակումով, եւ Թրոցքիի բռնած դիրքով զոր պատճառ եղաւ Կարմիր Բանակի հօր աքսորման եւ օպօզիցիա ստեղծելով Կոմունիստ հոսանքին մէջ:

Լէնին թաղուեցաւ իր ստեղծած Սովիէտ հողին մէջ, իսկ իր ընկերը Թրոցքին՝ հեռացաւ այդ հողէն ու ճակատ բռնեց Լէնինի հետեւորդներու դէմ, ոչ թէ սկզբունքային՝ այլ եւ տակտիկական խնդրոյ համար, զորը կը պարզուի Թրոցքիի հրատարակած այդ «1917» գրքի մէջ:

«1917» գիրքը կը բաղկանայ երկու հատորներէ, առաջինը 467 էջերէ, իսկ երկրորդը 451 էջերէ բաղկացած, նաեւ 5 էջնոց «յառաջաբան» մը, ուր թխնուած է Թրոցքիի մաղձը ընդդէմ իր ընկեր հակառակորդ հոսանքին: Ան մէջբերումներ կ'ընէ Լէնինի ասած– գրածներէն եւ անոնցմով կը փորձէ քննադատել օրինակ. Քամինէվ, Զինովիէվ եւ ուրիշներ, որոնք ըստ Թրոցքիի, վատ պոլշեւիկներ էին 1917 թուին, իսկ յետոյ քիչ մը բիւրեղացած եւ դարձած իրական Կոմունիստներ:

Թրոցքիի ամբողջ քննադատականը Սովիէտ ուղղութեան նկատմամբ ունի պատմական դէպքերու յուշեր, որ կսկսի 1903 թիւէն մինչեւ 1917–ը:

Այդ քննադատութեանց կը պատասխանեն Սովիէտ լիտըրըները, օրինակ. Քամինէվի խօսքով—«Ընկ. Թրոցքին դարձած է ջրանցք մը, ուրկից ներս պիտի խուժեն մանրապուրժուաները մեր կուսակցութեան մէջ»:

Ստալին եւ Զինովիէվ Սովիէտ մամուլով քննադատեցին «Նոր Թրոցքիզմ»ը: Ստալին իր «Թրոցքիզմ Իլի Լէնինիզմ» (Թրոցքիզմ կամ Լէնինիզմ) զոր պրոշիւրի ձեւով հրատարակուած է Սովիէտ կառավարութեան կողմէ, նա կը յարձակի Թրոցքիի աննպաստ փորձերուն վրայ, ամբաստանելով զայն որպէս –«Միջոց, աղբիւր հակա–պոլշեւիկ տարրերու ներս խուժման»:

Զինովիեվ գրեց. «Կոմ. Կուսակցութեան բոլոր խաւերը պէտք է պոլշեւիկացնել, եւ պայքար ընդդէմ Թրոցքիի բռնած դիրքին»:

Պուխարին, Կոմունիստ մեծ տեսաբանը, քննադատեց Թրոցքիի դիրքը եւ իր հրատարակած «1917» գրքի իմաստը անուանելով «այս բոլորը ի գործ կը դրուին Թրոցքիի կողմէ, Կոմ. Կուսակցութիւնը օդը ցնդեցնելու համար, բայց այդ պիտի մնայ երազ», ուրիշ հակառակ փաստողներ Թրոցքիին կ՚անուանեն «վատ պոլշեւիկ, եթէ նա պոլշեւիկ է»:

Թրոցքիի այդ դիրքը գրուած է ո՛չ թէ Ռուս ընթերցողներու համար, այլ որպէս տեղեկագրութիւն արտասահմանեան Կոմունիստ տարրերու համար, ծանօթացնելու անցեալը, որը անցած ու մոռցուած է:

Լէնինիզմը յաղթած է, որովհետեւ այդ է ճշմարիտ ու մէկին ճանապարհը:

Իսկ Թրոցքիզմը պարտուած, որովհետեւ Թրոցքիի անունը կը նշանակէ՝ ձախ Ֆրազաբանութիւն եւ կոշմար մը աջակողմեանի հետ ընդդէմ ձախի:

Հիւսիսային աստղը կը փայլի կապոյտ երկնակամարի վրայ եւ Սովիէտներու բանւորա–գիւղացիութիւնը միացած զինւորական կարմիր բանակին, կ՚առաջնորդուի դէպի կատարեալ յաղթանակ:

Սովիէտ իշխանութեան եւ Միջազգային պրոլետարիատի համար Լէնինիզմ է անհրաժեշտ եւ ոչ թէ Թրոցքիզմ:

ԽՈՐՀՈՒՐԴԻ ՇԻԹԵՐ

Գործաւոր դասակարգի ազատագրութիւնը կը կատարուի բուն իսկ գործաւոր դասակարգի միջոցաւ: Այն պայքարը, զոր կը մղուի այդ ազատագրութեան համար, դասակարգային մենաշնորհման եւ առանձնաշնորհման կռիւ մը չէ, այլ հաւասար իրաւունքներու եւ պարտականութեան ու դասակարգային տիրապետութեան ջնջման:

ԿԱՐԼ ՄԱՐՔՍ

Եթէ Կոմունիզմի կառուցման համար, ամբողջ երիտասարդ բանւորներու եւ գիւղացիներու զանգուածները չկանչէք, երբեք չպիտի կրնաք կառուցանել Կոմունիստ ընկերութիւնը:

Ն. ԼԷՆԻՆ

Դուն իմ տունս գրաւած կըլլաս, երբ անոր նեցուկը կառնես, որ զայն կանգուն կը պահէ: Դուն իմ կեանքս կառնես, երբ զայն ապրեցնելու միջոցը կը գրաւես:

ՇԷՅՔՍՊԻՐ

Տիրապետող մակաբոյծները ամէն բան կուտան գործաւորին, միայն անոր կռնակէն վար չեն իջներ:

Վ. ՀԻԿՕ

Ես չեմ գիտեր մեծ մարդիկ՝ բացի անոնք, որոնք մեծ ծառայութիւն մատուցած են մարդկային ցեղին:

ՎՕԼԹԷՐ

Լուսաւորութեան գործը թողած միմիայն տնտեսական եւ այլ խնդիրներով զբաղուիլ չենք կարող, մեր յաղթութիւնը կրթութիւնից եւ դաստիարակութիւնից է կախուած:

Ա. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

Մեռցուցէք թագաւորը, բայց խնայեցէք մարդուն:

ԹՕՄԱՍ ՓԷՅՆ

Աշխարհն է իմ հայրենիքը, եւ մարդկութիւնն է իմ կրօնքը:

Ռ. ԿԻՊՍԸՆ

Նա՛ որ մարդ է, անդամ է մի ժողովրդի եւ զաւակ մի հայրենիքի:

Ա. ՆԱԶԱՐԲԷԿ

Աւելի լաւ է մեռնիլ, քան ապրիլ չարիք ծնանելու:

ԱԻԵՏԻՈՍ

Ես ըսած եմ այն ատեն, կըսեմ եւ այժմ.— որքան դեռ կայ ճնշող դասակարգ մը՝ ես այդ դասակարգին մէջ եմ, քանի դեռ կայ եղեռնական նիւթ մը՝ ես այդ նիւթէն եմ, քանի դեռ մէկ հատ մարդ բանտարկեալ կայ, ես տակաւին ազատ չեմ:

Է. ՏԷՊՍ

Բայց իմ ցանկութիւնս էր տեսնել իմ ընկերները պրոլետարիատի կացութեամբ հետաքրքրուող, տիրող անհաւասարութիւնները վերցնելու համար պայքարող *Սօցիալիստ փիլիսոփաներ*:

ՎԱՆԻԿ

Խորհրդային Հայաստանը ա՛յն կայանն է, որը ապահովում է հայի ֆիզիքական գոյութիւնը, հայ աշխատաւորի ազատութիւնը եւ բարեկեցութիւնը: Խորհրդային Հայաստանը հայկական հարցի լուծումն է, աւելի շուտ՝ նրա լուծման բանալին է, ելակէտը:

Ա. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

Հաւատացէք, որ Սովիէդներու ոյժը մեծ է, նրանց բերած բարիքը անսահման, նրանց զէնքը՝ հաստու եւ պրոլետարիատի տիրապետութիւնը ողջ աշխարհում տեղի կունենայ ըստ յայտնի ասացուածքի՝ «Սահման քաջաց՝ զէնն իւրեանց»:

Ա. ՄԱՐՏՈՒՆԻ

Ո՛չ, կապիտալիզմը յաւիտենական չէ՛, եւ նրա մահը քաղաքակրթութեան մահը չէ՛, այլ հէնց այդ քաղաքակրթութեան շարունակական անումն է, որ պատճառում է մահ կապիտալիզմին:

Ա. ՆԱԶԱՐԲէԿ

Մտաւորականները բացառիկ դիրք չունին սօցիալիստական շարքերու, աշխատաւոր դասակարգի մէջ, անոնք այդ դասակարգի մտաւոր ներկայացուցիչներն են, հետեւաբար պարտաւոր են զայն առաջնորդել դէպի դասակարգային գիտակցութիւն ու կազմակերպուած պայքար: Մենք, ուսանողներս ալ մէկ մասն ենք բանւոր դասակարգին, աւելի ճիշդը՝ անոր անդամներն ենք. ուրեմն լինենք ա՛յն տեղ՝ ուր է բանւորը, կռուենք պատնէշին վրայ՝ կողք կողքի կանգնած՝ շահագործւող այդ զանգւածին հետ, մեր ուժերը ներածին չափ:

Կուսակցութիւնը մեզ համար կը ներկայացնէ մի հող, ուր մենք կրնանք մեր պրոպականդը յառաջ տանիլ, կազմակերպել բանւորական զանգւածները, պատրաստելու համար վաղւան Սօցիալիստական կարգերու աննահանջ մարտիկները:

«ԿԱՅԾ» (Բ. Տարի, Թիւ 6)

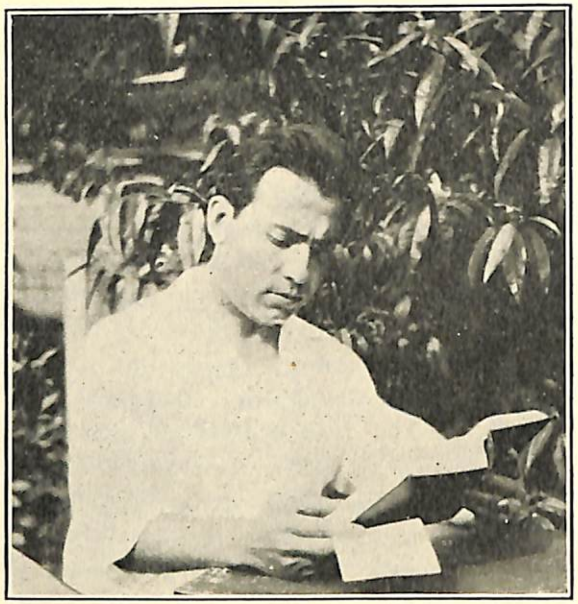

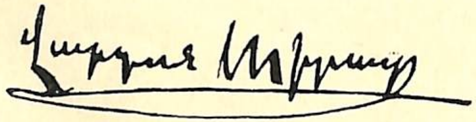

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԳՈՐԾԵՐԸ

Տիգրան Թագաւոր Հայոց (*Թատերգութիւն*)	$1·00
Ոճրագործին Սէրը (*Թատերգութիւն*)	·25
Ամուսնութիւն Եւ Ամուսնալուծում	·35
Սնափառութիւնը Սիրահարներու Աշխարհին Մէջ	·75
Սոցիալիզմի Պատմութիւնը	1·00

ՍՏԱՆԱԼՈՒ ՀԱՄԱՐ ԴԻՄԵԼ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ

VARTAN DERAD

2061 Ryer Avenue, Bronx, N. Y. U. S. A.

ՊԵՏԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ
Гос. Библиотека
ՀՍՍՌ — Арм. ССР

ՀՀ Ազգային գրադարան
NL0181944